

ПАВЛО СВІЙ

ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ

ЦІНА 60 ЦЕНТІВ

ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ

Приступно виложив

ПАВЛО СВІЙ.

ДЖЕРЗИ СІТИ, Н. Дж.

Накладом Видавництва Українського Народного Союзу „Свобода“

1921.

I.

ВСТУП.

Неодному здаєся, що політику кожен йолуп потрафить провадити, аби тільки мав писок як холява, чоло з міді, сумлінне як у цигана та аби лизнув дві-три мізерні брошури. На наших мітінгах та по наших товариствах, а навіть в деяких укр. редакціях (пожалься Боже!) маємо ми таких „політиків”. Такому „політикови” здаєся, що чим ліпше він реве, чим більше паплюжить других, нераз добре заслужених людей, чим він більше „іде на поперек” другим та чим більшу робить „опозицію” — тим він більша „парсуна”, тим більший „політик” з него. В дійсности він ані особа, ані політик, ані навіть часто не чоловік, а звичайний руїник та киричник, що сам рие і сам квичить. Його „опозиція” чи „критика” се ані опозиція ані критика, але кириння і шинкова лайка. В його роботі нема правдивої народної ціли, але особиста злість, амбіція та зарозуміість, змішані з глупотою та хамством. Він нераз сам не знає, чому він реве, чому він з піною на устах кидаєся на других, бо він взагалі мало що розуміє та рвєся вчити людей того, чого сам ні в зуб не розбирає. Такий „політик” вичитає кілька фраз з якоїсь обскурної газети і пописуєсь ними на кождім вічу, наче той когут на плоті, що заплющивши очи, все тої самої співає, бо инакшої не знає. А людська товпа роззявить губи та слухає такого пророка. І чим дурнійше, чим більше лайливо такий пророк говорить, тим більше ревуть йому такі самі темняки, як він: „славно! а то врїзав!” — Ось такі „політики” се найгірша закала всякої народної роботи. Він на нічо не пристане, все критикує, всіх лає, лиш себе хвалить. Він все розбиває, все киринить. Найсвятійшу справу обкидає болотом. Найкраще діло підкосить, не оглядаючись, що ціла народна справа терпить на тім.

Окрім таким простих киричників-хуліганів є ще другий рід „політиків”, що — хоч самі незлі і чесні люде — але що не розбираються як-слід в тяжших політичних ситуаціях та що з горячого серця, замість помогти рідній справі, ще й пошкодять їй. Се звичайно люде з буйною фантазією, з горячою кровію, як то кажуть: „горячо купані”, що ніколи напе-

ред не подумують, заки що скажуть або зроблять. Вони аж по якимсь часі бачуть, що помилялись. Як такий чоловік більше інтелігентний і правдивий патріот, то він признає сам, що помилявся і стараєся направити свою похибку та ту шкоду, яка вийшла з неї для народньої справи. Але як се чоловік з природи мало інтелігентний, впертий та зарозумілий, то йому здаєсь, що то стид признатись до похибки. Він забуває, що і найбільші генії помилялись. І він вперто буде держатись своєї похибки та вперто буде боронити її і через те буде баламутити других та сіяти незгоду.

Або знов є такі натури, що то їм „бракує одної клепки в голові” і, як йому заїде яка хибна думка до голови, то нема сили сеї думки звідтам вигнати. Такий загорілий фанатик свято переконаний, що він має рацію, а другі ні. І він кричить, пише, галасує, робить „політику” та жене нарід в загибіль. Наче той сліпий, що взявся вести кулявих та завів їх у пропасть. Такий фанатик, то звичайно якийсь — як то кажуть — „недокінчений чоловік”, ні пес ні баран, звичайно т. зв. „півінтелігент”. Він лизне трохи якоїсь школи, то знов то тут то там якоїсь „політики” (з дешевої брошурки або газетки), сам нічого добре не вивчився, не вміє нічого холодним, критичним розумом розібрати, т. зв. простого, здорового, хлопського розуму вже нема в него, а є тільки горяча саламаха в мозківниці та велика зависть супроти тих, що стали справді „скінченими” людьми і мають якийсь джаб чи значінне. Такий панич вже не хоче бути робітником, ремісником, клерком чи купцем, бо він „рахуєсь” до „інтелігенції”, а знов не може дістати ніякого інтелігентного джабу, бо властиво нічого не вміє як слід. Претенсії в него великі, а спосібности малі. Тому він усе завидує другим і каже, що вони „буржуазія” та що він усе знає ліпше від них. Його вся задушевна мрія звалити ту „буржуазію” (не правдивих міліонерів, але т. зв. інтелігентів), а самому стати лідером. І він наче скажений кидаєсь на всіх і вся та плете людям смалені дуби, дурячи других, ще темніших від него.

Тимчасом політика то є річ дуже поважна, дуже трудна і дуже складна (скомплікована). До політики (щоби то справді була політика а не кириня!), **треба одного з двох: або великого і глибокого образования та серйозного читання чоловіка або знов з природи великого розуму, полученого з довголітним досвідом.** Молодий чоловік ніколи не може бути добрим політиком, а то з трох причин: по перше тому, бо не мо-

же ще мати належного образования; по друге тому, бо за мало в него досвіду; а по трете тому, бо молодий все має за горячу кров і не бере річий, практично та реально, але вірить у свої власні фантазії. Молодий чоловік може бути добрим бесідником-агітатором, може бути добрим жовніром-борцем, може бути героєм, бо він має запал, відвагу і силу. Але він не може кермувати добре народом, бо він сам ще добре не знає життя і не може зміркувати, яка політика найліпша. Тому у всіх політично-дозрілих і культурних народів, як Англичане, Американи, Французи, Італіяни, Німці, Чехи, Японці — молодіж не політикує, а вчиться, а придивляєсь та прислухуєсь політиці; коли-ж треба, то йде до боротьби за покликком старших. Натомісць лише у півкультурних та політично-недозрілих народів молодіж забирає великий голос у політиці (як в Москалів, Українців, Турків, Сербів то що). а то тому, бо маси народні в тих народів ще мало інтелігентні, не мають критичного розуму та слухають леда дурного, аби лише дуже „горячого” покликку.

Сказано, що до політики треба науки і досвіду, і то глибокої науки і довгого досвіду. Чому? Бо житте народів се дуже складна (скомплікована) річ. Житте одного чоловіка се дуже складна справа. Покермувати життем лише одной родини так, аби вона процвітала і не мала жадних клопотів, річ дуже тяжка. А що доперва житте цілого народу та всіх народів світа до купи! Се не забава, а серіозне діло. До того треба знати (і то добре, не поверхи!) історію всіх народів світа, треба знати географію світа, звичаї народів, науку суспільної економії, основи права, треба слідити все за політикою, т. е. що дієся в парламентах, що на міжнародних конференціях, що пише впливова преса і т. д. Все те потрібно знати тому, щоби вміти оцінити кождий факт з міжнародної політики, знати, що він значить, що він заповідає, що з него може вийти, як чому зарадити і т. д. Неук чи недоук не може сего потрафити, бо не має потрібного знання. Неучений бодай знає, що він невчений і звичайно не береся за несвое діло, тримаючись розумної засади: „швець знай своє шевство, а до кравецтва не мішайся!” Але найгірші є недоуки. Бо йому здаєсь, що він „щось знає” і він партачить політику так, як недовчений швець партачить свое ремесло.

В отсій брошурі хочемо виложити **головні засади з теорії політики**, бо кождому, хто хоче орієнтуватись в народних справах, треба їх знати. „Політика” се слово старо-грецьке і

значить стільки, що керманне загальними, народними справами „Теорія” також старю-грецьке слово і значить „виклад засад”. Приміром: „теорія фізики” значить „виклад правил природи”. Отже „теорія політики” значить: виклад засад (основ) політики.

II.

Що то є демократія?

Як сказано, політика то значить керманне загальними народними справами. Хто має вести політику? Очевидно, що всі люде якогось краю, бо се їх загальна, спільна справа — всіх їх вкупі і кожного зокрема. Але не все так було і не все так буває ще нині.

В давних часах, коли були вже великі царства (египетське, вавилонське, асирійське, перське, македонське, римське, византійське, індійське, хінське, монголське, турецьке і т. д.), а населенне їх було ще малокультурне, то політику вели лише царі та їх дворяне, звичайно їх генерали та міністри. Нарід ані не мав голосу, ані не домагався його; він мав лише слухати. Часом лише забирано голос військо, але звичайно не задля загального добра, а тільки за приводом якого амбітного генерала, та скидало одного царя, аби на його місце поставити другого, такого самого. Властиву політику, заграничну і внутрішню, вели отже лише царі і їх двір. Від них залежала війна чи мир, закони, податки і т. д. Але вже на довго перед Христом в деяких більше просвічених краях стала приходити до голосу бодай часть народу. Приміром: вже в старих египетських та індійських державах багатіші та просвіченіші кляси народу (шляхта-лицарі та духовенство) стали здобувати голос у політиці. Цар мусів числитись з ними, бо вони були за багаті, за розумні, за впливові і за сильні, аби помітувати ними; а до того цар потребував їх інтелігенції і помочи в управі краю і в організації армії. Подібно було в середних віках в цілій Европі та до остатку в царській Росії.

З поступенним розвоєм культури розвивався і вплив народу на політику. Яких 500 літ перед Христом повстали в культурних містах старої Греції перші републики або по грецьки „політес”; то є „громади, городи, міста”. (Від слова „політес” походить і слово політика). Кожде більше місто враз з околним краєм творило окрему громаду-републику. Зразу в

тих громадах-городах панували князьки чи королі. А дальше більше впливові горожане покасували тих князів та самі взяли власть у руки, вибираючи самі собі керманців республіки на спільній раді та ухвалюючи на тій раді мир чи війну, закони, податки і т. д. Се були зразу республіки **аристократичні**, то значить, що тільки кляса шляхотська та дуже богатих міщан правила в ній, а решта народу — хлопи, ремісники і робітники — не мали жадного голосу в політиці. Так було також в старім Римі. До того в тих грецьких республіках і в старім Римі побіч простого народу, що не мав зразу голосу в політиці, були ще невільники-раби. Вони не тільки не мали голосу в політиці, але не мали навіть особистої свободи та були власністю вольних горожан. Подібно було потім в Польщі, де лише шляхта мала право вести політику: вибирати короля і урядників, ухвалювати мир, війну, закони і податки. Так було довший час в Англії (до XVII. віку), Франції (до кінця XVIII. в.) і інших краях Європи (до половини XIX віку), що тільки шляхта і богаті міщане мали голос в парламентах чи соймах і правительствах. Хлопи майже у всіх тих краях були невільниками шляхти.

З розвоєм культури народу сі аристократичні республіки чи аристократичні монархії стали перемінатись в **демократичні**, то є: ввесь нарід („демос”) став діставати голос у політиці. Вже в старих Атенях (на 300 літ до Христа) і в старім Римі (на 100 літ до Христа) всі горожане, по довгих боротьбах бідних з богачами, стали в політиці рівними, дістали рівне право у керманню державою. Але не треба забувати, що і там не було властиво рівности **всіх**, бо се лише **вільні люде** (богаті чи бідні) були горожанами та мали голос у політиці; натомісць невільники-раби жадного голосу в політиці не мали та не були навіть „особами”, але „річами”, які продавалось чи купувалось. Ся кляса рабів повставала головно з бранців, взятих в полон у воєнних походах в другі краї. Їх потім продавали наче худобу.

Правдива демократія зачинаєсь в світі щойно від часів великої французької революції 1789—1793 року, коли всіх людей зрівнано і всі дістали право брати участь у політиці, голосувати і т. д. Правда, були вже і перед тим малі демократії в Європі (приміром наша Запорожська Січ). Але вони були рідким виїмком (властиво і Січ не була загально-народною демократією, а тільки „брацтвом” самих воевників, що правились демократично). Від часу французької революції демократія (правління всего народу) поширюєсь по Ев-

ропі, Америці, Австралії, Африці і т. д. Але ще до нинішнього дня є навіть культурні краї, де ще не весь нарід має голос (приміром Япон, де ті, що не платять податків, не голосують!) або де демократія є лише про око, то значить, де нарід так дурний, що дає себе водити за ніс жмені мільонерів. Але се вже не вина демократичного ладу, але вина лежить тут в глупоті самих людей, що не користають якслід зі свого права.

Демократію звичайно змішують з республікою. Але то не є то саме. Демократія може бути і в монархії, а то іменно там, де весь нарід має і виконує право голосовання, вибирає суди присяглих, де воля парляменту валить міністрів і де король лише підписує або ні ухвали народного парляменту. Там король є властиво тільки дідичним президентом народної держави. Так є в Англії, Бельгії, Італії, Норвегії, Данії, Швеції, Румунії, Греції і т. д. Такий лад часом ліпший як не одна „республіка”, де кожді вибори президента заміняються в боротьби двох партій за „джаби” і де та партія, що вибере свого президента, стараєсь за час своєї власти обікрасти державу, скільки лише вдасться. Значить і в монархії може правити демократія.

Монархія може бути іменно або „абсолютистична”, де монарх править сам через своїх міністрів без ніякої контролі народу; або „конституційна”, де монарх обмежений є конституцією і контролею парляменту, але не в усіх справах (так було в Австрії і Німеччині, а ще до тепер є в Японі); або вкінці монархія може бути „парляментарна”, де монарх прямо нічого не може зробити без волі або проти волі парляменту (так є в Англії, Італії, Бельгії, Греції, Румунії і т. д.). В обох послідних случаях, то є так в монархії конституційній як і парляментарній, парлямент може бути або аристократичний (лише з участію богатших горожан) або демократичний. **Тепер в Європі нема вже недемократичних парляментів;** парляменти монархій німецької і австрійської теж були демократичні, оперті на загальнім голосованню всего народу.

Натомісь часом і республіка може бути недемократична, то є оперта лише на богатших клясах. Як уже сказано, так було зразу в старинних республіках грецьких і римській. Так було в середних віках в міських республіках Італії (Венеція, Генуа, Піза, Флоренція, Медіолян і т. д.) та північної Німеччини (Гамбург, Брема, Любека, Гданьск і т. д.), де володіли лише богатші міщане. Так було в північно-руських республіках-городах, Новгороді Великім і Пскові, що загинули під

ударами московського царя Івана Грозного 1492 року. Недемократичною була також „річпосполита” (т. є республіка) польська, бо там правила лише шляхта, котра вибирала короля, який був властиво лише доживотним президентом шляхоцької республіки. Більше вже зближеною до демократії, але все таки не цілком ще демократичною була республіка українська 1648—1764 року. Державна власть спочивала там в руках т. зв. козацького стану, який також сам вибирав президента держави (гетьмана) — між тим, як міщане і селяне (хоч свобідні і в своїх громадських справах автономні) в загально-державних справах не мали голосу.

Існуючі тепер на світі республіки є з правила і в засаді демократичні, т. є. оперті на загальнім голосуванню всего народу. Але мимо того не всюди правдива демократія має належний вплив. Найбільше демократичними республіками в Європі є тепер Швайцарія і Чехо-Словаччина, а дальше Німеччина і Австрія. В Швайцарії справді править усім сам нарід. Є там навіть така установа, що нарід часом затверджує або відкидає важніші закони (ухвалені вже раз парламентом) через т. зв. **референдум**—т. є. через голосування всего народу (нарід голосує лише „так” або „ні”). Правдива демократичність Швайцарії має свою причину в двох обставинах: по перше в **високій освіті всего народу**, а по друге в тім, що Швайцарія, хоч сама невеличка, **ділиться щось на 20 малих стейтів, які разом творять федерацію**. Через то, що краї є там малі, народови легко контролювати свій уряд. Подібно мається річ з Чехо-Словаччиною і Австрією. Се краї не дуже то великі, а за те висококультурні. Через те народна контроля є сильна. Вкінці Німеччина ділиться на кількадесят стейтів і має високу культуру. Тому і там контроля демократії є сильна.

За те є на світі деякі інші, дуже великі республіки, де про око є демократія, а по правді панує жмення богачів-мільонерів. Причини того є такі: нерівне образование всего народу, великий і нездоровий розвій капіталізму (мільонери, трости то що) і просторість тих республік, через що контроля є тяжка (бо люде не знають тих, котрих вибирають на високі становища, а натомісць вибори полягають на блофі та плачений агітації). Зрештою деякі великі республіки мають ще свої хиби в деяких недемократичних установах їх конституцій. Приміром: президенти Франції та Америки мають більші права ніж мають монархи т. зв. парламентарних монархій. Се дає їм часто власть майже царську.

III.

Демократія а радянська республіка.

Зі сказаного у попередній статті про республіку, демократію і монархію виходить, що **ніколи не можна абсолютно сказати, яка форма держави в яким краю є найвідповіднійша**. Се залежить від культури народу, від величини краю, від його економічно-соціального розвою, від політичного образования народу і т. д. Приміром: в Московщині чи на Сибірі нарід ще до сегодня не доріс до республіки і в більшості є монархістичним; від народу, де 85 процент неписьменних, годі навіть чого иншого сподіватись. Що там ніби є тепер т. зв. „советська республіка”, се нічого не доказує, як хіба лише стверджує то, що ми сказали. Бож очевидне, що темні московські маси слухають Леніна не тому, щоби його вибрали собі, але тільки зі страху і інерції (непорушности) — так само, як вони слухали колись і будуть ще слухати набудуче царя. А знов цілком щось-противне Англія. Там є король, але при тім є найбільша на світі демократія і самоуправа горожан. А се тому, бо нарід там високо культурний і свідомий.

В кождім разі можна поставити такі правила: **Головна річ в державі є правдива демократія**. Вона лежить не в тім, чи держава є республікою чи монархією, але в тім, **чи весь нарід має участь в управі державою і чи він справді виконує ту контролю чи ні**. В малих державах завсїгди легше завести правдиву демократію, ніж у великих. **Тому добра є федеративна форма держав** (юнія зложена з малих стейтів). В малокультурних краях правдива демократія неможлива, бо нарід, що не розуміє державних справ, не може, і навіть не рветься правити державою. Тому правдива демократія можлива лише в дуже культурних народів. Меншекультурні краї мусять вдовольятись мішаною формою правління (приміром: конституційною монархією). А в цілком малокультурних краях силою темноти народу держиться абсолютизм — одного царя чи жмені осіб.

Головні основи демократії є: загальне і рівне виборче право; парламентарне правління, т. є., що лише парламент ухвалює закони і бюджет та скидає міністрів; суди присяглих для більших злочинів і для всіх політичних проступків; сильно обмежена власть голови держави (короля чи президента); та свобода особи, переселення, зарібку, віри, мови, науки, слова, друку. Держава, де все то є та де горожане є просвічені

і вміють свого права вживати (але не надуживати!), є сильною і добре впорядкованою демократією — чи се республіка чи ніби-монархія.

Тутки згадати ще треба про одну, найновішу форму держави — т. зв. **радянську (советську) республіку**. Доси були на світі дві такі „республіки” — російська і мадярська. Інші т. зв. „радянські республіки”, як приміром „українська”, не є жадні окремі республіки, а лише губернії, піддані Росії і правлені з Москви. Але й обі згадані „республіки” — мадярська і російська — не були і не є жадними „республіками”, бо там не править нарід, ані часть народу через голосованне, але править жменя одиниць через вішанне і розстрілюванне тих, хто сміє мати хоч трохи иншу думку, ніж її має правительство. Там нема правдивого голосовання, жадного горожанського суду, жадної свободи особи, переселення, зарібку, преси, слова і т. д. Там є дикий терор (пострах), анархія (безлад) та самоволя одиниць (комісарів). **Там є повне запереченне демократії**. Ріжниця між царатом а советською „республікою” є лише та, що цар правив іменем панів-дворян, а Ленін каже, що править іменем пролетаріяту. В дійсности оба правили іменем своїм і іменем жмені своїх прихильників (дворян чи комісарів). Найліпшим доказом, що Ленін і його комісари правлять **протидемократично**, то є проти більшости народу, є то, що вони 1918. року розігнали були багнетами „установче зібранне” в Москві, вибране загальним і рівним голосованнем всего народу Росії. Чому вони зробили се? — Одні, як фанатик Ленін, в тій добрій (хоч нерозумній) вірі, що в мужицькій Росії можна силою завести комунізм — другі, як Бронштайн-Троцький, для жидівської амбіції і жажди власти — а треті таки для наживи і карери, аби в каламутній воді рибу ловити.

Як представляють самі большевики свою державну систему? — Вони кажуть так: Більшість народу є мужицька, темна і дурна. До того вона хоче особистої власности. Лише мала менчість (фабричний пролетаріят) хоче спільної власности або бодай згодиться на неї. Але і та менчість (пролетаріят) є темна й інертна (нерухлива). Лише жменя комуністів-інтелігентів та жменя ними освідомлених робітників є здатна до революційної боротьби та до держання власти в руках. Ся жменя є може лише тисячною частию народу. Але як вона відважна і добре зорганізована, то захопить власть і установить **диктатуру своїх советів (рад)**. Що то є диктатура? — **Се є не-обмежена власть, удержувана терором**. А що то є диктатура

„рад”? — Се є необмежена, терором накинена **власть комітетів (советів), установлених згаденою жменею „свідомих комуністів”**. Просто кажучи: російські комуністи свідомо виключають диктатуру **цілого** пролетаріату, а признають лише диктатуру тих, кого вони самі вважають „свідомими комуністами”. А вже про загальну демократію ані говорити! Большевики кажуть, що така диктатура має бути так довго, доки весь нарід не звикне на силу до комунізму (спільної власности всего). Очевидно — до сего треба би десяток літ (коли взагалі нарід зможе „звикнути” до того!). Значить: після теорії комуністів терор советів і їх комісарів має тревати десятки літ. Хиба божевільний повірить, що така річ можлива хоч оден десяток літ, а іменно, що більшість народу буде терпіти довго **власть** таких комісарів і що вона не зробить революції проти них.

Очевидно: де нема всенародного голосовання, де нема контролю, виборних судів, свободи преси і зборів, свобідної критики правительства — там і мусить зачатись самоволя одиниць, що мають **власть**. Бо люде є людьми. Оден жадний власти і гонорів, другий гроша і наживи, третій мстивий і кровожадний і т. д. Люде не ангели. А особливо се стара правда, що **власть псує тих, хто її має в руках**. **Власть** завертає людам в голові. А ще до того безконтрольна **власть** над життем і смертию міліонів людий. І се бачимо тепер в Росії. Советська система зачинає сама себе підкошувати — своєю самоволею, безладдем, безконтрольністю, кровожадністю, скасованнем всякої людської свободи. Хочби через те вона мусить сама в собі завалитись.

Є **дві основні помилки** в т. зв. советській системі. Перша помилка — се думка, що можливо малій меншости **трівало і з успіхом** правити проти подавляючої більшости. А друга помилка — се думка, що можна правити **добре** без контролю загалу народу. Коли в Росії правив цар, то правив тому, бо темна більшість російських мужиків **хотіла** мати царя. Лише жменя рос. інтелігенції хотіла мати конституцію і контролю над властію. Значить: цар не правив проти більшости російського народу, але як-раз згідно з волею більшости рос. селян. Коли в Англії є парламентарно-демократична монархія, то тому, бо така є воля більшости англійського народу. Коли в Швайцарії є наскрізь демократична республіка, то тому, бо там нарід так хоче. З тої самої причини в Туреччині до недавна був абсолютизм; турецькі маси так хотіли (що з темноти, а не з розуму, се инша справа! **але хотіли!**).

Тимчасом більшовики хочуть доказати такої штуки, якої ще ніхто на світі не доказав. Хочуть показати, що тисячна частина народу буде цілими десятиліттями накидати свою волю подавляючій більшості народу. Се — очевидно — є безглузде. Се може тревати кілька літ, поки народови не вірветься терпець. А потім прийде знова революція і знова захопить власть в Росії той, хто в тій революції буде мати відвагу і організацію. Очевидно буде се якась царська партія, що обіцяє хлопам затвердити за ними панську землю, а інтелігентам конституцію.

Друга хиба більшовиків є — як сказано — те, що вони думають, що можна правити без контролі загалу. Навіть в царській Росії була якась (хоч слаба) котроля; була — хоч слаба, — свобода критики у пресі; була т. зв. „державна дума” і послы в ній могли критикувати уряд; були постійні закони, вирюблені сенатом чи думою, а уряди та суди мали правити і судити лише після тих законів; було унормоване право відклику до висших інстанцій від вироку нисших судів чи урядів. Все те було **за мало** до правдивої свободи чи конституції, але всеж таки **бодай трохи контролі було**. А однак мимо того, царська Росія якраз задля браку доброї контролі, зігнала і розлетілась. А більшовики хочуть правити державою, виключивши **всяку** контролю. Се річ неможлива. Де нема контролі, **мусить** зачатись самоволя урядників, а за тим упадок державної системи. „Советська” система правління **впаде тому, бо є запереченням демократії, а тим самим є запереченням контролі народу.**

Отсю хибність та неможливість удержання советської системи признають уже й розумніші та совісніші лідери більшовиків. Ось недавно на 10. конгресі рос. комуністів Ленін заявив, що треба буде замінити советську систему парламентаризмом.

Чи „советська система” правління цілком не має рації? — Так, як вона в практиці виглядає в Росії, вона не має здорових основ і мусить завалитись. Але **сама думка, щоби поправити парламентарну (репрезентаційну) систему, є здорова і має рацію.** Ходить о те, щоби: 1) послы не засиджувались у парламентах за довго, бо тоді посол затрачує належне чутте, яка є воля його виборців; 2) щоби деякі важні справи рішав просто сам нарід — і 3) щоби не лише політичні партії, але й важні фахові організації мали голос в парламенті. На се одначе є такі способи: 1) заряджувати що року чи як, вибір

одної частини послів до парламенту, аби в той спосіб парламент раз-враз відсвіжувався; 2) завести в кожній державі „референдум”, як се є в Швейцарії — і 3) установити послів не лише з загального вибору, але й з фахових організацій або таки установити дві палати парламенту: одну з загального голосування, а другу з послів з фахових організацій (юній то що). Всі ті поправки до парламентарної системи подають різні учені так ліберального як і соціалістичного напрямку. Але чайліпшою поправкою є **поправити культуру народу і заінтересованне народу державними справами**. Тоді нарід знайде тисяч способів, як контролювати парламент — пресою, вічними, публичною опінією, кликанням послів на справоздання, критикою їх роботи і т. д. Бо в тій загальній а розумній контролі всіх лежить власне правдива демократія і запорука добра народу.

IV.

Ще то є нація і національна справа?

Коли приглядаємося політичному життю різних народів, мусимо завважити, ще дві справи грають в нім першорядну ролю: справа **національна** і справа **соціяльна**. Під національним питанням розуміється питання удержання і свобідного та успішного розвою нації (народности); під соціяльним питанням — клясові відносини серед людської суспільности.

Дехто противустановить ті дві справи, кажучи, що одна справа виключає другу і що одна є ворожа другій. Так роблять всякі реакціонери (назадники, зацофанці) та шовіністи, кажучи, що не повинно бути жадного соціяльного питання. Вони кажуть, що соціяльне питання видвигають злобні агітатори, що є сівачами незгоди і роздору в нації. Але так само роблять всякі інтернаціоналісти та недоварені комуністи, коли знов кажуть, що не повинно бути жадного національного питання та що нібито національне питання се „видумка буржуазії”, аби задурити і розединити пролетаріят. Але ні одні ні другі не мають рації. Правда—як звичайно буває—є по середині. Оба питання — і соціяльне і національне — справді існують, мають свої природні і глибокі причини та язиком (т. є. запереченням) з лица землі їх не змете. Соціяльне питання не є видумкою агітаторів, а національне не є знов видумкою буржуазії, але **оба є природним витвором суспільного життя**. І неправда, щоби оба питання виключали себе та були собі про-

тивні. В здорових і зрілих суспільностях оба питання остають в згоді і не шкодять розвоєви народу. Лиш коли одна часть суспільности надуживає одного з тих питань для своїх вузьких цілий та до баламучення малорозвиненої суспільности — тоді може з того вийти шкода, як взагалі з усякого надужиття і баламучення людей.

Зачнім від національної справи. Перш усього, **що то є нація?** — Відповідь на се питанне не легка, бо понятте нації (народу) зміняєсь з віками і степенем культури. Після теперішнього стану сеї справи в світі **нацією (народом) є ті всі люде вкупі, що хочуть самостійно правити всіми своїми справами на своїй території.** Громада, повіт чи автономна провінція не є ще „нацією”, бо вони хочуть мати автономію лише в деяких справах, а в інших, важнійших справах вони піддаються управі якогось більшого тіла — себто нації. Нація не мусить мати одної мови, ані одної віри, ані навіть бути з одної раси. Найліпшим доказом сего є Злучені Держави Америки. До американської нації належить багато ріжних мов, вір і рас. Всі вони горді на своє „американство”, всі співають радо „Старспенглед баннер”, та всі хочуть, аби Злучені Держави були славні, сильні і цвитучі. Як прийшла війна, всі без ріжниці віри, мови і раси пішли на війну, купували бонди, хотіли побіди для Америки. Те саме є в Европі. Приміром Ірляндці в Ірляндії говорять переважно по англійськи, а тільки менша їх частина говорить старо-ірійською мовою; але вони всі одного, ірляндського духа. Швайцаре — одні говорять по німецьки, другі по французьки, ще інші по італійськи; але всі вони „Швайцаре” і жаден з них не скаже, що він Німець, Француз або Італіянець, та всі вони як оден готові боронити своєї Швайцарії. А є знов Французи, що говорять по німецьки; се ті з деяких сторін Алзації і Лотарингії, що хочуть належати не до Німеччини, але до Франції. А знов на т. зв. Горішнім Шлеску та в Східній Пруссії показалось, що є околиці, де нарід говорить по польськи, але вважає себе Німцями і не хоче належати до Польщи, лиш до Німеччини. Таких примірів можна би навести чимало. Виходить, що не мова рішає про національність, але щось инше. А що саме? — Почутте народне, т. зв. дух народний, т. є. **переконанне людей, що вони всім своїм серцем і інтересами належать до сеї а не тої групи людей, до сеї а не тої нації!** Се почутте зветься національним почуттем або патріотизмом.

Чому-ж ми звичайно розріжнюємо нації по мові (язиці)? — Тому, бо звичайно, з правила, кожна нація вживає якоїсь

одної, окремої мови. Але не завсіди. Найліпшим доказом сего народи англійської мови. Є їх що найменше шість, а то: Англійці, Ірляндці, Канадійці, Американі, Капляндці (Савт-Африка), Австралійці і Новозеляндці. А знов Жиди на цілім світі є одною нацією, але вживають ріжних мов. (Дехто каже, що Жиди є лише окрема віра і раса, але не нація, бо не мають своєї землі, деби вони хотіли самі собою правити. Се невірнo. Се якраз навпаки! Жиди за всі часи, від коли їх вигнано з Палестини, хотіли вернути там і оснувати там свою державу. Се і сталось по остатній війні). Але позатим і з правила кожна нація має свою окрему мову. Мова се дуже важна річ, бо вона служить людям до порозуміння і тому є найважнішим оруддєм культури. Без мови не було би поступу і культури та люде були би дикими звїрами. Дехто, кому ще зелено в голові, каже, що треба скасувати ріжницю мов та що треба завести одну мову на світі. Тоді — каже — не буде націй ані національних сварок. Хто так каже, є дитина.

По перше мови не дадуться покасувати, бо міліони і міліони людей не можуть наче на команду забути своєї мови, а навчитися иншої. Якже зачнеся їх примушувати до чужої мови, то результат з того лише такий, що їм тяжше приходить всяка фахова наука, що вони тратять на тім час і енергію та зачинають ненавидіти накидувану їм мову, а починають боронити завзято свою матірну мову, в котрій їм усє лекше приходить і до котрої вони змалку звикли.

По друге мови все змінюються, хочби люде і як їх вивірнували. От возьмім Англичан а Американів. І одні і другі говорять по англійськи, але як ріжно! Се тому, бо вже більше як сто років живуть окремо і розвиваються окремо. А за яких 200 літ може оден другого не будуть розуміти. Такої штуки, щоби всі мови заступити одною, ніхто ніколи не докаже, бо люде з ріжних підсонь, рас і країв все будуть витворювати (несвідомо, мимохїть) окремі мови. От возьмім латинську мову. Вона давно вмерла і є лише в книгах. Тому не змінєсь. Але її ніхто в щоденнім життю не вживає. А ті народи, що вживають її в костелах, вимовляють ті самі букви і слова латини так ріжно, що приміром німецький католицький священник не розуміє латини Француза, а ті оба не розуміють теї самої латини Айриша. Таке саме мусіло би статися, якби яким немислимим чудом запанувала на світі нагло одна мова. Люде ріжних рас і підсонь мають ріжні горла, ями устні, мускули язикові і ріжний слух — і тому инакший звук має їх мова. Не

згадуючи вже про се, що різні слова в різних краях раз „входять в моду” то знов виходять з ужитку і т. д. Хто мріє про одну мову на світі — є дитина або дивак.

Зрештою навіть, якби можливо було завести на всім світі одну мову, то се не скасує націй. Доказом сего хочби окремішність націй англійської мови. Бо хоч мова дуже важна річ для нації і кожна нація боронить свою мову і любить її, але — як вже сказано з початку — не мова, але **дух, почутте нації, є головна річ в нації**. Як дві нації одної мови **вважають** себе окремими, то на се нема ніякої ради і одна мова не помагає до їх зеднання.

V

Національна держава.

Сказано, що нацією є група людей, що хоче правити сама собою незалежно на якійсь території (землі). Чому воно так є? Чому люде цілого світа не утворюють одної держави, але діляться на окремі землі?

Дехто каже — знов такі люде, що їм ще зелено в голові — що треба скасувати всі народи і держави та злучити весь світ в одну державу. Се так само неможливе, як неможливе, аби всі були одної мови чи раси. А чому неможливе? — Тому, бо світ дуже великий і різнородний. Одні краї зимні, другі горячі; одні гористі, другі рівнини; одні над морями, другі далеко від моря; одні родять збіже, другі що инше; одні густо заселені, другі зрідка; одні культурні, другі півдикі; в одних живе одна раса, в других инша, а звичаї їх різняться від себе так, що абсолютно не годні вони погодитись на одно. **Се було би найбільшим нещастем і найтяжшою неволею для людей, якби на цілім світі була одна держава**. Всі тоді були би невдоволені. Зрештою неможливі на світі так розумні і всезнаючі державні керманічі, щоби вмiли цілим людством правити. Вийшло би се на панованне одного народу чи раси над всіма другими.

Найліпшою ще формою управи людей остає таки національна держава. Є вона природним витвором націй. Як сказано, кожна нація має свого національного духа (почутте) і свої власні, окремі інтереси, які вона хоче попірати. Кожна нація має свою окрему історію, героїв, поетів, літературу, звичаї, закони, штуку, музику, стиль, характер — одним сло-

вом свою окрему традицію (історію, переказ) і свою окрему культуру. Се все вона хоче попитати, розвивати і — як треба — то й боронити. До сего мусить вона мати одну сильну організацію, а нею є національна держава. І тому **кожна нація змагає до того, щоби зєдинитись в одній національній державі.**

Другою, не менше (а може й більше!) важною причиною, чому кожна нація хоче бути зєдинена в своїй окремій національній державі, є її **спільні господарські (економічні) інтереси.** Кожна нація живе на певній, **господарсько** більше чи менше **окремій** території. Ся територія (земля, країна) має свої окремі інтереси, відмінні від сусідних територій. Чому так є? — Тому, бо одна земля богата на се, а друга на що инше, бо одна плодovита, а друга ні, бо господарська культура (способи рільництва, ремесла, промислу, комунікації) в одній такі, а в другій инші, бо одна має море, друга ні і т. д. І люде кожної землі звикли до сего від соток літ і відповідно до того господарять, уладжують своє життє. Се річ дуже а дуже великої ваги і се надає національній справі страшної сили. Бо своя держава побирає то, що корисне для господарки і життя всіх членів нації: побирає рільництво, ремесло, промисл, торговлю, просвіту загальну і фахову, комунікацію. Через то росте добробут всіх членів нації. Хлібороб продасть ліпше свої плоди, а до того держава регулює ріки, осушує багна, дренає поля, нищить шкідливі звірята і т. д. Ремісник чи промисловець продасть ліпше свої вироби, бо держава стараєсь здобути на світі торги для свого промислу і ремесла. І робітник лекше і ліпше заробить, бо як рільництво, промисл і комунікація ростуть, то і робітнича праця йде у вартости в гору.

Коли-ж над яким народом запанує чужа держава, тоді біда і горе всему народови. Його висуть, як той павук муху. Чужа держава не то, що не дбає за рільництво, ремесло, промисл, комунікацію і освіту підбитого краю, але ще й гальмує їх. Чужа держава побирає свій нарід, аби він мав можливо як найбільші зиськи з підбитого народа. Підбитий нарід держиться тоді в темноті, робиться перешкоди його ремеслу і промислови, занедбується комунікацію і т. д. І підбитому нічого не остає, як стати рабом завойовника або емігрувати в инші краї. Чи не так було з нами під старою і австрійською Польщею? Чи не таке заводять тепер Ляхи в Галичині? Землю колись українську парцелюють Мазурам, концесії чи ремісничої карти укр. ремісникови не дадуть, укр. робітників зі служби викидають — всюди своїх Ляхів пхають. Чи не є се найліпшим мірилом, що се значить своя, а що чужа держава?

Або знов на Великій Україні! Налізли там з багнетами і нагайкою російські (хрещені і нехрещені) большевики, завели назад всюди московську мову, всюди установили комісарами чужих людей — Жидів і Москалів — та рабують край: ре-квірують збіже в укр. селяні і вивозять в Московщину, забирають укр. цукор і вивозять в Московщину чи в чужину (за границю), а зиськи з него беруть собі (до Москви), вивозять з України вуголь і залізо та женуть ними залізниць і фабрики в Московщині, а за то на Вкраїні фабрики станули а залізниць остатки лісів допалюють. Чи не ссе тим способом Москва Україну наче той павук муху? І чи не має за собою рації Винниченко, коли каже, що укр. радянська республіка не існує, але що Україна є сьогодні добичею Москви, та коли він жадає, аби Москва віддала на Вкраїні власть у руки місцевого населення?

Національна держава се перше підставове усліве просвіти та добробуту краю і народа. І хоч би своя національна держава навіть була менше „поступова” ніж чужа, то **вона для свого народу все ліпша, як чужа**, хочби і як „червона” чи „поступова”. Бо чужа держава має „поступ”, „волю”, „рівність”, „право”, „справедливість” і т. д. лише для свого народу — а для підчиненого народу має неволю, пониженне, визиськ і рабунок. Чому? — Бо така вовча людська натура! Дашинський, доки був агітатором чи послом ще за Австрії, кричав: „воля, справедливість і рівність всім! Українцям дієсь кривда!” А коли настала Польща і він став там соціалістичним міністром, то сказав: „Польща потребує пшениці і чорнозему! Польський промисл потребує нафти і бензини! Се лежить в інтересі польського робітника, аби Польща забрала Східну Галичину, бо тоді в Польщі танший буде хліб, бо тоді безземельні Мазури не будуть пхатись до польських фабрик на роботу і не будуть через то збивати зарібку в діл, але підуть кольтонізувати Сх. Галичину; бо тоді польський промисл розцвите і дасть добрі зарібки польському пролетаріятові! Тому, гурра товажише! гейже на Сх. Галичину!” Перші польські полки, що рушили на Сх. Галичину, були добровольці-„товажише” з Варшави, Кракова і Лодзі. — Те саме, точ-в-точ є з рос. большевиками. Доки були лише агітаторами, проповідували: „воля всім, аж до окремішности!” А тепер, коли є сила взяти другого під ноги, вилізла вовча натура на верх.

На світі, від коли се тямить людська історія (від 3.000 літ перед Христом), не було ще такого приміру, щоби для якого

народу чужа держава була ліпшою ніж своя власна, та щоби вона принесла добробут, волю і розцвіт завойованому краю. Тому то Польша, де президентом кабінету є хлоп-людовець Вітос а віцепрезидентом соціяліст Дашинський, ріже, вішає, мордує, палить, рабує Українців, морить їх голодом і холодом по криміналах, замикає укр. школи, товариства, пресу, не допускає укр. хлопа докупити собі землі, викидає укр. робітників на вулицю, на голодову смерть і т. д. Тому то Москва, де царюють комуністи Ленін, Троцький і Раковський, ріже, вішає, мордує, палить та рабує укр. села, замикає укр. газети (навіть: комуністичні!), не допускає ніяких Українців (навіть: комуністів!) до управи краю, а тих — навіть Москалів-комуністів — що сміють впімнутись за се, висилає в Сибір. Може хто скаже на се: „все те правда, але то дієсь в імя добра робучого народу, аби завести комунізм і щастє всіх на землі” Так на се є відповідь така: **90 процент робучого народу на Україні є українське селянство і воно (ті 90%) повинно бути господарем краю, а не 10% зайшлих Москалів і Жидів.** Такий лад, який тепер є на Україні, де мала жменя чужинців панує силою над 90% населення краю, **се є то саме, що в Галичині,** де кілька процент польської шляхти, економів, ксьондзів і урядників панує над масами галицько-укр. робучого народу. А чи рабунок і угніт народа dokonуєсь в імя шляхти і кощюлка, чи може в імя комунізму і (неістнуючої) рівности всіх — се все одно. Поневоленне народа остає поневоленнем. А ті, що боронять правління московсько-жидівських большевиків на Україні, є такі самі зрадники і Юди-народопродавці, як Демянчук, Яцків і Твердохліб, що годяться на польське правління у Галичині.

Остає ще одно питанне: **чи не ліпша федерація свобідних народів,** ніж повна самостійність кожного з них? Чи така федерація не запобігла би сваркам і війнам? — Федерація річ гарна і добра, але **тільки тоді, коли є добровільна** і коли федеруються (лучаться в спілку) вільні, рівні та самостійні народи. Щож варта примусова федерація, показала т. зв. Люблинська Унія з 1596 р., через котру Польша заневолила Україну, та показує тепер „федерація” України з Московщиною, зроблена на силу Москалями. Таких примірів є в історії людства багато. Щоби два народи справді федерувались та щоби федерація була не лише покришкою поневолення одного народа другим, **до сего треба, щоби оба народи були перше цілком самостійні і вільні,** щоби вони добровільно і свобідно, через голосованне чи демократично вибрану репрезента-

цію, заявили ся та щоби умова між ними була так зроблена, аби оден не мав переваги над другим. А така „федерація”, де оден має право вести політику за другого, се не „федерація”, а хитра форма поневолення.

VI.

Що то є соціяльна справа?

Обговоривши національне питання, його природне корінне та його вагу, перейдемо з черги до **соціальної справи**, то є до **відносин поміж поодинокими клясами суспільности**.

Соціяльне питання так старе, як стара людська культура. Від коли тямить людська історія, все були між людьми різні суспільні кляси. Навіть у півдиких племен — серед Мурунів в центральній Африці, серед мідяношкірих Індіян, що замешкували Америку перед приходом білої раси, та серед т. зв. полінезійських племен, заселяючих острови Тихого Океана — є кляси: князів, якоїсь ніби-то шляхти, вольних людей та невільників. Нема суспільних кляс лише серед цілком диких племен, стоячих на найнишнім степені культури, що ані не управляють рілі, ані не знають жадного ремесла, ані не знають плекати домашніх звірят, а живуть наче звірі (прим.: Пейшейшери на т. зв. Вогняній Землі, або Ніям-Ніям в центральній Африці). Чому се так? — Бо **як тільки племя має трохи культури, то зараз зявляєсь т. зв. поділ праці і власність**. Оден є ватажком племени, другий знахором, що лічить рани і хобоби, інші воевниками, що йдуть боронити племени від ворога, ще інший робить луки, стріли, списи, сіти, інший є гончар, ще інший виробляє топори, сокири, ножі і т. д. Се вже є **поділ праці**, який з часом переходить з батька на синів (бо синам найлекше навчитись батькового ремесла). Якже племя поступить у культурнім розвою так, що зачне управляти рілю під збіже та держати худобу, тоді зявляєсь ще більший поділ праці: одні йдуть на війну, другі управляють рілю, ще інші роблять всяке оружя, начине та одіж. Дієся се тому, бо кожен чоловік не може вміти усього, але кожний „спеціалізуєсь” в якімсь одним заняттю.

Що більше: **разом з управою рілі і ховом худоби зявляєсь приватна власність**. Цілком дикі племена не знають власности землі чи худоби, а то тому, бо землі не управляють (лиш волочаться громадками з місця на місце) та не знають

держати худоби. Ті племена, що вже мають трохи культури, але живуть з звіроловства і риболовства, також не знають власності землі чи худоби. Однак вони вже знають власність шатра, ножа, топора, сіти, човна, а також жінки і дитини. Хто собі що зробить, здобуде у війні або купить у другого в заміну за шкіри звірів — той має ту річ за власну і забере того, хто хоче йому сю річ забрати. Але з хвилиною, як люде зачинають управляти ріллю чи освоювати товар, з'являється приватна власність землі чи стад (черед, табунів). Се природна річ: той, хто в поті чола викорчував ліс-пущу, аби сіяти збіжжя, хоче мати пожиток з того для себе і лишити його своїм дітям та не хоче ділитись з другим, що не робив коло сего. Так само той, хто плекав худобу, трудився коло неї, пильнував її, хоче мати пожиток з неї для себе і своїх дітей, а не для чужих, що не старались о се. Осьтак поволи витворюється кляса таких, що посідають більше, і таких, що посідають менше або таки нічого не мають. Численна, здорова і сильна родина загорне корчунком більше землі; малочисленна та хоровита менше. Одному товар множитья і ховаєсь, другому пошесть або дикі звірі винищать стадо. Найбогатші стають князями, шляхтою — другі простими воевниками чи рільниками. До того з'являються невільники, а то з воєнних бранців. Цілком дикі племена убивають всіх ворогів, взятих у неволю; часом навіть з'їдають тіла ворогів. А племена, що знають вже рільництво, не убивають воєнних бранців, але роблять їх своїми невільниками-рабами, яким кажуть працювати на ріли. Чим далше, то та кляса рабів росте.

Ось-так з першими початками людської культури з'являються вже **суспільні кляси, т. є. групи людей, що різняються між собою маєтковим і господарським становищем в суспільности**. Головна ріжниця між клясами полягає в тім, чи люде посідають багато власности чи небогацько, або чи може цілком нічого не посідають і живуть лише з своєї праці на чужім. Дещо инше, ніж суспільна кляса, є т. зв. „каста”. Тепер „каст” у світі нема, але колись, ще до Христа, були в Єгипті і Вавилоні, а до недавна в Індії. „Каста” то є така суспільна кляса, котра тісно замкнена в собі, має свої окремі права і обовязки та до котрої належать лише ті, що вродились з сеї „касти” Ніхто не може ніколи перейти з одної касты в другу. Звичайно такі „касти” оперті на релігії і вважаються сотвореними через богів та тому незмінними. — А ще що инше є „стан” „Стани” були в Європі в середних віках та в пізніших часах аж до т. зв. великої французької революції 1789.

року та європейських революцій 1848. року. Були се соціальні кляси, закріплені правом (законом): шляхта, духовенство, вольні міщани і панщизняні хлопи. Вони вже не мали релігійного характеру і з одного „стану” мож було — хоч з тяжким трудом — перейти до другого. Приміром: хлоп міг бути визволений, купивши собі волю за гроші, або доставши її в нагороду за яку велику прислугу, зроблену панови, князеви чи державі; за таку прислугу князь чи король міг зробити хлопа навіть шляхтичем. Кожний „стан” мав свої права і обовязки. Вольні стани (шляхта, духовенство і міщане) мали кожний свою станову автономію, свої окремі станові власти, суди, то що. Невольний стан, то є хлопи, підлягали судови і власти свого пана, а лиш в великих, кримінальних справах державному судови князя чи короля. Вольні стани (в Польщі лише шляхта і єпіскопи, а просте духовенство і міщане ні!) мали участь в управі держави через т. зв. „станові сойми” (названі так тому, бо делегати кожного „стану” засідали зразу окремо і голосували окремо, а пізнійше, хоч навіть засідали вже разом, то були вибирані кожним „станом” окремо). В сьогоднішні часи під „станом” розуміємо знов що инше, а саме: приналежність до певного культурного або фахового круга суспільности. Приміром кажемо: міщанин, маломіщанин, селянин, ремісник, попович, інтелігент, урядник — при чім розуміємо не суспільну клясу, не маєтковий стан їх, але культурний степень, походженне, рід заняття чи фахове образovanje сих людий. Кожний з тих людий може бути дуже багатий, середно заможний або нічого не мати — незалежно від того, до котрого стану належить, яке його образovanje чи занятте. Приміром „міщанин”: є міщане, що мають міліони, є такі, що ледви має хатину та варстат чи кусень землі і заробить на свою родину, а є такі, що мусять на чужім робити, бо свого не мають.

Натомість — як сказано — **суспільні (соціальні) кляси різняються від себе маєтковим станом, посіданням і розмірами власности чи життєм лише з власної праці на чужім.** За садничо — всі люде всіх кляс є тепер рівні і перехід з одної кляси до другої є свобідний та залежить лише від того, чи хто здобуде або втратить власність. Є сьогодні міліонери-капіталісти, що зачинали з дєсятьма пальцями на руках як прості робітники (Карнегі, Едісон, Форд і т. д.). А є люде, що нічого не мають, крім своєї праці, а належали колись до шляхти і т. д. **Сим різняється сьогоднішний стан від того часу, як були „касти” та середновічні „стани”.** Є се безперечно, в

прирівнюванню до сих давних часів, великий поступ людства наперед. Сей поступ— **рівність всіх людей перед правом** — принесла вперше т. зв. Велика Французька Революція з 1789. року. До сеї революції у Франції (і в цілій Європі) були „стани” — шляхта, духовенство, міщане і невольні хлопи. Але лиш три перші, вольні „стани” мали голос у „становім зібранню”. В дійсности всім правили шляхта і висше духовенство. Революцію зачав т. зв. „третий стан” то є міщанство, а до него прилучилось нисше духовенство. Вони зажадали для себе рівних прав зі шляхтою, скасування влади шляхти і висшого клиру та заступлення її власттю всего народу, то є демократією. Вони також проголосили, що всі люде є вольні і рівні — то є проголосили скасування панщини. Провідниками їх були зразу визначні, розумні та учені люде шляхоцького роду: генерал Ляфаетт (той сам, що помагав Вашингтонови визволити Америку спід Англії), граф Мірабо і інші. Вони-то за одну ніч переперли всі ті великі реформи, що дали світові демократію, парламентаризм та рівність і вільність людей перед правом. То, що потім діялось у Франції — панування кривавого терору, убитте короля і около 2 міліонів людей, скасування релігії і т. д. — **се в нічім не змінило ані не посунуло наперед тих реформ**, що їх перевели майже без проливу крови перші, розумні провідники французької революції. Бо „революція” не полягає в тім, аби різати, вішати і розстрілювати маси людей — правдивих чи уроєних лише противників поступу — але в тім, щоби перевести в життє основ нового ладу. В 1848. році в Німеччині також була така сама революція як 1789. року у Франції. І вона принесла також зрівнюванне станів, скасування панщини, парламентаризм і демократію. Але в цілій Німеччині в часі тої революції не убито навіть 200 людей.

Значить, до революції не треба конче різанини і вішання. Як нарід розумний і розважний, то робить революцію без проливу крови. Лише горячекровні, малорозважні народи, де леда крикун потягне людей за собою (от як горячі Французи) або темні народи (як в Росії) розуміють революцію так, що то треба лити потоками людську кров та класти стирти трупів. Тимчасом з сеї безумної різанини нічого доброго не виходить, але навпаки: людям вкінци стає її за багато і тоді настає т. зв. **реакція** (поворот взад). Так було у Франції по кривавім пануванню т. зв. якобінів (Робеспієра, Дантона, Марата): Усунувши т. зв. „жірондистів”, то є перших розумних революціонерів, якобіни зразу різали шляхту і всіх, ко-

го підозрівали о „реакційність”, а потім стали різатись самі між собою. Через се так ослабили себе і так надокучили народови, що нарід, в 10 літ по вибуху революції, попер молодого генерала Наполеона Бонапарта і вибрав його своїм цісарем. Те саме буде в Росії. Революцію зачали там такі освічені люде як князь Львов, учений професор Мілюков, міліонер Терещенко, визначний адвокат і посол Керенський і т. д. Вони усунули царя, проголосили рівність всіх, віддачу землі селянам і парламентарну демократію. По них прийшли большевики, користаючи з темноти мас, що послухали ревунів. Большевики ріжуть людий, чи треба чи ні, а тепер вже зачинають між собою сваритись. Небавом зачнуть і різатись між собою. Народови вже нині за багато того. А як большевики ослабляться, тоді зачнесь „реакція”, поворот взад. А що Росія є темна країна, то і реакція буде там страшна. Прийде якийсь генерал (таки з большевицьких генералів!) і зачне знов різати большевиків — подібно, як се було на Угорщині. А скінчиться таки на тім, на чім зачали князь Львов, Мілюков і Керенський: рівности всіх перед правом і парламентарній демократії. Значить: то саме, до чого Росія дійде по страшній, кровавій дорозі, можна було досягнути без дикої різанини — аби лиш провідники мали були розум і сумлінне, а нарід культуру.

VII.

Капіталізм.

В чім лежить суть (основа, зміст) сучасного соціального питання? — В боротьбі між т. зв. капіталом а працею, то є в боротьбі між тими, що посідають середники продукції (землю, копальні, фабрики, залізниці, гроші), а тими, хто має лише свою працю і працює на чужім.

Доки люде були поділені на „стани” та доки одні були вольні а другі невольні, доси невольні мусіли працювати на вольних (а бодай на їх часть: на шляхту!) по закону і примусово за дармо. Від коли всі стали рівні перед законом, нікого не можна приневолити до дармої праці, і кождий має свободу робити, де хоче і що хоче. Через то маси безземельних і малоземельних селян покинули село і пішли в міста, до фабрик та до копалень і т. п. Се, а також винахід парових машин, уможливило т. зв. **великий промисл**. Доки не було чимало вільних робучих рук, доси великі фабрики чи копальні

були немислимі. Так само без парових машин. Знесенне панщини на селах і заведення машин доконали отже революції (перевороту) в промислі, гірництві і комунікації. Се все сталося в Європі в часі від 1790 — 1850 року. Зновже витворення великого промислу зробило велику конкуренцію старосвіцькому, дрібному ремеслу. Дрібні шевці, кравці, шаповали, кушнірі, гончарі, ковалі і т. д. не могли робити так скоро, легко, тано і гарно, як великі машинові фабрики. Дрібні перевізники-балагули чи чумаки не могли перевозити набору такими масами і так скоро, як залізниці. І тому всі ті дрібні ремісники чи підприємці мусіли загинути та вони самі, їх діти і їх челядники збільшили лише число **пролетаріату** — то є людей, маючих лише свою працю на продаж. Отсей упадок ремесла доконався в ХІХ. століттю, а в Галичині і Україні таки на наших ще очах. А чим більше ремесло падало, ріс великий промисл.

Який був наслідок того? — Такий, що мала жменя людей, т. зв. капіталістів, має в руках фабрики, машини і т. д.; а великі маси пролетаріату працюють в тих фабриках. **Таку систему народного господарства зовуть капіталізмом або капіталістичною системою** — тому, бо властителами середників продукції і керманичами продукції є грошевити дуки-капіталісти. Натомісць т. зв. середна, найздоровійша кляса зникла або підупала. Доки та середна кляса ще існувала, доси в містах був спокій. Такий майстер, що мав всего кількох челядників, лекше міг з ними погодитись, ніж тепер фабрикант чи компанія, що має 20.000 робітників. До того той давний майстер був з тої самої кляси, що його челядники, нераз його сини, Як челядник вибув своє, то вжився — бувало — з донькою майстра та заложив свій варстат, до чого не треба було великих капіталів. Челядник з правила ставав сам майстром. Не таке діло з фабрикантом чи компанією, а робітниками. Фабрикант має міліони або сотки тисяч маєтку та живе лише з великими богачами, такими, як він сам. Між ним а робітниками є соціяльна (суспільна) пропасть. Робітник не може, вибувши який час, стати фабрикантом, бо до сего треба чимало гроша. Робітник — з правила — остає до смерти робітником. Осьтак маємо тепер дві цілком окремі, соціяльні кляси: капіталістів і робітників — між тим, як в старосвіцькім ремеслі була лише одна кляса: дрібні продуценти, до котрих належали рівно майстри, як і їх сини-челядники.

Чим далі, тим великий промисл росте. Росте й число пролетаріату. В той спосіб ростуть дві ворожі собі сили. Бо між

капіталом а працею є боротьба. — Чому? Бо капітал стараєсь знизити ціну праці, а праця стараєсь підвисшити свою вартість. Чим менша плата робітників, тим більші зиськи капіталістів. І навпаки. Се ясне. А чим більше капіталісти зарабляють, тим росте капітал в їх руках; тим росте й пропасть між ними а пролетаріятом. Зачинаєтья боротьба: страйки, локавти, розрухи, юнії, боротьба політична за вплив на законодавство у парламентах і т. п. **До заострення причиняються часті т. зв. „крізи”** (переломи, пересилення). Фабриканти ніколи не можуть добре обчислити, скілько треба виробити яких виробів (продуктів), аби світ їх зужив. Як є т. зв. „лопит” (через війну або иншу яку причину), вони кидаютьсь закладати нові фабрики та продукувати більше. В результаті напродукують за богато. Тоді настає кріза. Вони зачинають зменшати продукцію, замикають чи зменшають фабрики. Настає „безробітте”, а за тим голод, розрухи і т. д. Або знов кріза може повстати з того, що через якусь причину (прим. вибух чи скінченне війни), одні т. зв. военні промисли занепадають, а нові ще не наладились. Настає знов кріза: безробітте, голод, розрухи і т. д.

Отсе все й зовесь тепер соціяльна справа. Та в ній ходить не лише о зарібок і високість зарібку, але також о чимало инших справ, дотикаючих долі робітничої кляси, як приміром: забезпеченне здоровля робітників, обезпеченне їх від випадку, від хороби, на старість, на випадок неспосібности до праці або безробіття і т. д. Ходить також о особисту свободу робітника: право розвязати контракт праці, відпочинок, можливість образования і т. п. Дальше ходить о т. зв. право коаліції, то є право організації і право змови робітників задля оборони їх інтересів проти капіталістичного визиску. Всі робітничі рухи починаються від тих домагань. Вкінци ходить о ще одно: о участь робітників у зарібку капіталіста-роботодавця чи компанії. Маєток капіталіста росте не лише його заходами, але й працею робітників. Тому справедливо є, щоби робітники мали участь в тім рості маєтку фабрики, щоби вони мали з того не лише свою плату, але й якийсь ще дохід. — Чим далі, то соціяльне питанне стає більше остре, бо — як сказано — капітали ростуть, але росте та стає більше свідомим і пролетаріят. Росте отже соціяльна суперечка, боротьба двох кляс.

Як отсю боротьбу розвязати? Як зробити так, щоби її не було, то є, щоби всі люде були вдоволені? — Розумієся, коли

кажеся, щоби „всі були вдоволені”, то не розумієсь під тим такою ідеального ладу, деби кожен почувався наче в раю і нічого собі не бажав більше. Бо такий ідеальний лад є немислимий. Хочби чоловікови було найліпше, він все хоче зміни. В тім лежить та велика сила, що движе людство і не дає йому заснути та замінитись в дрімуче багно. Такий лад, де кожен має всього „по самі вуха” та спочиває, кілька хоче, а робить, коли се йому сподобаєся, є лише в казці про „молоком і медом текучий край”, де плоти ковбасами (ще й з чісничком!) горожені. Але в життю такий ідеальний стан абсолютного вдоволення всіх і вся, є неможливий. Натомість можливе є те, щоби всі люде мали людське житте, щоби людий не визиськувано, щоби оден не жив у розкошах просто з праці других, що бідують. **Се є можливе. А то тоді, коли змінимо чи поправимо соціяльний лад.**

VIII.

Як розв'язати соціяльне питанне? — Соціалізм.

Що до того, як усунути лихі наслідки теперішнього соціяльного ладу, є серед т. зв. „національних економістів” (т. є. учених, які студіюють народне господарство), три ріжні напрямки.

Перший напрямок є консервативний. Він каже, що людяма було ліпше, як не було великих фабрик, компаній і т. д. То, що тепер робить одна фабрика, в якій працює 10.000 робітників (отже несамотійних людий), вирабляли давнійше сотки самотійних майстрів, в яких у кожного було по кілька челядників. Ті майстри, а так само їх сини, челядники, були щасливіші ніж тепер робітники. Соціяльного питання тоді не було. Тому — кажуть ті консерватисти — треба перевести такі реформи, аби знов розмножилось ремесло, а великі фабрики зникли. Треба, аби держава підпирала всіма способами дрібне ремесло, а не великий промисл і т. д. Очевидно, що сі економісти (учені в правилах народного господарства) помиляються. А то ось-чому: По перше нема такої сили, щоби воскресити ремесло до давного стану, бо фабрики все роблять скорше і таньше. А по друге, якби світ зачав вертати до давного, дрібного способу продукції, то всі люде — навіть робітники — збунтувалибися проти того, а то тому, що люде вже відвикли від старосвітського капарства, бруду, невигоди,

скромного та ощадного життя старих часів і сьогодні робітник живе ліпше, ніж старосвітський самостійний майстер.

Другий напрямок щодо способу розв'язки соціального питання представляли робітничі „юнії” Англії і англійська „Лейбор Парті”. Вони казали, що всі робітники повинні злучитись в „юнії” і через змови та страйки, а так само через боротьбу в парламентах, повинні добиватись усяких полекш та корисних реформ для робітників. До остатніх літ ті робітничі „юнії”, а так само „Лейбор Парті”, не признавались до соціалізму, то є не домагались зовсім заступлення приватної власности загальною власністю всего народа. Вони ждали лише реформи капіталістичної системи в напрямі кориснім для робітників. І справді багато в тім напрямі здобули, а то: високі робітничі плати, обмеженне часу праці, обезпеченне робітників від випадку, хвороби, безробіття і старости, охорону робітничого здоров'я, а навіть участь робітників у контролі над фабриками чи копальнями та в зиськах з тих підприємств. Отсей напрям робітничого руху можна назвати „реформістичним”, бо він не звертаєсь проти капіталізму в самій основі, а тільки хоче зреформувати на ліпше соціяльні відносини, вироблені капіталізмом. Чи се вдалося англійським робітникам? — Треба сказати, що таки так! Вони вибороли собі такі умовини життя, такий вплив на продукцію і на правителство Англії, що в жаднім иншій краю робітники не стоять так добре, а капітал не числиться нігде так з ними, як в Англії.

Причина того лежить в великій культурі англійських робітників і їх лідерів. Се не є темна маса, ведена так само темними ревунами, але культурне, просвічене, очитане, досвідчене, поважне і добре зорганізоване робітництво. Найкращим мірилом їх культури і організації є т. зв. „трейд-юнії”, себто величезні торговельні кооперативи. Вони достарчають членам-робітникам всего: живности, опалу, одіжи, біля, постелі, начиня, меблів, книжок, домашних машин, роверів, прикрас, забавок для дітей — чого схочете — навіть пляців під будову хати і готових гарних хат, якраз як для одної родини. Вони мають навіть свої власні океанські кораблі, якими спроваджують ізза моря живність до своїх кооператив або знов вовну, прядиво чи шкіру до своїх фабрик. Се є могуча і пожиточна організація, котра сьогодні тисяч разів близша до соціалістичного ладу, чим ціла комісарська большевія у Росії. Весь робітничий рух у світі навчився та наслідував мало що не все, що зроблено справді в життю, від англій-

ських робітників. Се за їх приміром організовано по всій Європі і Америці робітничі товариства і „юнії”, роблено страйки, жадано соціяльних реформ, закладано робітничі та селянські кооперативи. Все те роблено за прикладом і практикою культурного, англійського робітництва. І сим піднесено в практиці силу, вплив і положенне робітництва в цілім культурнім світі. Сим, то є практичною організацією і роботою, зроблено робітництво політичною силою в многих краях. Сим виборено робітникам в многих краях краще житте, ліпшу плату, ліпші условини, вплив на законодавство та людське достоїнство.

Третою теорією щодо заради лихим наслідкам капіталістичного ладу є соціалізм. Він ріжниться від англійського реформізму тим, що він ставить своєю ціллю не поправу (реформу) капіталістичної господарської системи, але скасування сеї системи та заступленне її иншою, а саме, соціалістичною системою. Оснувателями соціалізму були: богатий англійський фабрикант Роберт Овен, французський учений князь Сен-Сімон та французський фабрикант Фурієр, що жили около року 1800. Хоч самі люде богаті та з т. зв. найвисшої класи суспільности, вони стали першими проповідниками соціалізму не з якого інтересу, але з благородного і чоловіколюбного способу думання. Овен і Фурієр посвятили навіть свій маєток (свої фабрики), то є подарували їх своїм робітникам, аби заложити в той спосіб перші соціалістичні громади, Князь Сен-Сімон також втратив весь свій маєток на пропаганду соціалізму або „нового евангелія” — як він назвав сю науку в однім своїм творі. Отсі перші оснувателі соціалізму викладали свою науку в подробицях неоднаково, але за те основна думка в них була одна і та сама. А саме вони казали так: Французька революція принесла нам визволенне хлопів та зрівнанне всіх людий перед правом. Але то не зрівнало людий в соціально-економічнім життю. Навпаки: розвій фабричного великого промислу копле чим раз більшу прірву між капіталістами а пролетаріатом. Одиноким способом, що би сему зарадити є: нехай капіталісти зречуться своїх фабрик чи копалень на загальну народну власність, нехай всі люде зречуться приватного майна, нехай все стане спільне — а тоді буде добре на світі. Соціального питання не стане. Всі будуть рівні і щасливі, всі будуть любитись як браття і будуть радо спільно працювати та справедливо все між себе ділити.

Як бачимо, є тут дві основні думки: Перша, що би т. зв. індивідуальну (особисту) власність і приватну господарку за-

ступити суспільною (громадською, народною, соціалістичною). А друга, щоби то все сталось з доброї волі, з ідеалізму, то є з переконання, що то дасть щасте всім. Значить: **соціалізм їх був ідеалістичним**. Що вони були ідеалісти, се доказали вони ділами, жертвуючи все своє майно на річ соціалізму. Але що такий соціалізм не доведе до цілі, показала практика. Заложені ними соціалістичні фабрики чи громади не дочекали навіть смерти своїх оснувателів. Члени сих громад („комун” — слово „комуна” значить „громада”), то є таки самі робітники, розвалили сі громади, сварючись між собою за управу в них і за зиськи та не дбаючи як слід за спільне підприємство. — А так само не могла осягти результатів їх пропаганда серед посідаючих кляс, аби вони зреклися маєтків на загальну користь. Заможні фабриканти ані не думали послухати їх, але навпаки казали так: „Як ми зречемось своїх маєтків — фабрик, копалень і т. д. — на річ робітничих „комун” (громад), то з сего буде такий сам пожиток, як з того зречення, що зробили Овен і Фурієр; ані ми не будемо нічого вже мати, ані ті „комуні” не вдержаться, але змарнують дане їм майно, а загал народу в державі лише втратить, бо продукція підупаде і тоді настане дорожня”. — І ніхто з практичним розумом не міг відмовити їм рації. З сих причин сей ідеалістичний соціалізм Овена, Сен-Сімона і Фурієра та їх учеників не приймився.

Правда — коло року 1830 в Англії зачався великий робітничий рух партії т. зв. „чартистів” Се була перша робітнича партія на світі і з неї витворилась потім англійська „Лейбор Парті” В програмі „чартистів” (від слова „чарт” — карта, себто списана програма) були вже всі практичні робітничі домагання: 8 годин праці, забезпеченне робітників, охорона робітничого здоровля і життя, загальне і рівне виборче право, оден особисто-доходовий прогресивний податок замість усіх інших податків і оплат, право коаліції (організацій і змови) і т. д. І вони за ті домагання боролись завзято та переважно вибороли їх. Але не було там згадки про соціалізм то є про заступленне приватної власности спільною. „Чартизм” не був соціалістичним, лиш чисто практичним, робітничим рухом. Мимо того мав він велике, революційне значіне для англійського життя, бо здемократизував його. А також мав сей рух величезне значіне для всего демократичного руху в Европі. Програму чартистів приймили юпісля всі демократичні партії Европи — так дрібнобуржуазні як і робітничі, несоціалістичні чи соціалістичні. Ріжниця була лише та, що со-

ціялісти (іменно соціяльні демократи) сю практичну програму чартистів прийняли за свою т. зв. „мінімальну” (найменшу) програму, на основі котрої вони вели політику в парламентах, а побіч сего мають вони ще т. зв. „максимальну” програму, то є найдалше сягаючу програму, якою є заведене соціялізму.

IX.

Т. зв. „науковий соціялізм”.

Правдивий розвій соціялізму і соціялістичних робітничих партій зачинаєсь аж в другій половині XIX. віку, від німецьких учених Карла Маркса і Фр. Енгельса та організатора і політика Лясаля (німецького Жида). Зразу вони йшли окремо — Маркс і Енгельс пишучи наукові і популярні твори, а Лясаль організуючи перші робітничі товариства в Німеччині.

Лясаль зразу йшов слідами „чартистів” та не згадував про соціялізм. Він бив лише на те, що капітал і праця се два противники і що капітал визиськує працю. Тому він кинув клич: „Пролетарі всіх країв, єднайтеся!” — до борби з капіталістами за кращі условини життя для робочої кляси: за 8 годин праці, за забезпечення, за охорону здоровля і життя, за загальне виборче право, за права коаліції і т. д. Перші початки великого німецького робітничого руху — безперечно найсильнішого на світі — се його заслуга. І його заслуга, коли Німеччина завела в себе загальне та рівне виборче право до парламенту та найпоступовійше в світі законодавство про охорону, забезпечення і права робітників. Се зробив Лясаль, переконавши князя Бісмарка, тодішного канцлера (то є головного міністра) німецького цісарства, що лиш в той спосіб можна охоронити Німеччину перед соціяльними потрясеннями. Бісмарк був консерватист, але чоловік великого розуму. Він бачив, що Лясаль має рацію. І послухав його, хоч німецькі консерватисти нарікали за се на него. Що Бісмарк зробив розумно, показала дальша історія: німецький пролетаріят піднісся добробутом і культурою, здобув ще до війни найбільше місьць зі всіх партій в німецькім парламенті, став великою силою, але й став наскрізь реформістичним — набравши переконання, що ліпше перевести соціяльну революцію (переворот) мирною дорогою, без насильства, кровипролиття та без руїни краю, а лише через парламент і через організованне юній. Лясаль, сотворивши німецьку робітничу партію, вдунув в неї духа „чартистів” — реформізм і практичність. Та-

ка вона остала і до сьогодні, хоч еще за життя Лясаля прийняла вона як свою засаду т. зв. науковий соціалізм.

Той т. зв. **науковий соціалізм** сотворили власне учені Маркс і Енгельс. У своїх численних наукових працях вони учили так: Капіталізм сам веде до свого упадку. Великий промисл убиває через конкуренцію до решти ремесло, а так само менші промислові підприємства. Через те число капіталістів меншає, а капітал концентруєсь в немногих руках. З другого боку середна і мала власність зникає, а число пролетаріяту росте. Зникає через те індивідуальна праця, а її заступає фабрична, машинова і масова (гуртова). Середники продукції стають отже власністю жмені капіталістів, але праця на них є масова, спільна. Се — казали вони — є перша суперечність в капіталістичнім способі продукції, а то **суперечність між індивідуалістичною формою власности а соціальною формою праці**. Друга суперечність — казали вони — є впливом першої, а іменно, що продукти, витворені соціально (спільно), не є спільною власністю, але стають приватною власністю фабриканта. Маючи до розпорядимости сі продукти, фабрикант стараєсь продати їх як найдороще. Зиськ, який він з того має, припадає лише йому. Звідки береться сей зиськ? — Маркс і Енгельс кажуть на се так: Капіталіст вкладає в продукцію якийсь капітал: фабрику, начине, сировець, гроші на плати робітникам, урядникам, агентам, асекурацію, оголошення і т. д. Але по продажі продуктів показуєсь, що йому вплило більше гроша, ніж він вложив у продукцію. Отся різниця між сим, що коштувала фабриканта продукція, а тим, що вплило йому за неї до каси, се є та надвижка, яку вони назвали „надвартостию” Хто виробив ту „надвартість”? — Маркс і Енгельс кажуть, що вона сама від себе не родиться ані не зявляєсь якимсь чудом, але витворюють її робітники. Значить: фабрикант не доплачує робітникам всего, що властиво варта їх праця, і звідси, з тих недоплат, є його зиськи. В тім — кажуть вони — лежить несправедливість теперішного способу продукції. Бо давніше дрібний швець, продаючи чоботи свого виробу, діставав за них все, що варта була його праця. А тепер робітник, що робить у фабриці чоботів, не дістає всеї вартости своєї праці, але частину її забирає властитель фабрики. Так майно фабриканта росте з року на рік з недоплати за працю тисячів і тисячів людей. А се збільшає соціальну пропасть.

Який-же вихід з того? Вихід (розв'язка) — кажуть Маркс і Енгельс — прийде сам зі себе. Капіталізм — кажуть вони —

сам приготовляє собі свій упадок і заміну його на соціалізм. Капіталізм руйнує дрібніші підприємства і концентрує поодинокі галузі промислу в руках великих компаній, тростів чи акційних спілок. Прийде такий час, коли та централізація в промислі дійде до найвищого степеня. Тоді пролетаріят доконає революції (перевороту): усуне капіталістів, забере їх підприємства на спільну власність народу і буде вести далше цілу продукцію після одного пляну на спільну користь цілого народу. Сеї „революції” Маркс і Енгельс не розуміли як якоїсь кривавої розправи, з капіталістами, але як мирне усунення їх від управи продукцією. Пролетаріят зробить сю революцію, **аж як вона сама назріє**, то є, як капіталізм так знищить середню і дрібну продукцію, що не дрібні власники, але пролетаріят буде мати подавляючу більшість у державі. Тоді пролетаріят установить свою власну владу — т. зв. **диктатуру пролетаріату, себ-то накиннену волі пролетаріату решті народу**. Услівем того вони вважали: 1) щоби пролетаріят мав більшість і 2) щоби він був приготовлений до ведення влади і народної господарки. **Щоби приготовити пролетаріят до сеї великої будуючої задачі, треба його вчити і образувати, а то через організованне його до т. зв. клясової боротьби**, то є до боротьби з „буржуазією”, себ-то посідаючими клясами, за політичну владу в державі і за корисні уступки для робітників. Щоби пролетаріят міг вести політичну боротьбу за владу в державі, мусить він зорганізуватись в одну партію. Тому, що цілю сеї партії є демократична держава з соціальною справедливістю — ся партія має зватись **соціально-демократична**. А що ві всіх краях доля пролетаріату та сама, то треба, аби ті робітничі партії стояли в порозумінню і підпирали себе взаїмно проти своїх капіталістів. Се є т. зв. **інтернаціоналізм пролетаріату**.

Який-же лад заведе пролетаріят, взявши владу у руки? — Маркс і Енгельс кажуть, що він заведе **комунізм** середників продукції та повний **колективізм** праці. Під комунізмом вони розуміють те, що всі середники продукції (земля, копальні, фабрики, залізниці, кораблі, магазини, припаси і т. д.) мають бути спільною власністю всіх людей у державі, власністю демократичної держави. А під колективізмом вони розуміли те, щоби вся праця доконувалась „колективно” (збірно, спільно) після одного загального пляну, під зарядом держави. Як бачимо, демократична держава має бути — після їх науки — керманічем усеї продукції в будуччині. Значить:

їх соціалізм є державним. Соціалістичні держави — вчили Маркс і Енгельс — зроблять між собою світову федерацію.

Отсе є коротко переказаний зміст просторих наук т. зв. **наукового соціалізму.** Зветься він „науковим” тому, бо не опираєсь він на почуття, милосердя чи ідеалізм (як соціалізм Овена, Сен-Сімона і Фур'єра), але на т. зв. логіці фактів, на правилах розвою господарського життя людської суспільності. Маркс і Енгельс, а за ними Бебель, Кавцкий та Лібкнехт (старший) вчили, що розвій капіталізму сам, дорогою еволюції (розвою), автоматично (власним розвоєм), доведе до перевероту — отже до комунізму і колективізму. **Не дасться се зробити скорше, ніж воно само дозріє як слід. Але і не дасться спинити і мусить прийти.** — Як бачимо, їх наука є оперта на т. зв. **еволюціонізм**, то є на думці, витвореній ученими природознавцями Дарвіном, Ньютоном і Гумбольдтом та філософами Лямарком, Геглем і Спенсером, що все на світі — а іменно сам світ, небесна система, мертва і жива природа, людство, його історія, лад і навіть людська думка — підлягають **законові безнастанного а поступенного розвою (еволюції).** Ньютон, Лямарк і Гумбольд старалися відкрити правила розвою всесенної (всього світа, небесної системи), Дарвін правила розвою живої природи, Спенсер правила розвою людської культури, а Гегель правила розвою думки (ідей і історії). Маркс і Енгельс старалися з науковою точностю винайти правило економічного розвою людства.

X.

Марксизм а Бакунінський анархізм.

Науковий соціалізм або т. зв. **марксизм** мав величезний вплив на розвій соціалістичної думки в цілій Європі, а зокрема на всі робітничі партії в Європі. Вправді — вже перед ним були робітничі партії („чартистів” в Англії і Лясаля в Німеччині), але аж по сотворенню „наукового соціалізму” Марксом і Енгельсом робітничі партії одна за другою стали приймати соціалізм як свою остаточну ціль. Чому се так? — Бо „науковий соціалізм” був так розумно і точно уґрунтований на фактах з історії і з сучасности, що давав думающим людям ключ розуміти, що дієсь кругом них і до чого йде. Ся наука доказувала не пустими словами, але датами (числами і фактами), що світ поступенно розвиваєся (еволюціонує) в напрямі до концентрації капіталу, отже до концентрації продукції і

торговлі, а тим самим до соціялістичного ладу. Се давало людям тверду віру в побіду сеї ідеї — віру, оперту не на серци, не на симпатії лише, але на науці, на розумі. А ся віра давала силу цілому рухови.

Даючи людям тверду основу вірити в т. зв. „державу будуччини” (як назвали в науці сю будущу соціялістичну державу), **науковий соціялізм рівночасно зробив робітничий рух спокійним та реформаторським.** Маркс і Енгельс, а за ними й інші теоретики т. зв. марксизму, виказували, що світ розвиваєсь після певних незломних законів, яких люде не можуть обійти ані хочби конем обїхати. Все мусить дозріти, на все мусить прийти свій час. Розвою (еволюції) не можна штучно перескочити; треба його поступенно перебути. Соціялістична революція (переворот) і диктатура пролетаріяту — вчили вони — може прийти і встоятись аж тоді, як дозріють. Хто хоче доконати їх скорше, ніж вони назріли, сей не революціонер і не соціяліст, а фантаст, авантюрист або демагог-провокатор, що лише шкодить справі пролетаріяту. Се не совістний **провідник** працюючих мас, але їх **звідник.** Бо за скорий вибух соціяльної революції — казали вони — мусить скінчитись упадком революції, а поворотом реакції, мусить скінчитись програною, розгромом і зневірою пролетаріяту, а скріпленнем реакції. Се доказували вони на таких двох примірах з життя Франції, як упадок Блянкістів 1849. року та упадок парижської „комуни” з 1872. року. Тоді-то горячокровний французький пролетаріят пробував захопити власть і завести соціялізм, та на короткий час осягав навіть льокальний успіх по містах, а скінчилось на розгромі пролетаріяту і скріпленню реакції. Чому? — Бо пролетаріят не мав ще тоді у Франції такої сили (і сьогодні ще не має її), щоби завести свій лад. Дрібні ремісники, купці, промисловці, а головно селянські маси є там в великій більшості і вони не допустили до заведення соціялізму. Натомість — вчили марксісти — маючи хочби сильну меншість в парламентах та маючи свої кооперативи, пролетаріят може **тимчасово** поправляти свою долю, може здобувати **поступенно** кращі умовини життя і чимраз більшу політичну силу — та **приготовлятьс** **тим способом на слушний час,** коли він здобуде більшість і возьме власть у свої руки. Значить: марксісти радили робити в практиці те, що робили чартисти і Лясаль. Що вони мали рацію, се показала життєва практика. Де лише пролетаріят пішов за їх наукою, там всюди є великі робітничі партії, що здобули силу в пар-

ляментах і перевели корисні закони для робітників, там робітники живуть краще, там пролетаріят свідомий, сильний і організований, там він близький до захоплення держави в свої руки, і то раз на все.

Маркс і Енгельс особливо завзято поборювали російського революціонера, Бакуніна, що зразу належав до одної з ними партії, а потім відділився від них. Бакунін був типовий Москаль і типовий російський інтелігент-революціонер. Цілий російський нарід се ще одна велика дитина. Царі держали його сотки літ в неволі і темноті. Зрештою, доки не було залізниць і телеграфів, Москалі жили цілком на боці від решти Європи, наче за великою, непроходимою стіною. Культура захопила там зразу лише шляхту (дворянство) і то лише по верху. Потім захопила міста-бюрократію, але таксамо по верху. А маси народні остали до сьогодні темні. В темнім краю забобон, віра в чари, чуда, пророків, „святих” (як Разпутін) поширяєсь лискавкою. Чим що менше правдоподібне, тим скорше приймаєсь, а чим що більше розумне, тим тяжше людий переконати про се. Але й інтелігенція мало відскочила там від мас народа. Вона — що правда — не вірить в монастирські чуда, ворожбитські чари чи таких „святих” як Разпутін, але вірить в ріжні соціально-політичні чуда та чари: „програми”, „доктрини”, і „ізви” Чим менше яка доктрина пригожа для Росії, чим більше далека від реального життя, тим лекше приймеся вона в російського інтелігента. Він буде вірити фанатично в неї, хоч се очевидна неможливість, буде за неї боротись і готов сам вмерти за неї і других різати масами. Така вже малокритична вдача того примітивного народу.

Бакунін був справдішним сином матушки-Россеї — з усіма прикметами примітивного московського інтелігента-революціонера. В Росії в ті часи була панщина (кріпацтво). Одинокими письменними людьми по селах були дідич і піп. Крімішна тьма царила по всій великій державі. Цар був в очах народа богом на землі. Але все те не перешкаджало Бакунінови вірити — і то горячо — в то, що в Росії лекше можна завести соціалізм, як приміром в Англії або Франції. Ту свою віру Бакунін опер на факті, що в Московщині мужицька земля не була приватною власністю селян, але спільною власністю цілої громади („община”). Громада що кілька літ переділювала землю між селян на ново. Через те ніхто з селян не дбав о поле як слід, не гноїв його, не управляв добре, не знав пло-

дозміну — бо ніхто не сподівався, щоби мав той сам кусень поля на слідуючий рік. Дві третини землі лежали облогом (парина). Все те разом показувало, що московське рільництво стоїть на дуже ще низькій уровени, на такій на якій тому більше як 1500 літ стояло в Німеччині і Англії, а тому 3—4 тисяч літ в Італії і Греції, коли-то мешканці сих країв були ще напів дикі. **Російська „община” (спільність селянської землі) була саме доказом некультурности російських мужиків і зацофання цілого народу.** Але Бакунін, запізнавшись поверховно з європейським соціалізмом, сказав собі, що та „община” то є власне соціалізм та що в Росії треба лише скасувати панів і царя, а остане... соціалізм. Власть у Росії, спочиваючи в руках лихих царів, злодійських міністрів і півтемних урядників, лише докучала людям, а нічого доброго їм не давала. Тому Бакунін сказав, що не треба жадної держави ні власти, а лише самі селянські громади-общини дадуть собі раду. Се знов був **анархізм** (безвласте). Щоби досягнути сю ціль — казав Бакунін — треба бунтувати селян ріжними способами, аби лише були бунти. Деякі його однодумці видавали навіть відозви з підписом царя, в котрих нібито сам цар взивав селян бити панів-дідичів. Вони казали, що і такий спосіб добрий, аби лише були бунти. А як тих бунтів буде багато, то з них зробиться вкінці загальний бунт, в якім пани та цар пропадуть. Як вони пропадуть, то ціль вже досягнена, бо селянські громади і так є „соціалістичні” Се знов було т. зв. **„бунтарство”.**

Не треба доказувати, що вся та наука Бакуніна була одним величезним нонсенсом (безмислицею), як се житте показало. Тому Маркс і Енгельс поборювали Бакуніна завзято, виказуючи, що „община” то не є жаден соціалізм, а тільки некультурність, що анархізм є нонсенсом, бо самі громади не дадуть ради важнішим справам, та що **до соціалізму треба перейти через капіталізм** — а Росія (тодішна) ще навіть не дійшла була до капіталізму. Вони виказували, що і „бунтарство” є нонсенс, бо з него може вийти там лише некультурна різанина, але не соціалізм. З’окрема вони остро осуджували бунтоване селян в імени „царя”, бо то значить не просвічати а баламутити селян, що нібито цар їх опікун і приятель. Маркс і Енгельс **казали, що в Росії перше мусить розвинутиись капіталізм**, а до того треба знесення панщини, свободи селян іти на зарібки до міст, розвою фабрик, пролетаріяту і т. д. Аж потім може зачатись організованне пролетаріяту на соціалістичній програмі.

І Маркс з Енгельсом побідили. Всі європейські робітничі партії прийняли їх науковий державний соціалізм, а відкинули бакунінський анархізм. Навіть в Росії, серед революційної інтелігенції, побідив був вкінці марксизм, а не бакунінізм. Доконали сего своїми творами Чернишевський та Плеханов, а ще більше доконав сего економічний розвій Росії. По скасованню панщини (1861. р.) зачали там повставати фабрики, копальні, залізниці та зявилися початки капіталізму і пролетаріату. Се дало основу до організації російської соціал-демократії на основі марксизму. Вправді князь Крапоткін старався дальше розвивати бакунінський анархізм, а славний письменник, граф Толстой, переробив сей анархізм на основі Христової науки (євангелія) в соціально-релігійну філософію, що проповідувала чоловіколюбний сілський комунізм. Але обі ті струї не вдержались супроти сили розумових аргументів марксизму, який около 1900—1910 став пануючим серед думаючої російської інтелігенції. Зорганізований під його впливом рух визискав наслідки невдачної манджурської війни і дав першу російську революцію 1907. року. Вона була лише початком до того перевороту, що доконався 1917. року по невдачах царату у світовій війні.

ХІ.

Ревізія марксизму.

Як звісно, **цілю соціалізму є заведенне комунізму, то є спільности всіх середників продукції** (землі, вод, лісів, копальень, фабрик, машин, варстатів, заліниць, кораблів, магазинів і т. д.). Соціалізм отже містить в собі вже й комунізм. Хто є соціаліст — є тим самим і комуніст. Різниця між тими двома поняттями є лише та, що слово „соціалізм” є ширше, бо відноситься до **всього** будучого ладу — так до форми власности, як і до форми продукції (колективізму), натомість слово „комунізм” є вузше, бо означає **лише** форму власности. Звідки то одначе пішло, що тепер дехто протиставить ті два поняття, розуміючи щось инше під „комуністом” ніж під „соціалістом”?

Вже яких 20 літ тому в Німеччині була сильна наукова суперечка в партії соціал-демократів поміж ученими Бернштайном та Давідом з одної сторони, а ученим Кавцким і провідниками партії Бебелем та Лібкнехтом (старшим) з другої сторони, за правдивість деяких наук марксизму. Бернштайн

і Давід казали, що наука Маркса відкрила багато правди щодо економічно-соціального життя народів, але що Маркс таки в дечім помилився. Маркс і Енгельс предсказували ще 1848. року в „Комуністичнім Маніфесті”, а дальше в інших своїх творах, що великий капітал пожре менші капітали, знищить середню власність, сконцентрує продукцію і спролетаризує (замінить в пролетар) весь нарід. Бернштайн і Давід виказували, що се не сповнилось, хоч від часу, як Маркс се заповідав, минуло пів сотні літ. Навпаки! вони статистичними датами (числами) і фактами з життя виказували, що дрібна і середна власність та дрібне ремесло ані не думають вмирати, але навпаки, ще й ростуть!

Ось-так Давід виказав, що в рільництві йде якраз противний соціяльний процес (розвій), ніж се марксизм заповідав. **Замість до концентрації (скуплення) землі в руках купки земельних дуків, йде якраз до роздроблення великих посіlostий на малі (парцеляція).** Се дієсь тому, бо дрібна господарка, де одна родина сама обробляє і дбає за свою землю, ліпше оплачуєсь, ніж велика, де пан робить чужими (платними) руками та де економі не дбають якслід за панське. Велика посіlostь процвітала лише доси, доки була панщина-даремщина або дуже дешевий робітник. Якже робочі сили з сіл пішли до фабрик і копалень, то пани-дідичі зачали банкрутувати, а їх землю розпарцельовували селяне. Давід виказав, що від часів Маркса простір селянської землі в головних краях західної і середньої Європи зріс о 50 і більше процент, а її продукція в порівнанню з панською зросла навіть о 100 і більше процент. До того ціна рільничих продуктів, а за тим і ціна землі, росте. Значить: дрібний селянин стає автоматично чим раз заможнійшим. Давід заключав з того, що **марксизм до рільництва не відноситься** та що сотки літ минуть, а хлоп не зникне. Навпаки: пани-дідичі зникнуть, а хлопська кляса зросте. І Давід казав: „Ми, соціялісти, не маєм навіть чого йти до хлопа з комунізмом, бо земля не фабрика ані колія. Хлоп своєї землі не зречеся, аби дати її до спілки зі всім народом. А що хлопів є міліони, то ми їх не примусимо до комунізму, бо не наша се сила — навіть, якби ми мали в парламенті і в краю більшість! Деж тоді диктатура пролетаріяту і комуністична держава, як їх заповідав Маркс?! Нам треба отже попустити трохи зі своїх думок та згодитись на дрібну хлопську власність, а скасувати лише велику власність. Тоді хлоп піде з соціялістами і не буде противитись соціялізації промислу (фабрик, копалень, залізниць і т. п.), бо то його землі не за-

чіпає. З тих причин мусимо піддати Марксову науку ревізії (переглядови, поправці) та мусимо обмежити комунізм лише до промислу, копалень, лісів, вод — а не накидувати його хліборобству”.

Зновже Бернштайн виказував, що **навіть в промислі марксизм не все пасує**. Бернштайн виказував колюмнами статистичних дат, що дрібний промисл та ремесло — перебувши крізу задля розвою великого промислу — прийшли знов до себе і зачинають знов рости. Пішло то з ріжних причин: по перше є такі галузи промислу, де великою машиною нічого не вдіє, але де треба живої людської руки, кермованої розумом і оком; по друге, в деяких галузях показалось, що людська рука зробить ліпше і танше, як машина; по третє зявились нові людські потреби і тому також нові ремесла; по четверте, в деяких великих промислах треба підготовити матеріял або докінчити виріб людською рукою при малім варстаті; а вкінци винайдено нові малі машини, гнані електрикою, якими можна працювати самостійно в малім варстаті. Поза тим є ще багато інших причин, які сприяють розвоеви дрібного ремесла. З того всего Бернштайн заключав, що і в промисловім життю не йде так дуже до концентрації капіталів, як Маркс і Енгельс завважали се ще тоді, як вони жили.

Що більше: Бернштайн виказав числами, що і в великім промислі не йде до концентрації капіталу, але навпаки: капітал у великім просмилі дробиться! За часів Маркса молодий ще тоді великий промисл був головно в руках поодиноких міліонерів. Але за півсотні літ се змінилось, бо ті міліонери показались грошево за слабі, аби гнати зростаючі скоро копалні, промисли чи залізниці. Вони мусіли **замінити свої приватні підприємства на акційні спілки** (шерові компанії), щоби притягти людські гроші до великої промислової продукції і в той спосіб поширити продукцію. І щож Бернштайн знайшов? — Ото, що **більшість капіталу великих компаній в Англії, Франції, Белгії, Німеччині, Швейцарії, Австрії і т. д. не є власністю міліонерів-капіталістів, але дрібних людей: ремісників, селян, робітників, робітниць, урядників, вдовиць і т. д.** Кожен з них має малий уділ (шер) і є сам несаможною людиною; але що тих шерів є міліони, то вони дають далеко більше капіталу, ніж гроші капіталістів. Значить: компанійні копалні, залізниці, фабрики і т. д. не є вже власністю кількох чи кількадесятьох міліонерів, але спільною власністю міліонів спільників (шеровців). Так само по великих банках:

капітали, якими сі банки обертають, є власністю мільонів шеро-
вців — дрібних, робучих людей, в значній частині проле-
таріату.

З того всего Бернштайн заключав так: **Хоч концентрація великого промислу частию сповнилась, то однак концентрація капіталу в великім промислі не сповнилась.** Навпаки! Великий промисл є тепер власністю мільонів людей. Якже тут доконати вивласнення тих мільонів людей, коли прийде день диктатури пролетаріату? Таж вони не згодяться на се! А се не дрібничка, бо їх є мільони. І тому Бернштайн учив: „Треба нам, соціялістам, доконати ревізії марксистичної програми, бо вона застаріла і життє показує щось иншого! Треба нам задержати в програмі лише вивласнення великих капіталістів, а дрібних шеро-
вців не зачіпаймо. Через те — правда — великі підприємства стануть лише в частині державними (загальними, спільними), а в частині остануть власністю мільонів дрібних шеро-
вців. Се — що правда — не буде чистий кому-
нізм. Але що робити? Інакше ніяк не переведемо сеї справи! Зрештою, не в тім річ, аби був чистий комунізм, але в тім, щоби люде не жили оден в великім добробуті, а другий в тяжкій біді та щоби люде не визискували оден другого. Колиж дрібні шеро-
вці є співвласителями фабрики чи копалні, то через те вони не перестають бути робучими людьми та не стають ще визискувачами. Се отже не псує рівности людей і дасться погодити з соціялізмом. Бо яка властиво ціль соціялістів? — Аби була справедливість між людьми! А чи вона буде через загальний комунізм чи лише через часткову соціялізацію, се вже менша з тим!”

Сі погляди Бернштайна і Давіда названо „ревізіонізмом”, бо вели вони до ревізії (перегляду, поправи) марксизму та т. зв. максимальної (остаточної) програми соціял-демократичних партій. Старші марксисты — Кавцкий, Бебель і Лібкнехт — зачали полеміку (наукову суперечку) з ревізіонізмом, але програли її. Вправді на зїзді німецької соціяльно-демократичної партії старі максисти ще виграли і зїзд більшостию заявив, що стоїть при т. зв. „ерфуртській програмі”, то є при програмі, ухваленій на першій зїзді партії в Ерфурті, а опертій в цілости на марксизмі. Але сталося се тому, що то був зїзд політичної організації, де старі політичні провідники мали велику повагу. Натомісць на провінціональних зїздах партії, а головно на зїзді заводових робітничих юній (Gewerkschaften), де власне проводили самі робітники, ревізіонізм ви-

грав. Практичні маси німецького робітництва думали собі: „Чи комунізм чи не комунізм, чи чистий чи частковий лише — все нам одно, аби лиш була справедливність та рівність між людьми. Ліпше порозумітись нам з хлопами і з дрібними шеровцями, та вибрати середню дорогу, ніж зачинати непевну і руйнуючу весь край боротьбу за повний комунізм. А там, з часом, побачимо, що вийде: як розвій піде до повного комунізму, то добре, а як лише до повної демократії в промислі з частинним комунізмом, то друге добре. За се нехай морочать собі голову наші внуки, а ми того язиком не розвяжем. Се розвяже само житте”

Таке становище німецького робітництва є цілком природне. Свідомі німецькі робочі маси беруть річ практично. Вони волять — як то кажесь — воробця в руці, як журавля на небі. І вони волять хоч часткові але за то спокійні **реформи в напрямі соціалізму**, ніж насильну боротьбу за комунізм, що скінчилася господарською руїною Німеччини і програною комунізму. Бо-ж се ясне, що якби прийшло до боротьби, то хлопи, ремісники, дрібні шеровці, — то є всі, хто щось трохи посідає — злучилибсь разом з капіталістами і дідами проти пролетаріяту, то є проти тих, що не мають нічого. А все таки ще в кождім європейськім краю (в Америці так само) ті, що щось посідають, мають значну більшість. Що більше! Навіть велика часть фабричних робітників-соціалістів стане проти насильного накинення комунізму. Чому? — Бо значна часть, може й половина, німецького робітництва посідає щось: або шери в компаніях, або кавалок землі з хатою, або ошадности в банку, або вкінці й одно і друге і третє. І жаден з них не хоче ділитись тим з другими чи з цілим народом. Кожен з них думає так: „Я то сам собі заробив трудом усього мого життя і лишу то моїм дітям; се **моя** кєрвавиця. А хто по неї посягне рукою, тому розвалю голову! Маркс Марксом — але моя праця то таки є **моя**, а не загальна”.

Таке саме реформістичне становище заняло також робітництво Белгії, Італії, Швайцарії, Австрії та Чехії — самих найбільш культурних і промислових країв Європи. Воно пішло за „ревізіонізмом”, не вірікаючись вправді комуністичного ідеалу, але й не думаючи накидати його силою. А англійське робітництво здавна вже стояло на становищі **реформи**, а не революції. На тім самім становищі стоять тепер також т. зв.

меншевики і соціялісти-революціонери в Росії, а так само всі соціялістичні українські партії (соціал-демократи, соціялісти-революціонери, соціялісти-самостійники і радикали).*

XII.

Комунізм і т. зв. радянські республіки.

Що соціялістичні робітничі партії західної і середньої Європи не думають накидати тепер своєї диктатури і комунізму своїм краям, сего доказом є події за остатні 4 літа. В Німеччині і Австрії вибухла в осени 1918. року революція. Прогнано цісарів, королів, князів, шляхту і генералів. Всюди захопив владу пролетаріят: в Німеччині, Австрії, Чехах. Але **всюди там пролетаріят станув в половині дороги**; нігде не завів примусово комунізму. Запровадив лиш правдиву демократію і далеко посунені обмеження капіталізму на користь робітництва.

Правда: у всіх тих краях часть пролетаріяту хотіла накинути решті народу комунізм. Сему одначе спротивились не тільки кляси дрібних посідачів (хлопи, ремісники, то що), але й більша часть свідомого пролетаріяту. Колиж в Німеччині та часть пролетаріяту, що хотіла силою завести комунізм, зачала революцію, тоді решта Німеччини (пролетаріят і хлопи та ремісники до спілки) з оружем в руках не допустили до сеї революції. На похвалу німецькій культурі треба сказати, що не було там дикої різанини ні з одного ні з другого боку. Обі сторони боролись наче правильні армії, безоружних чи бранців щадили, а по скінченню боротьби подали собі руки і не мстились одні на других ні трохи. Навпаки: тих, хто з одного чи другого боку допустився морду на безоружних чи бранцях, поставили перед суд. Культурний нарід навіть оружну революцію веде культурно! І в Німеччині остала дальше демократична республіка, котрою правлять соціяльні демократи на спілку з заступниками хлопів (т. зв. центр) та ремісників (т. зв. людова партія). Подібно було недавно в Італії: Часть пролетаріяту пробувала завести комунізм і за-

---

*) Що до решти українських партій, то і галицька трудова партія (бувши націонал-демократи) і наддніпрянські партії трудова та федералістів поділяють в дійсности се становище укр. соціялістичних партій, бо вони є за удержавненнем всіх лісів, вод, копалень, залізниць, пристаней, магазинів, ссипів і т. п. та за далекойдучими обмеженнями великого капіталу на річ робучого народу. Натомість партії хліборобів-демократів і республіканська є наскрізь буржуазні.

хопила фабрики, то що. Але не була в силі вдержатись, бо дрібні власники і ремісники та друга часть пролетаріяту за-явились проти комунізму, а натоміть за далеко йдучими со-ціяльними реформами в користь робітників. Робітники ді-стали право до контролі управи фабрик через вибраних ро-бітничих делегатів, як також до певного уділу (проценту) в чистім доході з фабрик, копалень і т. п. На тім скінчилась та проба революції в Італії. Там також не було різанини. Тут і там впали трупи, але не було дикої мести одних над другими. А робітники здобули дуже багато — здобули вплив і уділ у фабриках.

В інших краях, як Франція, Белгія, Англія, Швайцарія, Австрія, Чехи і т. д., навіть таких проб не було. Чому? — Бо в Франції, Белгії, Англії і Швайцарії само робітництво має велику участь в цілім капіталістичнім господарстві (шери в компаніях, бонди в державних позичках, ощадности в бан-ках) і само не хоче насильного перевороту. Лиш мала часть пролетаріяту, ті, що ще не доробились якогось centa заяв-ляють за тим, аби комунізм заводить сейчас. Але на то нема в них сили. Натоміть в Чехах і Австрії робітники вза-галі є в меншости, а в значній більшости є хлопи і ремісни-ки; до того лише менша часть робітників заявляєсь за заве-деннем комунізму вже тепер, а більша часть є за далекося-гаючими реформами в користь робітників. Ще про інші краї, як Іспанія, Португалія, Югославія, Греція, Румунія, Болгарія, Данія, Норвегія, Швеція, Польща — то шкода говорити. То краї переважно рільничі та ремісничі, де хлопи і ремісники се головна сила народу. Там нема мови про пробу завести комунізм.

Одинокі три краї, де проби насильного заведення комуні-зму довели до результатів, є Россія, Угорщина і Україна — не числячи таких півдиких країв, як Башкирія, Сибір, Туркестан, Кавказ тощо. Чи не мусить вражати вже се кожного думую-чого чоловіка, що заведенне комунізму вдалося якраз в тих культурно дуже ще відсталих, зацофаних, малописьменних, рільничих краях, які до остатних літ були в тяжкій політичній неволи і в яких властиво майже нема пролетаріяту? Чи не вказує вже ся обставина на то, що тут щось не цілком до ладу з тим „комунізмом”? Бо висококультурні, промислові краї, де є великі сконцентровані промисли та де є великі маси пролетаріяту, і то пролетаріяту свідомого та зорганізованого — не хочуть комунізму; а саме некультурні і нерозвинені краї,

де нема промислу та де пролетаріят творить зникаючу часть населення, завели в себе комунізм!

Отже перш за все треба ствердити, що **в усіх тих ніби-комуністичних краях не було і нема правдивого комунізму**. Що правда: оголошено його але всі проби завести його на селі, в рільництві та в сільському маломійському ремеслі, не дописали. Комунізм заведено лише в копальнях, фабриках, банках, залізницях то що. А що десять десятих населення сих країв є селяне і ремісники, то властиво **комунізм є там виймком, а приватна продукція є правилом**. Поза залізниці, копальні і великі міста комунізм не поступив там ні одного кроку вперед і не поступить. А то тому, бо маси селян і ремісників не згодяться на него і не дозволять забрати своїх ґрунтів чи варстатів на спільну, загальну власність.

По друге, **в усіх тих краях не було і нема диктатури пролетаріату**. Правда — оголошено її, але не заведено. Замість того є там инша диктатура, а саме **диктатура т. зв. здеклясованої міської інтелігенції і півінтелігенції**, що називає себе тепер „комуністичною партією” Самі провідники т. зв. російських комуністів, Ленін і Троцький, заявляли нераз отверто, що правдивої диктатури пролетаріату в Росії завести не годен. А то з двох причин: раз, що пролетаріят є там в дуже мізерній меншости — а по друге, сам пролетаріят є за темний і несвідомий та не розуміє, що то соціалізм та диктатура пролетаріату. Натомість — казали вони — треба завести диктатуру т. зв. комуністичної партії, то є тих „свідомих комуністів” в Росії (головно міських інтелігентів), що хочуть силою завести комунізм. Хоч та партія не має навіть 100.000 членів разом на цілу Росію і Україну, то вона, маючи відвагу і державну власть у своїх руках, силою накинє Росії, Україні і решті світа комунізм. А як люде не схочуть сему повинуватись, то треба ужити террору (постраха через масові розстріли і вязниці). — Так і сталось: несповна 100.000 комуністичних інтелігентів, півінтелігентів та агітаторів, а так само тих, що для наживи причіпились до партії (се знов головно Жиди), захопили відважно власть у руки і террором тримають всю Росію, а почасті і Україну, в руках. Се є отже диктатура не пролетаріату, але російсько-жидівської малоінтелігентної, але за те очайдушної, інтелігенції.

Скаже може дехто на се: „А отже нарід слухає її! Коли тих самозванців лише 100.000, то чому нарід не скине їх?” — На се вистане спитати: а чи не слухав той сам нарід сотками

літ царя і його чиновників? чи дуже бунтувався проти них? чи скидав їх часто? — **В тім-то й лежить ціла тайна пановання большевицької ітелігенції в Росії, що нарід там темний і непорушний наче колода.** Хто захопить владу, то є хто захопить міста, армію, залізницю, магазини і телеграфи в свої руки, того московські, башкірські, сибірські, калмуцькі чи інші темні мужики будуть слухати. Як цар і його посіпаки мали те все в руках, то нарід корився цареви. Коли-ж тепер те все мають в руках т. зв. большевики, то нарід кориться їм, аби тільки вони не тикали його ґрунтів! — Знов може хто скаже: „а отже не правда! прецінь-же нарід скинув царя і його чиновників!” — На се треба пригадати, **хто то скинув царя і як се сталося?** — Скинула його російська буржуазія, такі пани як Родзянко, Терещенко, князь Львов, проф. Мілюков і т. д. — і то за згодою і намовою тодішнього англійського посла в Петербурзі, Бучанана.

Як звісно, цар, бачучи, що Росія не виграє війни з Німеччиною і Австрією, послушав ради Распутіна і рішився покинути антанту та заключити з центральними монархіями мир. Він запропонував їм, що відступить їм Польщу в заміну за східну Галичину, бо він хотів дібрати галицько-український національний рух у свої лабети. Про се йшли тайні торги; Австрія не хотіла зречися багатого в нафту і пшеницю Галичини. Про сі переговори довідалась антанта, а головню Англія. Вона зрозуміла вмиг, яка небезпека грозить антанті, коли цар зробить окремий мир з обома цісарями: тоді Німеччина і Австрія всі свої армії зі східного фронту кинули би на Париж і на Італію. Щоби перешкодити царським мировим плянам, забито наперше заушника цариці Распутіна, котрий через царицю впливав на політику царя. Але се не допомогло. Цар видів, що Росія програє, і сам пер до мира. **Тоді Англія рішила зробити в Росії переворот і скинути того царя, що не хотів її слухати.**

Се прийшло легко, бо інтелігенція і буржуазія царя не любили. До того Англія обіцяла російській буржуазії великі користи, коли Росія дальше буде вести війну з осередними державами. А саме обіцяла: східну Галичину, Вірменію, північну Перзію, Царгород з морськими протоками (Босфором і Дарданелями) та вплив на всіх Славян. Се додало рос. буржуазії охоти дальше вести війну. Але щоби се було можливе, треба було скинути царя, що вже добивав торгу з цісарями! І се зроблено легко, бо до сего вистарчило мати за собою

два-три полки в Петербурзі. Зненавидженого царя усунено на бік та проголошено республіку, на якій чолі станули князь Львов, голова думи Родзянко, мільйонер Терещенко і провідник партії октябристів мільйонер Гучков. Отсе був початок революції: **не тяжкорухавий російський нарід зачав її та не нарід скинув царя, а висока буржуазія в спілці з Англією.** Нарід заговорив аж пізнійше. А що він заговорив? — Нарід звернувся як-раз проти тих панів, що скинули царя. І то звернувся подвійно: поперше скористав із замішання та браку властий і вигнав панів-дідичів з їх маєтків, а землю забрав собі; а по друге не послухав республіканського правительства, не схотів дальше битись і став покидати фронт. Значить: що иншого хотіли ті, котрі скинули царя, а що иншого думав собі нарід. Якби так висока буржуазія була не скинула царя і якби так цар був заключив мир з цісарями, то в Росії був би спокій, бо всі мужики були би хвалили батюшку-царя за те, що скінчив війну. Колиж царя скинули ті, що хотіли воювати дальше, то нарід не послухав їх. І тому Львов, Родзянко, Терещенко, Керенський та інші провідники російської буржуазії, опинились у воздуху.

На то як-раз Німці прислали до Росії Леніна, Троцького та инших російських соціалістів-більшевиків. Була то саме партія найкрайніших рос. соціалістів, що проживали в Швейцарії і Німеччині. Большевиками вони прозивались тому, що були крайнішими, чим провідник рос. соціалізму Плеханов і чим більшість російської соціал-демократичної партії. Німці прислали їх тому, бо знали, що ті, „большевики” є за тим, аби Росія зараз застановила дальшу війну з Німцями і Австрійцями. Сего Німцям саме дуже було треба. Ленін, Троцький і їх товариші мали легку задачу; вони кинули лише клич: „салдати! покидайте фронт! не треба війни!” — а нарід, що саме того хотів, послухав їх. Що більше; се так подобалось всій армії, що Родзянка, Терещенка і Керенського скинено, а на чолі правительства поставлено Леніна і Троцького. Значить: **поставлено їх на чоло не тому, що вони були комуністи, а тільки тому, що вони заявили проти всякого дальшого ведення війни.** Саме тоді переводились вибори до першого революційного російського парламенту. Сі вибори відбулись на наскрізь демократичній засаді загального, рівного, тайного, безпосереднього і пропорціонального виборчого права. Так вибрані „установчі збори” мали тільки дуже слабу большевицьку меншість; подавляючу більшість мали соціалісти-революціонери, соціальні демократи і трудовики. Ленін і Троцький, ба-

чучи се, розігнали сей перший російський народний парлаєнт оружними відділами, зложеними з Лотишів, Китайців та Мадярів — отже самих чужинців. Зробили так само, як роблять всі деспоти, що проти власного народу вживають з правила полків, зложених з чужинців.

Ось таким робом большевики захопили власть у Росії. А захопивши її раз, силою нерухавости (інерції) російського народу — то є силою темноти і політичної рівнодушности сего народу — держаться при власти. Так само, як держався цар. Теоретично (в засаді) правлять ніби в Росії т. зв. „селянсько-робітничо-солдатські совети” (ради), вибрані після **куріальної** виборчої системи (**нерівним** виборчим правом). А фактично правлять т. зв. комісарі, установлені з гори, і то правлять террором. „Совети” є лише на папері; ніхто, хто має иншу думку, як „комісарі”, до них не кандидує, бо такий, що в „советі” має свою, а не комісарську думку, непевний ні хвилі свого життя. **Демократії — то є правління народу — в большевицькій Росії нема.** Тим більше нема правління народу на Україні. Там просто присилають „комісарів” з Москви; зрештою всі головні справи України належать не до центрального „совету” України, але до центрального „совету” в Москві (така то є та „укр. радянська республіка”!). Панованне т. зв. комуністів на Україні є властиво панованнем Москви над Україною та є оперте на російських багнетах. Хто говорить про істнованне „укр. радянської республіки”, се або непочитальний самодур або запродаий дурисвіт.

XIII.

Чи в Росії і на Україні є комунізм?

В Росії і на Україні — в т. зв. „радянських республіках” — править партія комуністів. Як уже було сказано, завела вона там комунізм в копальнях, фабриках, залізницях, банках — взагалі по більших містах і в великім промислі. Натомість **не завела вона цілком комунізму на селах і по малих місточках, в рільництві та дрібнім ремеслі.** Що то значить? — Се значить, що більше як 90% (девять десятих частий) всего населення Росії і України признає приватну власність і веде приватну господарку. Що більше: самі комуністи погодилися з тим станом річий і навіть уже не напірають на селян, аби ті заводили по селах комуноу (спільність у власности).

Зразу пробували большевики накинути комунізм і селам, але селяне не приймили сего. Всі накази остали на папері. Тоді большевики рішили показати мужикам, що то є комунізм та чим він ліпший від індивідуальної (особистої) господарки. В тій цілі большевицьке правительство стало 1918 року організувати цілком свіжі комуністичні громади, зложені не з хлопів, але головно з міського пролетаріяту. Таких рільничих комун зорганізовано около 600. Правительство дало їм землю, фільварки, машини, насінне, будинки шкільні, клубові, спільні їдальні і т. д. Зразу міський пролетаріят — головно Жиди — поплив радо до тих „комун”, бо в містах не було що їсти, а на селі надіялись вони прожитись. І що з того вийшло? — **До року з тих 600 комун остало всего кілька**, і то такі, що лише компромітували комунізм. Замість іти за ідеалом, сих кілька оставших „комун” замінились в звичайні спілки шкіролупів, що, користаючи з голоду по містах, перепачковували там поза плечима уряду живність, дерли величезні ціни за неї, робили на тім маєток і ділились зиськом в чисто капіталістичний спосіб. Решта тих комун — близько 600 — не перестояла навіть року. Всі вони розлізлись, бо члени їх слустились на поміч правительства, зглядались оден на другого, не дбали за спільне, сварились, а то й розкрадали спільне майно. І не помагала все свіжа поміч правительства. Комуни розлізлись і правительство застановило ту акцію, а зачало нову, знов иншу, аби таки переконати на силу хлопів, що комуна ліпша.

Ото на селах — мимо того, що селяне забрали і поділили між себе панську землю — не було повної рівности: одні мали більше землі, другі менче. Комуністи стали тоді організувати з тих бідніших т. зв. „комітети бідноти” по селах, а то під тим кличем, щоби всю землю богатших селян (яких названо „куркулями” або „кулаками”) забрати на **спільну** власність. Зразу акція — здавалось — пішла! „Комітети бідноти” росли як гриби по дощі, на селах зачалась боротьба, нераз навіть кривава, між заможнішими а біднішими. Але на чім скімчилось? — На тім, що „біднота” переперла по селах то, що богатші хлопи відступили їй трохи землі — значить: землю переділено на ново між всіма, меньше-більше на рівно! А тоді „біднота” перестала бути „біднотою” та стала рівна з „куркулями” Результат був той, що „комітети бідноти” самі розвязались та всі селяне — тепер уже рівні — станули одним муром проти комуни. Бо всі вже мали менче-більше рівно землі і жаден з них не хотів вже спільности землі, але кождий хо-

че мати свою землю для себе. — По тій невдачі комуністи махнули вже цілком рукою на „впертого мужика” та не пробують уже заводити на селах комунізму. Навпаки! на осьмім зїзді комуністів **Ленін сказав, що життє показало, що повного комунізму в Росії завести ще не можна**, бо мужики ще за темний і за „самолюбний” елемент — і тому треба погодитись з тим, що комунізм може бути тепер лише в великім промислі, а не в рільництві.

Що то значить? — Се значить, що **російські большевики зрезігнували по правді з комунізму, а станули в практиці на тім посереднім (компромісовім) становищі, на яким стоять всі соціялісти західної Європи**. Се значить, що властиво вони самі зреклися своєї засади і нічим вже не різняться від інших соціялістів. Різниця є хіба та, що ті інші (європейські) соціялісти є культурні та показались розумними, а російські є некультурні і, як тепер показуєсь, робили дурні помилки, за котрі сотки тисяч людей заплатили життєм, а Росія господарською руїною. Бо хіба тільки цілком обмежений чоловік не бачить того, що т. зв. большевицький „комунізм” зруйнував без потреби Росію і Україну. А саме фабрики і копальні продукують тепер там дуже мало, нераз лише третину чи четвертину давного. Причина сего та, що фабричні „совети” які управляють ними, роблять все — як то завсіди в громадській господарці буває — як за напасть, от, аби фабрика не станула цілком. Через се продукція страшно впала. В Росії і так своя фабрична продукція далеко не покривала запотребовання. Треба було все ще привозити товари з чужини. Можна собі подумати, який тепер брак всего в Росії, коли від чотирох літ нема довозу до Росії, а своя продукція впала на третину або четвертину давної. Через те така там дорожнеча.

Але і рільнича продукція впала на третину давної. А то з сих причин: По перше селяне не мають ніякого інтересу продукувати більше, ніж їм самим треба на їх життє. Комуністи скасували свобідну торгівлю. Продавати чи купувати щонебудь має право лише держава, то є лише большевицький уряд. Що селяне випroduкують більше, ніж їм самим треба, се зареквіровує уряд, висилаючи на села зоружені експедиції „червоногвардійців”. За зареквіроване збіже уряд платить дуже лихо паперовим грошем, який не має жадної вартости; а часом зовсім не платить (тоді ті гроші пропадають в комісарських кишнях). Поза тим селянин не має можности про-

дати щонебудь. Через те селяне перестали продукувати більше, ніж се їм треба на власний прожиток — бо хлоп не бачить ніякого інтересу в тім, щоби працювати на большевиків чи на міста. По друге, селяне не мають вже плугів, борон, кіс, серпів тощо, бо старе начинне псується, а нового через кілька літ нема де і як купити. Одним з великих недомагань т. зв. советської Росії (і України) є страшенна недостача залізничних локомотивів і возів, взагалі залізничного матеріялу. Через се неможливо перевозити живність на час з одних сторін в другі, а се збільшає дорожню і нужду. Все те до купи спричинило господарський упадок Росії і України. Є се наслідки того, коли фантастичну систему, видуману недочченими і в господарстві непрактичними інтелігентами, хочеться на силу накинати краєви.

Очевидно, що така система не може довго вдержатись, але мусить сама себе підкосити. Большевики часом кажуть, що причиною всіх недомагань їх системи в Росії є те, що решта світа, то є т. зв. буржуазні держави, замкнули довіз фабрикатів до Росії. Через те — кажуть вони — Росія бідуює. Що та т. зв. „бльокада“ Росії іншими державами, річ рівно дурна як злобна, се правда. Але з другого боку уявім собі, щоби то було, якби нараз всі держави дозволили висилку своїх виробів до Росії. По перше: чим заплатила би Росія за ті товари? Паперовими рублями чи рештками царських клейнодів? — Паперових рублів, тих, що виходять з неспочиваючих ніколи „советських“ друкарень, ніхто не прийме, бо їх така маса, що вони нічого не варта. Царських клейнодів також люде не хочуть прийняти, бо ануж! за рік-два чи пять настане знов якийсь цар у Росії та зачне правувати за ті клейноди тих, хто їх приймав замість гроший! — А по друге: якби навіть було можливе, аби Росія мала чим заплатити за чужі товари, **то довіз тих товарів се була би якраз смерть для всіх „советських“ фабрик**, отже для остатків комунізму. Сі фабрики продукують тепер мало, а однак кошта їх більші, чим давнійше були. А се тому, бо громадська господарка все є дорога. Очевидно, що якби прийшли товари зза границі, то були би танші і ліпші, як ті, що з тих „советських“ фабрик. А се забило би ті фабрики — значить: забило би російський промисл до решти.

Приклад Росії показує, що **комунізм в рільничім, а до того некультурнім краю, річ неможлива до переведення**. Вправді — можна його завести там силою та вдержати силою че-

рез якийсь час. Але ані не буде се трівке ані не вийде на добро народови — та мусить вкінці завалитись. Рільничий край тому не може бути комуністичним, бо **кождий селянин є індивідуаліст, то є, хоче бути самостійним в своїм господарстві.** А некультурний край не може бути комуністичним тому, бо до доброї спільної господарки треба чимало інтелігентних сил (інжинірів, агрономів, фінансістів), **треба дуже інтелігентних робочих сил та треба великої чесности і ідеалізму всіх людей до купи.** А того всего в Росії як-раз нема: нарід темний, інтелігенції замало, а до того вона скоррумпована царатом а опісля революцією — хабарницька, самолюбна та злодійкувата. З такими людьми комунізму не заведе.

То, чоґо доконали Ленін та Троцький, є безперечно доказом, що ті люде мають неабияку енерґію. Се доказує також, що вони мають великий державний талант. Вони ведуть велику державу, зорґанізували міліонову армію, зібрали назад майже цілу царську Росію до купи, наробили аліянтам клопотів в передній Азії, Індії і т. д. Все те показує, що з них неабиякі політичні грачі. **Алеж то не є комунізм!** Якраз навпаки! Се є централізм, імперіалізм, мілітаризм, се є хитра дипломатична гра — а не комунізм! **Се є то все, що було сутию царизму,** в чім царі також були мистці. Іван Грозний з Малютою Скурлатовим та своїми „опричниками” або Петро Великий з Меншіковим та своїми ґренадирами — дуже подібні до Леніна з Троцьким та їх „красногвардейцами”. І тоді і тепер те саме: з одного боку дві-три одиниці кольосальної енерґії, відваги, сили волі та безпощадности, оперті на малу, але дібрану, вірну і добре платну оружну силу — а з другого боку величезні, але інертні, нерухаві, розсипані на безмежних просторах та темні маси мужиків. Іван Грозний та Петро Великий робили божевільні експерименти (досвіди, проби) на народі, а головно на свідомійших його клясах — боярстві і дворянстві; післали десятки тисяч інтелігентніших Москалів на смерть, а хлопською масою правили, мало зачіпаючи її. Чи не то саме роблять Ленін і Троцький? Інтелігентні (справді інтелігентні!) сили вони розігнали або вимордували, оперлись на „червону ґвардію” та поганяють міліонами російських мужиків: ведуть війни, загортають землі, є найбільшими „собирателями русских земель”, найбільшими імперіялістами. **Але се не є комунізм!** Се є лише нова форма давного московського царизму. Долина остала та сама, лиш на вершку замість царського орла повіває полиняний та кровю заплямлений червоний стяг.

XIV.

Большевизм а марксизм.

В попередній главі виказано, що російський большевизм не здійснив загального комунізму навіть у малій частині, бо 90% населення та ціла головна галузь продукції, а саме рільництво, не прийняли його та остали при індивідуальній (особистій) господарці. Ті-ж галузі продукції, в яких заведено комунізм (а іменно продукція фабрична), підупали через недостачу належного ладу, керми, ощадности та дбайливости так сильно, що Росія жене стрімголов у господарську катастрофу. Треба буде довгих літ та великих вкладів гроша, розуму і праці, щоби російський промисл двинути назад бодай до того стану, який був до революції. Значить: **більшевизм не здійснив своїх соціально-економічних (суспільно-господарських) обітниць.** А не здійснив їх тому, бо Росія так в господарці, як і в загальній освіті народу, є ще дуже примітивним (первісним) краєм. Жаден нарід не може скочити відразу з некультурности у високу культуру, або з первісної рільничої господарки в високорозвинену господарську систему; так само як малий паріст, що виколовся з жолуди, не може за місяць-два ані за рік-два стати великим, сильним і кріслатим дубом. Се є правилс природи. Людська суспільність є також частию природи і тому підлягає законам природи. А закони природи так сильні, що не людська сила їх змінити чи переломити. Сего жаден геній не доконає.

Дехто вказує на політичні і воєнні успіхи большевиків як на доказ, що їх ідея побіджає. Але се є очевидне непорозумінне. Вже попереду вказано на те, що **політичні (дипломатичні) і воєнні успіхи большевиків не є успіхами комунізму, а тільки успіхами російського великодержавного імперіалізму.** Коли російсько-большевицькі армії заняли Азарбейджан, Георгію чи Вірменію, коли мало-азійські Турки-Османни стали союзниками Москви, то се не є поширенням або поглибленням комуністичної ідеї. Се лише поширення політичного пановання Росії-Московщини на ті неросійські краї. Прецінь-же ні азарбеджанські мужики-Татаре, ні георгійські верховинці, ні вірменські скотарі, ні мало-азійські некультурні Турки через союз з Росією не прийняли ще ані не приймуть комунізму. Вони навіть не мають поняття, чи така ідея існує де на світі — не то, щоби вони принимали її в своїм життю. Всі ті воєнні і політичні успіхи більшевицької Росії на Кавказі

та в передній Азії мають свою причину в тім, що тамошні малокультурні а невеликі народи не люблять і бояться Англії і Франції більше, чим Росії — або знов в тім, що Росії лекше доступити до тих країв, чим Англії або Франції.

Навіть світлі успіхи большевиків над реакційними російськими генералами Юденічом, Колчаком, Денікином та Врангелем не є успіхами комуністичної ідеї, але російської **політичної і аграрної революції** над дворянсько-бюрократичною реакцією. Вже в горі сказано, що властива революція доконалась в Росії ще до большевиків — через повалення царату, прокляття республіки та захоплення панської землі селянами. Російська інтелігенція не хоче повороту старої царської бюрократії, а селяне бояться, що якби та бюрократія вернула, тоді пани відзиськають назад свою землю. Ось чому російський нарід пішов у тій війні за большевиками! Не тому, що би годився на комунізм, але тому, що би не допустити назад пановання старої бюрократії і повороту дідичів. Ще й тому, що би не допустити інвазії чужих армій — англійської, французької чи польської — в російську землю. Се **патріотизм** російського народу побіджав приміром Польщу, а не комунізм. Сам Брусілов та інші бувші царські генерали взивали тоді всіх бувших царських офіцерів стати в лави большевицько-російської армії, що би боронити „русскую родину” (вітчину) проти чужої інвазії. Російський нарід не одушевляється большевиками. Але волить уже їх пановання, як поворот дідичів або нахід чужих армій на свою землю. Ось-де є розвязка большевицьких успіхів на полі мілітарнім. Але се не має нічого спільного з комунізмом.

Але що більше: **російський большевизм сам по собі є противенством марксизму** (наукового соціалізму). Вправді російсько-жидівські большевики (а за ними й анальфabetи з „Укр. Щоденних Вістий”) покликаються часом на Маркса та на його „Комуністичний Маніфест”, з котрого вони взяли слова „комунізм”, „буржуазія” та „диктатура пролетаріату” Але хто лише уважно вдумается в науку Маркса, той мусить бачити ясно як на долони, що большевизм якраз не має нічого спільного з марксизмом. Як уже в горі, в главі про науковий соціалізм, виложено, основна думка марксизму є, що світ еволюціонує (постепенно розвивається) та що в суспільнім життю нема скоків, лиш постепенний розвій. Марксизм каже, що світ розвивається від примітивної господарки через феодальну (панщизняну і ремісничо-цехову) до капіталістичної та що

доперва з найвищим розвоєм капіталізму (то є з найвищою централізацією промислу і з пролетаризацією народу) наступити може соціалізм. Тимчасом большевики просто з примітивної мужицької російської господарки хочуть вскочити в комунізм — не вичекавши, аж в Росії розвинесь капіталізм, а з ним концентрація промислу і пролетаріяту. Марксизм каже дальше, що диктатура пролетаріяту може наступити аж тоді, як пролетаріят буде в більшості і буде підготовлений до ведення власти і господарки. Марксизм є отже наскрізь демократичним. Між тим большевики кажуть, що диктатуру — не пролетаріяту але „свідомих комуністів“! — можна завести, хочби їх була лише жменя. Большевизм є отже анти-демократичним та олігархічним, то є проповідує панованне нечисленних одиниць або т. зв. олігархію.

Коли большевизм є подібним до якої соціалістичної науки, то саме до тої, котру всі соціалістичні партії цивілізованих країв Європи відкинули — а іменню до Бакунінізму. В обох є віра в то, що суспільність може перейти в соціалізм наглим скоком, а не поступенним розвоєм. В обох є специфічно російська віра в насильство, в накиненне суспільности своєї думки силою. Очевидно: ся віра в насильство є духовою спадщиною по Івані Грознім та Петрі Великім. Царі накидали Росії свою волю, нові закони, навіть поступ і просвіту — силою. Петро Великий карав смертию боярів, що не хотіли посилати дітий до основаних ним шкіл, бо казали, що то „діявольські“ школи. Той сам цар карав смертию, тюрмою чи засланням „старовірів“, котрі казали, що треба хреститись двома а не трема палцями. Цар Микола I тяжко карав Жидів, що не хотіли обтинати пейсів. Цар Александер III не дбав за школи ані не дозволяв видавати часописий для простого народа, але за те висилав в часі холери карні військові експедиції, щоби присилувати темних селян нагайкою та кулькою, аби вживали дисинфекції та не розволікали холери по всіх селах і хатах. Той сам цар заборонив одним указом вживати мови 30-мільонового народу в уряді, школі і церкві, вірючи чи декретуючи, що „не било, нет і не будьот українскаво языка“.

Насильство, примус з гори — отсе є державна мудрість Москалів, чи вони царі, чи революціонери як Бакунін чи большевики. Але насильство не є науковим соціалізмом, не є згідне з марксизмом і в загалі не є ані розумною ані трівкою ані справедливою метою правління. На насильство люде від-

повідують опором і також насильством. Для того насильство викликає нелад, анархію і ослабленне влади. Одинокю сильною, а рівночасно справедливою, людською і трівкою формою правління є демократія — пануванне волі всего народу. А сего в „советській” Росії і Україні як-раз нема.

XV

Національна а соціяльна справа.

Розглянувши, що то є національна а що соціяльна справа, перейдемо тепер до питання, яке є відношенне між обома сими найважнішими справами, довкола котрих обертається вся людська політика.

Дехто каже, що обі сі справи себе виключають та що лише боротьба кляс має рацію, а національне питанне ні, бо нібито воно є „видумкою буржуазії” Як на світі зникне соціяльна справа — кажуть ті люде — то й національна справа розвяжесь сама собою, бо оден нарід не схоче нападати другого. Всі народи, завівши комунізм і скасувавши кляси, будуть рівні, будуть любитись як браття та не будуть бажати панувати оден над другим. — Всі ті думки є дитинячими мріями (снами). Є вони противні тому, що дієсь на світі, є незгідні з практикою життя.

Практика життя вчить нас, що всі балачки про т. зв. **інтернаціоналізм** (міжнародність, братерство народів) остали лише пустими балачками. Колись, ще на 300 літ до Христа, грецький філософ (мудрець) Сократ сказав: „я є горожанином світа” Се значить: всі люде мені браття — чи мої краєне чи чужинці. Але той сам Сократ, як вибухла війна між його рідним краєм, Атенами, а другою грецькою державою, Спартою, пішов на війну боротись за рідний край і був навіть раненим. Значить: був **патріотом!** Патріотизм, любов рідного краю, любов власної держави — були в його душі сильніші як його інтернаціональна філософія. Чому? — Бо він не бажав бачити свого рідного краю, Атен, під ногами наїздника, а своїх людий невольниками та жінок свого народу наложницями Спартан; бо він хотів бачити свій край вольним і щасливим. І він знав, що ворогів-Спартан своєю філософією про „горожанство всего світа” він не переконає та що одиноким аргументом проти ворога є оруже, є сила. І тому пішов боротись за рідний край.

В триста з горою літ по Сократі Ісус Христос проповідував, що всі люде є зарівно божими дітьми та що нема „ні Юдея (Жида), ні Самаританина (вороги Жидів), ні Єлина (Грека-поганина)” Се значить: всі люде собі браття без огляду на расу, віру чи мову. Християнство стало наскрізь інтернаціональною релігією. До поширення християнства кожен нарід мав своїх богів і ненавидів оден другого, думаючи, що так його боги хочуть, що то його богам приємно, коли він ненавидить людий иншого роду й иншої віри. Християнство всіх їх покасувало — тих богів, а всі християнські народи покорились одному Богови, котрого одною з двох головних заповідий було: „люби ближнього свого — значить: кожного чоловіка — як самого себе” А однак житте показало, що таки свої люде близші як чужі, що своя країна близша чоловікови як чужа та що проти того „ближнього”, що йде війною на мій рідний край, я не виїду з Христовою проповідію братолюбя на устах, але з оружем в руках. І християнські народи, що що-дня моляться „і остави нам долги наша, якоже і ми оставляєм должником нашим” — ведуть війни, ідуть на смерть за рідну землю і несуть смерть другим. Чому? — Бо житте, бо життєві інтереси, бо журба о долю народу (а в тім і о долю своїх найблизших) є сильнійші як проповідь всесвітнього братолюбія, як християнський інтернаціоналізм.

В XIX-ім століттю зродився т. зв. інтернаціоналізм пролетаріату. „Пролетарі всіх країв єднайтеся” — голосили Лясаль, Маркс і Енгельс. „Пролетаріят не має вітчизни” — казав Прудон. А однак знов практика життя показала, що інтереси рідного краю, що журба о волю і розцвіт вітчизни сильнійші як інтернаціональні кличі. Коли кілька літ до всесвітної війни, великого провідника німецької соціал-демократії, Бебеля, спитали, що зробить німецький пролетаріят, коли цісар Вільгельм схоче напасти на Францію, Бебель відповів: „зробимо революцію і не допустимо до війни”. Але зараз таки додав: „але як знов Франція нападе на Німеччину, то хопимо всі як оден муж за оруже боронити рідного краю”. Вже з тих слів було видно, що не така-то проста і ясна справа з тим інтернаціоналізмом, як се голосили Маркс чи Прудон.

Історія останніх 20 літ показала се найліпше. Коли тому кільканайцять літ Англія зачала війну з т. зв. бурськими республіками в південній Африці, то здавалось-би, що англійське робітництво повинно-би було запротестувати проти сеї заборчої війни. Між тим сталось як-раз противно: англійське

робітництво поперло англійське буржуазне правительство заявами та демонстраціями за війною, а заступник робітничої партії вступив тоді в перший раз до англійського кабінету міністрів. Чому? — Бо тут ходило о повагу і значінне Англії в цілім світі, ходило о те, аби малі бурські держави не стали часом побідниками над великою Англією. **Англійські робітники знають, що повага і сила Англії в цілім світі се підстава їх власного добробуту.** Як-би одного дня сила Англії захиталась, як-би Англія втратила заморські кольонії і торги, тоді англійський промисл впав-би, а англійські робітничі маси стратили-би свої гарні зарібки. Се вони знають. І тому, як прийде рішаюча воєнна хвиля, заявляють себе не інтернаціоналістами але патріотами. І мають рацію.

Але найяркїшим приміром, як то інтернаціоналізм показався пустим звуком, а натомість на цілій лінії тріумфував патріотизм, була остання світова війна. За що велася та війна? — За те, котрі держави мають панувати на морях і в кольоніях та котрі з них мають мати в своїх руках заморські експортові торги. За останніх 50 літ німецький промисл і німецька заморська торгівля розвинулись так, що загрозили неаби-якою конкуренцією в цілім світі промислам і торгівлі Англії, Франції, Япану і Злучених Держав Америки. Німецькі товари опанували не лише ринки південної Америки, Мексика, Китаю, Африки і т. д., але робили навіть конкуренцію англійським, япанським чи американським виробам в їх власних краях. До того Німеччина загогнула була численні кольонії в Африці, Океанії та Китаю. Німецький промисл ріс, а німецький робітник заробляв чим раз ліпше. Але за те англійський, французький чи япанський промисл і торгівля тратили на тім; разом з тим тратили робітничі маси сих країв. Напруженне і ворожнеча росли з року на рік. Аж вибухла війна — за торги, за кольонії, за розцвіт промислу і торгівлі, за зиськи капіталістів, **але також і за зарібки робітничих мас** кожного з тих країв! Зрештою в усіх тих краях робітничі маси не лише заінтересовані в зарібках, але також є уділовцями (шеровцями) всяких компаній, а тим самим вони заінтересовані і в зиськах разом з капіталістами.

І щож показалось в сій війні? — Ото **всі пролетаріяти всіх країв** станули муром в обороні своїх держав, підперли як оден муж воююні буржуазні правительства своїх країв, а на знак сего заступники соціялістів вступили в сі правительства як члени кабінетів. Німецькі соціяльні демократи, котрі

до війни завзято поборювали політику цісаря Вільгельма, з моментом вибуху війни як оден муж станули за державою, за цісарем. І то не якісь-там соціально-демократичні інтелігенти, але власне робітники, такі як Шайдеман та інші. А чому так? — Бо вони знали, що програна цісаря буде програною Німеччини, а програна Німеччини буде втратою торгів, кольоній і руїню німецького промислу — буде програною німецьких робітників. З тих самих причин знов англійські робітники підперли були Сер-Аскіта і Грея, французькі Клеманса, американські Вилзона і т. д. Той факт, що війну викликали в першій ряді капіталісти чи буржуазія в своїм інтересі, в боротьбі за торги, за зиски і т. д., не змінє річі ні трохи. Бо се є неоспорима правда, що коли вже війна раз вибухла, то побіда рідного краю лежала зарівно в інтересі капіталістів як і робітників, а програна була рівно програною капіталістів як і робітників, була програною всеї нації! Се бачимо найліпше на примірах Англії та Німеччини. Робітництво Англії зискало, бо торговля Англії поширилась, бо фабрики працюють на експорт, що сила. Німецький пролетаріят натомість тяжко втратив і підупав, бо німецький експорт (вивіз) зменшився та Німеччина не має вже кольоній, звідки брала би таний сирівець. Вона мусить брати сирівець від Англії, Франції, Бельгії і т. д., що мають тепер ще більші кольонії, і тому є економічно зависима від чужини. А на тім терпить весь німецький промисл, отже не лише німецька буржуазія, не лише властители фабрик, але ще більше німецький пролетаріят.

Показуєся, що **господарство кожного краю т. є. кожної нації є в собі одною цілостію** — без огляду на поділ на класи. Показуєся, що ворожі собі класи одного народу є однак союзниками і спільниками між собою в противенстві до решти світа, до других народів. Виявилося, що пролетаріят Англії є союзником і спільником англійської буржуазії проти цілого німецького народу — буржуазії і пролетаріату — коли лише ходять о господарські інтереси цілого народу. Виявилось в такій кривавій пробі як війна, що **націольнальна справа стоїть висше клясової** (соціальної), бо як ціла нація програє, то пролетаріят сеї нації втратить найбільше! Як ціла нація попаде в неволю у другої нації, то пролетаріят поневоленого народу відчуває наслідки сеї неволі — угніт і визисък — найбільше! Значить: житте показує, що **єдність національна є висша і важнійша як єдність клясова (соціальна)**. Бо інтереси членів одного народу — буржуазії чи пролетаріату — супроти решти світа є **ті самі, є спільні**.

Натомість клясові інтереси пролетаріятів різних народів не є ті самі; є лише аналогічні (подібні, схожі одні на другі). Пролетаріят французький має **подібні** клясові інтереси як пролетаріят німецький. Але вони **не є ті самі**, не є спільні. Коли французький пролетаріят здобуде яку корисну реформу, то німецький пролетаріят ще нічого з того не має. Значить: оба сі пролетаріяти разом не є господарською цілостію, але навпаки є частинами двох окремих господарських цілостей. Натомість, коли французький промисл йде в гору, то на сім зиськують не лише французькі капіталісти, але також і французький пролетаріят. Інакше кажучи: **всі соціяльні кляси одної нації є органічною цілостію, є одним господарським організмом.**

Правдивість отсих правил показує і на відношенню між Росією а Україною. Вся Росія, від комуністів до царистів, згідна в тім, щоби Україні не дати державної самостійности ані навіть правдивої самоуправи у федерації з Росією. Чому? — Бо втрата пановання над Україною є втратою всего російського народу — так російської буржуазії, що хоче експлюатувати Україну, як і російського пролетаріату, що хоче мати з України сирівці та дешеvu живність та хоче мати зарібки при російським промислі двигненім соками і на кошт України. І тому саме знов всі укр. кляси, не виключаючи укр. пролетаріату і укр. комуністів, згідні в тім, що борються за самостійність України. В тій справі — справі національній — російські комуністи є спільниками російських царистів; українські комуністи є союзниками всіх інших укр. партій, не виключаючи укр. монархістів. Коли-ж знайшлися були серед Українців такі, що поставили висше єдність комуністичної партії понад єдність національну та злучились були з російськими комуністами проти укр. держави, то се було лише доказом сліпоти і глупоти сих людей. Се була не лише зрада України, не лише зрада інтересів цілого українського народу як цілости та за-проданне України в чужу неволю — але се була й зрада інтересів, добробуту та волі укр. пролетаріату.

Підпорядкованне соціяльних кляс загальнонаціональній справі не значить одначе, що угнетені чи визиськувані соціяльні кляси мають залишити боротьбу проти пануючих кляс. Навпаки! серед кожного народу може кипіти завзята клясова боротьба і вона є знаменитим чинником в розвою і поступі народа. Чим свідомійші робучі кляси, чим кращі права вони вибороли для себе, чим вони більший вплив здобувають

в державі — тим ліпше для народу і держави, тим нарід і держава сильнійші та культурнійші. Соціяльна боротьба в межах самого народу не шкодить йому, але навпаки оживляє нарід, уліпшує державу! Така соціяльна боротьба не противурічить національному інтересови. Навпаки! попирає його.

Соціяльна боротьба лише тоді шкодить нації, коли котра-небудь з борючихся кляс, заслїплена клясовим егоїзмом (самолюбством), кличе чужинців собі на підмогу. Се в кождім разі шкідливе для сего краю, бо впроваджує чужого господаря в край. Раз загніздившись, чуижнець не хоче потім вступитись з краєм. Тому лучитись якій клясі з чужинцями проти рідного краю є рішучо зрадою інтересів власного народу, а зокрема інтересів своєї таки кляси в тім краю.

XVI.

Держава а суспільність (громадянство).

Вже попередю, в главі сказано, що найліпшою формою організації народу для оборони і попирання всіх його політичних, господарських і культурних інтересів є власна держава. Нарід, що не має своєї власної держави, але є під правлінням другої нації, мусить бути упослідженим, угнетеним та визиськуваним. Іншого приміру людська історія не знає.

Як одначе корисною і конечною установою для кожного народу є держава, так знов не є добре, щоби держава була всім, була паном цілого життя і всіх інтересів народу. Державна організація ріжниться тим від усіх інших людських організацій — релігійних, добродійних, культурних, економічних і т. д. — що вона опирається на примусі, то значить: що держава може ужити примусу і сили, а навіть кари смерти, щоби приневолити всіх горожан повинуватися законам і приказам держави. Через те держава є страшною силою, яка може зробити людям багато добра, але і багато зла. А се останне може статися тим більше, що державою все правлять люде, а не ангели.

Держава все є в руках не цілого народу, але одної часті народу: одна чи кілька кляс має звичайно переважний вплив у державі. Навіть у найбільш демократичних державах є меншість, котра не все годиться з правлінням більшости. Колиж-би все житте народу було в руках держави, то се значило-би, що властиво все є в руках тих, хто має вплив у

державі. А се часто може бути некорисне для решти горожан, для решти суспільности. Зрештою навіть найліпший і найбільш справедливий державний уряд не все як-слід розуміє всі інтереси суспільности (громадянства), бо не всі люде мають однаковий погляд на всі справи. Є такі справи, в яких кожен хоче бути цілком свобідним, а то справи родинні, домашні, релігійні, звичаєві, наукові, літературні, артистичні, і т. д., і т. д. Чим висша культура людини, чим через те сильнійше в чоловіка почутте власного „я”, власного достоїнства і власної волі, тим більше людина хоче бути независима від державного примусу в своїх особистих звичках та уподобаннях. Що більше: люде хочуть бути независимі від державного примусу також у господарськім життю. Кожен хоче бути як-найбільше самостійний, як найбільше паном своєї праці і свого часу, мати волю у виборі заняття, осідку, переселення і т. д.

Через те — від коли існують держави — існує певне противенство між державою а суспільностию (громадянства). Держава — то є ті, що держать саме державну власть у своїх руках, без огляду на те, до якої вони кляси належать — все хочуть поширити свою власть на всі области людського життя. А суспільність (громадянство) все хоче бути як-найбільше свобідною від державного примусу. Отся боротьба між змаганнем держави до повноти власти, а змаганнем суспільности і кождої людини до можливо найбільшої індивідуальної (особистої) свободи, була всі всіх добах людської історії та на всіх ступеннях людської культури. Вона є і тепер. В давних часах держава вцілости пожирала індивідуальність (особистість) людини: одиниця не мала своєї волі, але мусіла сліпо коритись волі царя чи короля. Цар чи король міг забити свого підданого, мучити його, розлучити від родини, забрати йому жінку чи дочку — мав право приказувати підданому без обмеження. Цар, король чи пан накидали підданім віру, дозволяли або не дозволяли женитись і т. д. Держава накидала людям також наукові погляди, заборонюючи деякі наукові досліди чи тесрії. Людей карано навіть смертю за иншу віру чи науку, ніж се дозволяла держава, то є цар чи король і ті кляси, що попри него мали вплив у державі (шляхта, духовенство тощо). Навіть людську одіж накидала держава людям, приписуючи, яку одіж має носити який стан. Взагалі держава мішалась в усі особисті справи людини.

Одначе в міру розвою культури та нових свободолюбних порядків одиниця поволи стала визволятись з отсих немилосерних обіймів державної власти. Ся боротьба за визволення одиниці (індивідуума) з кліщів державної власти тревала цілі століття — можна сказати: тисячеліття. Неаби які заслуги в тім напрямі поклали два великі рухи з XV. та XVI. століття: т. зв. гуманізм або „відродження” і т. зв. реформація.

„Відродження” се був культурний рух, що зродився зразу в просвічених містах-республіках Італії, а опісля поширився на всю католицьку Европу, а що змагав відродити та поширити стару грецько-римську культуру з передхристиянських часів, особливож старе грецьке і латинське письменство (літературу). Провідники сего руху називались „гуманістами” від латинського слова „гуманітас” — значить: людськість, людяність — а то тому, бо вони були того погляду, що занадто сувора, середновічно-католицька, церковна наука, котра забороняла людям усяку світську втіху, штуку чи науку, є противна людській натурі та наносить кривду людині. Чоловік — казали вони — не лише сотворений для другого життя, але й для сего світа; тому повинен бути вже на сему світі по можности щасливим. Гуманісти казали, що стара грецька (єлинська) та римська (латинська) література найліпше надає до того, щоби виховати людей в „людяности” (гуманности) — значить: аби чоловік не замикався від світа, але й не падавав знов в надуживанне світа і життя, аби чоловік був вибачливий і толераьтний (терпимий) для ближних ві всіх справах, але й аби знав свої власні і других людей обовязки супроти ближних і цілої суспільности. Вони казали, що старогрецькі і римські філософи — Сократ, Платон, Аристотель, Зенон, Епікур та Сенека — сотворили найблагородніші філософічні системи, то є науко-моральні теорії про призначенне, обовязки і мораль чоловіка. Так само — казали вони — історія старих грецьких та римської республіки се найліпша школа горожанських чеснот та примірного патріотизму. Не треба казати, скілько сей гуманізм причинився до поширення думок про волю та права кожної людини. Так само поширив сей гуманізм думку про право людини свобідно займатися штукою і наукою — без обмеження держави. Під його впливом оставали приміром ті вчені, Коперник і Галілеї,

котрі перші зачали голосити, що земля є не кружком, але великою кулею, котра кружляє довкола ще більшої кулі — сонця.*)

Ще більше, ніж гуманізм, зробила в напрямі визволення людини спід гнету держави т. зв. реформація, то є рух до зміни (поправи, реформи) наук католицької церкви. Реформація безперечно прозаябла зі сійби гуманістів. Гуманісти засіяли в людські уми тих часів критицизм, недовіре, охоту доходити правди. Се переймили також деякі сильно віруючі люде, котрі одначе віднеслись критично до давних наук католицької церкви як „незгідних зі Святим Письмом” Першими піонерами реформації були Англієць Вікліф та Чех Іван Гус, а поширили її по всій Середушій Європі Німець Мартин Лютер та Швайцаре Цвінглі, Кальвін і Соцін. Сі реформатори — що правда — не були згідні зі собою, але вже сама боротьба ріжних релігійних наук проміж собою підкосила думку, що можна людей примушувати вірити тільки в те, що дозволює вірити держава.

З обох сих рухів, — гуманізму та реформації — розвинулось скоро науково-філософічне движенне XVIII. століття, т. зв. движенне „французьких філософів”: Дідерота, Русса, Волтера, Монтескіє, Фенелона та інших. Вони уже явно і з усею силою науково-філософічних аргументів голосили „право чоловіка” до волі, рівноправности, свободи віри, свободи поглядів, науки і т. д. На їх науці виховалась тоді вся інтелігенція культурних країв Європи, а таксамо перші оснудателі Злучених Держав Америки. З наук сих філософів, що голосили „лібералізм” (свободолюбство), взято основи до першої конституції Злучених Держав Америки, а так само до славної „декларації прав горожанина і чоловіка”, проголошеної французькою революцією 1789. року. На сих науках осно-

---

*) Передне ся наука була католицькою церквою і державам заборонена, як незгідна з Біблією, а тим самим з вірою і моральністю. Гуманізм підготовив людські уми і до прийняття сеї науки — голосячи взагалі засаду, що основою знання є критичний досвід (експеримент), а не згорі накинена віра в сяку чи таку науку. Думку про кулястість небесних тіл і про т. зв. соняшну систему Коперник та Галілеї взяли власне з деяких старих грецьких філософів. Так само Христофор Колумб, що відкрив Америку, був під впливом письм гуманістів і Коперника та Галілеї. Коли всі в Іспанії казали, що земля се кружок, він 1492. року переконав короля, що земля є куля і що тому можна обіплести її довкола, наче та муха, що може обійти кругом гарбуз чи яблуко. В той спосіб переконав він короля, що їдучи з Європи на захід можна кругом землі доїхати найкоротшою дорогою до багатой східної Індії. Що правда — до Індії Колумб не доїхав, а то тому, бо по дорозі до неї наткнувся він на нову, незвісну, а рівно багату землю. Се була власне Америка. Колумб до самої смерті думав, що відкрита ним земля се часть Індії. Тому острови середушій Америки до сегодня звуться „Західні Індії”, а первісних мешканців Америки названо Індіанцями.

вується весь новочасний устрій конституційно-парляментарних та демократичних держав. Деякі з них зблизились до принципів, проголошених французькими філософами, більше, інші менше. Але взагалі в усіх культурних краях побідила ліберальна (свободолюбна) думка, що держава повинна накладати на горожан як-найменші обмеження, і то лише такі, які необхідно потрібні для удержання і оборони держави на зверх та удержання ладу в її нутрі. Поза тим держава повинна лишити суспільности (громадянству) як-найбільшу волю для кожної одиниці жити, вірити, думати, ділати і говорити так, як кому подобається; аби се лише не підкопувало самого істновання держави або не наносило шкоди в життю, здоровлю, чести чи майні другим людям. Ось такі погляди се є т. зв. лібералізм.

XVII.

Централізація і бюрократизм а децентралізація і самоуправа.

Сказано в попередній главі, що не є се добре, як держава занадто вмішує в особисті діла та інтереси горожан та взагалі як вона занадто обмежує волю горожан. І навпаки: сказано, що держава повинна лишити суспільности як-найбільше волі для кожної одиниці. Лише в так уладжених державах люде є вдоволені і щасливі:

Взірцевим приміром такої держави, котра як найменше вмішується в справи горожан, є Англія та взагалі всі народи англьо-саксонської культури. В Англії до обсягу ділання держави належить властиво лише загранична політика та оборона держави (військо і фльота). Навіть судівництво не в цілости належить до держави; все низше судівництво є виборне і належить до самих горожан. Все шкільництво, комунікація, почти і телеграфи, справи релігійні, торговельні, промислові і т. п. — все те области, в які держава майже не мішаєсь. Все те полагаджують собі горожане самі, завязуючи всякі комітети, товариства, спілки і т. п., засновуючи школи, універзитети, церкви, компанії, підприємства і т. д. Кожен може там визнавати, яку хоче віру, голосити, яку хоче науку, видавати, які хоче книжки чи газети, закладати, які хоче школи, товариства, комітети, спілки, робити, які хоче збори, наради, віча, їхати свобідно, куда хоче і нікому не мельдуватись. Загалом там вільно робити все, що тільки не приносить

шкоди життю, здоровлю, чести чи маєткови других людей чи інституцій, або що не є вимірене проти істновання чи цілоти англійської держави.

Натомість клясичним (взірцевим, зразковим) приміром держави, де майже ціле життя народу було під тісною контролею державної власти, була царська Росія. Там навіть церква була державною, а голова держави, цар, був рівночасно головою церкви. Там відступство від державної церкви було заборонене. Там і наука була наскрізь державна — так по своїй організації як і по змісті. Держава закладала школи, університети і академії та держава забороняла або попирала сі чи інші наукові теорії. Ось-так приміром у всіх російських університетах і гімназіях викладано т. зв. теорію національної і історичної єдності всіх східних Славян (Москалів, Українців і Білорусинів), то є теорію „єдиного русского народу від Карпат аж по Камчатку” Учені, що не хотіли викладати сеї брехні з університетської катедри*), мусіли зрікатись посад або їх прямо усувано. Ніякої газети чи книжки не можна було там видати без дозволу держави, так само заснувати яке товариство чи дати який концерт, представлення чи що. Горжанам не вільно було без „паспорта” їхати хоч трохи подальше від своєї місцевости та кожен мусів усюди мельдуватись по поліціях і жандармеріях. Що більше: там заборонювано навіть вчити в школах або видавати книжки чи газети в деяких немилых для правительства мовах, приміром в українській мові.

Інші культурні держави Європи хиталися поміж державним типом (взірцем) англійським а російським. Деякі, як Бельгія, Голяндія, Норвегія, Італія то що, зближались більше до англійського типу. Інші, як Франція, Німеччина та Угорщина, більше до російського типу. Австрія стояла по середині між обома типами, а в практиці — мимо теї національної боротьби, яка клекотіла в ній, а тим самим вічних

---

*) „Катедра” — слово старо-грецького походження і значить „сідалище”. Тепер називають „катедрою” голову в єпархії, то є єпископську церкву, бо там єпископ має своє „сідалище” — або також те місце в викладовій салі (стіл з кріслом), з котрого професор викладає свою науку, бо се також його „сідалище”. Звідси пішло також, що сам предмет науки на університеті називають „катедрою”; приміром кажеться: „проф. Грушевський займав на університеті у Львові катедру історії Сходу Європи”, або „катедра укр. літератури була в руках проф. Колесси”. — Є ще оден зворот утвореній від сего слова, а саме кажеться часами: „папа сказав се екс катедра” — се значить: папа сказав се авторитетно як найвищий учитель католицької віри (ніби, наче професор, що подає науку з катедри).

сварок та надужиъ — була одною з найбільш ліберальних (свободолюбних) держав Європи.

Найбільші одначе обмеження особистої свободи горожан — більші ніж коли-небудь були де на світі і більші, ніж були в царській Росії — є тепер у т. зв. советській Росії. Властиво горожанин сеї держави є в цілості власностію чи невідільним ком держави. Держава заборонює йому в засаді не лише мати який-небудь, хочби малий, маєток (в практиці се є инакше, але се є проти засади і проти закона!), але взагалі заборонює зачинати яке-небудь підприємство чи шукати собі свобідно заробітку або заняття. Держава може кожного наче худобину перегнати з місця на місце і може заставити примусово до всякої, хочби йому нелюбої чи здоровлю невідповідної, роботи. Держава може кожному накинати місце побуту, наставників, час відпочинку, рід розривки, може забрати діти від родичів наче забираєсь поросята від льохи. Тимсамим держава допче найсвятійші права і почування людини, бо право батька-матери до виховання власного потомства. Через те держава накидує силою людям ті поняття, ідеї, віру, звичаї і т. п., які вона одобрює. Там іде так далеко, що знесена навіть найменша свобода преси, зборів, товариств, організації, пропаганди, отже вся свобода переконань, слова і друку. Не існує зовсім свобода особи, бо кожного кожної хвилі — лише за його переконання — можна арештувати, заслати, а навіть убити. Се є гірша неволя одиниці, людини, ніж коли-небудь була в яким небудь дикім цараті чи деспотії. І се саме було головно тим, що відштовхнуло навіть прихильних большевизмови соціялістів в західній Європи від советської Росії. Бо вони подумали: коли комуністична держава мала би бути такою неволею і таким насилуванням людини, як се є тепер в Росії, то краще не заводити такого ладу, бо се є поворот до варварства.

Виходить, що більша або менша особиста свобода горожан та більше чи менше вмішування державної власти в житте суспільности не так залежить від того, чи маємо до діла з монархією чи республікою — як від певних інших причин. А саме свобода горожан є тим більша, чим більше держава децентралізована, чим менше вона бюрократична та чим більші т. зв. гарантії горожанських свобід.

Навіть в деяких демократичних республіках — приміром як у Франції — свобода одиниці не така-то велика, а натомість вплив держави на всі публичні справи дуже сильний.

Се є наслідком того, що всі народні справи сцентралізовані (з'осереджені) там у руках центрального правительства і одного лише законодатного тіла (парляменту). Се центральне правительство править при помочи іменованого лише ним заводового (фахового) урядництва (бюрократії). Ся бюрократія знає, що вона не одвічає перед горожанами, лиш перед своїми наставниками, рівнож бюрократами, а ті знов перед ще висшими наставниками, поки отся драбина не досягне центрального правительства. Через те ся бюрократія не має пошанівку для волі і опінії загалу чи для місцевих обставин, але слухає лише сліпо наказів з гори. Се знов не лише витворює багато писанини і тяганини від одної інстанції до другої, а за тим марнованне часу і малу видатність роботи — але й іде часто в розріз з інтересами суспільности та добром одиниць. Ось-така система правління цілою драбиною бюрократії зветься бюрократизмом. А з'осередженне всіх справ в руках одного правительства зветься централізмом. Бюрократизм і централізм усе ходять в парі, бо централізм був би немислимий без карної і великої бюрократичної машини. Так є у Франції, так було в царській Росії, і так є тепер в ще більшій мірі в советській Росії, де — як се самі російські большевики признають — не „совети” правлять, а комісарська бюрократія.

Натомість приміри Англії та інших англо-саксонських держав показують, що велика свобода суспільности і одиниці іде в парі з децентралізацією державної власти і законодавства, та самоуправою (селфговернмент) народа. Велика британська імперія є властиво федерацією держав, що мають свої власні місцеві парламенти і правительства, та з котрих деякі знов є федераціями менших держав (як Канада, Австралія, почасті Індія то-що). Подібно Злучені Держави Америки. Разом з принципом децентралізації законодавства і державної власти англо-саксонські народи перевели в житте також і принцип самоуправи (селфговернмент) себто виконвання власти і судівництва не через бюрократію, а через виборних урядників і виборних суддів. Такі виборні урядники не вічні, легко можна їх усунути та вони числяться з голосом суспільности; часом аж занадто оглядаються на голоси своїх політичних приятелів, що знов є хибою сеї системи. Але всеж таки та система ліпша від бюрократичної, де воля суспільности цілком не має значіння.

Бувша Австрія — як уже згадано — була щодо сего мішаним типом держави. Законодавство в ній було децентра-

лізоване, поділене між парламент а сойми; також виконуванне власти було в часті децентралізоване і не цілком в руках бюрократії. Виділи краєві, вибрані соймами, т. зв. ради повітові, походячі з виборів, і вибрані сими радами виділи повітові, як також ради шкільні повітові і місцеві, виконували часть управи (в справах дорогових, лісових, польових, водних, мисливства, санітарних, шкільних, надзору над громадами і т. д.). Правда — в нашім старім краю, Галичині, український нарід не мав з того жадного майже пожитку, а то задля того, що система вибору сойму і всіх тих рад була посередна і куріяльна (станова). Складаючися майже лише з одної кляси — дрібних селян — український нарід у Галичині не міг через те досягнути належного заступництва в соймі і сих самоуправних радах. Але інші народи, що складались з усіх суспільних кляс, ось як Поляки, Німці, Чехи, Хорвати, Італіяни, таки чимало користувались сею самоуправою. Ті самі ради повітові, які в Галичині, ставши орудем польсько-шляхотської політики, стільки надокучили нашим укр. громадам, на Чехах приміром були знаменитим знярядем для піднесення культури, комунікації і добробуту суспільности.

Зсягаючи в нашу минувшину, треба зазначити, що наш нарід все був противником централізації та прихильником самоуправи. Ще за старо-княжої періоди „віче” народу давало лад майже всім народним справам; князь був лише найвищим вождом війська, репрезентантом держави на зверх та найвищим суддією. Всі решта справи рішало віче — навіть війну і мир. Княжої бюрократії (тивунів) майже не було; все сповняли виборні старшини, соцькі і десятицькі. До того країна була децентралізована, поділена на „землі” або „уділи”, звичайно відповідно до старого поділу на окремі племена. Кожен „уділ” мав свого князя, своє віче, свою самоуправу. Наша стара, княжа держава була збудована на прінципах вічевої самоуправи і федерації самоуправних земель-уділів. — Подібно було за козаччини. Україна складалась з земель, званих „полками”, з котрих кожна мала свою „полкову раду” та „сотенні ради” та свої виборні власти. Запорожське Січове Братство також було федерацією автономних „курінів” та „паланок”, котрі самі правили своїми справами через виборні органи. — Треба сказати, що відбудовуючи свою державу від 1917. року, український нарід знов повернув до сих прадідних прінципів: самоуправи і федералізму. Ще на десятки літ до сего нового будівництва української держави, українські вчені-історики Микола Костомарів та Володимир Антонович ви-

казували на українській бувальщині, що український нарід все обстоював сі принципи. А Михайло Драгоманів збудував навіть цілу теорію т. зв. „Вільної Спілки” — федерації самоуправних громад у повіти, повітів у землі, земель у області і т. д. Українська Центральна Рада, випрацьовуючи 1918. р. проєкт організації Української Народної Республіки, ділила її на автономні (самоуправні) „землі” Коли Галичина опісля приступала до спілки з Україною, то знов обі сторони прийняли засаду самоуправи і федерації за підставу сеї спілки. Те саме пропонувано щодо Кубанщини. А ось недавно знов „Всеукраїнська Рада”, основана на вигнанню у Відни, проголосила знов федеративний принцип за основу будови соборної України. Сей принцип є згідним з тим духом правдивої демократії, що червоною ниткою снується через всю історію українського народу. Тому український народ ніколи не міг житися ні зі старою аристократичною, а тепер аристократично-бюрократичною Польщею, ні з наскрїзь централістичною і наскрїзь бюрократичною Росією — чи се був царат чи ліберальна Росія князя Львова та Керенського чи советська Росія Леніна та Троцького.

XVIII.

Гарантії горожанських вольностей та розділ власти.

Ще важнішими безпеками суспільности перед поневоленням її державою, ніж обговорена вже децентралізація законодавства і адміністрації, є т. зв. гарантії горожанських вольностей та т. зв. розділ власти.

Перші сліди **гарантій** (забезпек, запорук) **горожанських вольностей** знаходимо на три століття перед Христом, в старинній римській республіці, в інституції (установі) т. зв. „трибунів люду”. Іменно в боротьбах між т. зв. патріціями (багатими римськими родами) а плебеями (простим народом) за рівні права в управі римською республікою, плебеї добились того, що могли вибирати собі т. зв. „трибунів люду”, то є таких заступників, котрі мали право закладати „вето” (заборону) проти кожної ухвали сенату, зложеного тоді зі самих патріціїв, або також мали право здержати кожне арештованне горожанина котрим-небудь урядником держави. Також пізнійше, коли вже власть патріціїв зломано і Рим змінився в демократичну республіку, а навіть ще за часів римського царства, що настало замість республіки на кільканайцять

літ перед приходом Христа, отся інституція трибунів остала в Римі. Трибуни, вибрані всім народом, мали право здержати державні ухвали і акти, що їх вони вважали кривдячими для ширшого загалу чи для одиниць. Зі зростом цезаризму (власти римського цісаря) власть трибунів, а з тим і охорона особистої свободи, загибла.

В т. зв. середніх віках*) правних гарантій особистої свободи нема. Піддані, хлопи, взагалі не мали свободи, а шляхта мала знов її за багато, то є робила, що хотіла. Королі не мали тоді сили приборкати панів-шляхту і князів, бо мали лиш маленьку власну воєнну „дружину”, а кожен князь чи шляхтич мав знов свій замок та свою дружину чи своїх посіпаків. Хто виграв мечем, того було право. Аж як власть королів трохи зросла та коли через те зачалась боротьба між королем а шляхтою, з'являються наново деякі гарантії особистої свободи. Почувши королівський п'ястук на карку, шляхта, що доси сварилась та билась проміж собою, стала лучитися до купч проти королів, робила бунти і вимушувала на королях акти, котрими королі забезпечували шляхті особисту свободу, нетикальність особи і майна, власний виборний суд і

п. Першим таким актом була т. зв. „Magna Charta Libertatum” го є: „Великий Лист Вольностей”, англійського короля Івана Без-Землі, з 1215 року. Сей король мусів просити шляхту о поміч проти своїх соперників до корони, і за те запряг шляхті далекойдучі особисті вольности: що король і його уряд не буде нікого арештувати без законної основи, що не буде нікого держати у вязниці без згоди суду, зложеного з рівних йому горожан, що король і його уряд не будуть брати жадних податків без згоди сойму і т. д. Ся „Велика Хартія Вольностей” вважаєсь першою основою англійського конституціоналізму. — Другим подібним актом була т. зв. „Золота Булля” угорського короля Андрія II. з 1222 року, що давала особисті вольности угорській шляхті. Подібно було і в інших краях, прим. в Польщі. Там знов кожен новий ко-

---

*) „Середніми віками” називаються в науці історії часи від упадку великої римської імперії та зайняття майже всіх культурних тоді країв Європи ватагами півдних германських і славянських племен (т. зв. „велике переселення народів”) в 4. століттю по Христі аж до відкриття Америки Христофором Колумбом 1492. року. Часи по відкриттю Америки аж до „великої французької революції” (1789) називаються „новими віками”, а час від французької революції до сьогодні зветься „найновішою добою”. Натомість часи від початків писаної людської історії (около 3.000 літ до Христа) аж до початку „середновіччя” (до 4. століття по Христі) звуться „старинними часами”. Що було перед „старинними часами” зветься „історичною добою”, тому, бо в сеї доби нема історичної традиції (переказу), а є лише дуже малі сліди людської культури (як викопуване в могилі начине, оружє, прикраси, то-що, деякі руїни, людьми копані печери і т. д.).

роль, котрого — як звісно — вибирала шляхта, мусів підписувати т. зв. „пакта конвента” (договори умовлені), в котрих записягав далекойдучі особисті свободи для шляхти. Правда — всі ті гарантії особистих свобод, вільного шляхоцького суду і т. д. були лише для шляхти. Але всеж таки були се **початки охорони одиниці перед самоволею державної власти.**

Першим актом, що мав уже новочасну закраску був т. зв. „Habeas-Corpus-Acte” (Габеас-Корпус-Акт), оголошений в Англії 1679. року. Там находимо вже таку постанову, що ніхто не може бути увязненим, хиба на розказ приналежного судді, та що увязнений в короткім, законом означенім часі має бути поставлений перед суд, а не може бути держаним у вязниці без розприви — і т. д. Отсей „Габеас-Корпус-Акт” став самою основою особистих і горожанських вольностей в Англії по нинішний день. Саме з него взято і розвинено ще ширше ті ідеї, що їх проголосила американська конституція з 1779. року та „деклярація прав чоловіка і горожанина”, проголошена великою французькою революцією з того самого часу. Отся остання „деклярація” стала основою всіх новочасних європейських конституцій.

Отсі конституції гарантують горожанам: особисту свободу і нетикальність особи, нетикальність домашнього спокою, виборні суди присяглих, право бути судженим лише приналежним по закону судом, обовязок поліції поставити арештованого до 24 годин перед приналежний суд, обовязок суду до дальших 24 годин увільнити арештованого або оголосити його увязненим під означеним закидом, свобода віри, мови, переконання, науки, друку, зборів, товариств, тайна листова, нетикальність майна, право свобідного зарібку, свобідної змови, свобідного переселення і т. д. Як бачимо, ці „вольности” розпадаються на слідуєчі три групи: 1) вольности гарантуючі особисту тілесну свободу чоловіка; 2) вольности гарантуючі його господарську свободу; 3) вольности гарантуючі духову свободу чоловіка. Всі ті вольности в кожній новочасній державі є забезпечені т. зв. „основними законами” та законами про відповідальність міністрів, урядників і суддів за переступленне власти. Треба сказати, що всі ті „гарантії горожанських вольностей” причинились до заведення ліпшого ладу в культурнім світі не менче, як парламентарно-демократична система, то є система контролі правительства парламентом.

Останніми роками через вибух і довге треванне т. зв. світової війни отсі гарантії горожанських свобод не в одній

державі зістали захитані або порушені. З вибухом війни в багатьох державах оголошено т. зв. воєнний стан, з чим лучиться завішення всіх майже горожанських і особистих вольностей. Сей „воєнний стан” тривав кілька літ і тому в багатьох державах правительства привикли до самоволі та до непошановання прав суспільности і одиниць. А се знов — побіч дорожні — викликало невдоволення суспільности і загальний революційний настрій. Під напором сего настрою всі воєнні обмеження горожанських свобод падають одні за другими. Але й до сьогодні ще культурні краї не повернули в цілості до передвоєнного стану загальної свободи. Реакція (поворот взад) панує ще не на однім поли (цензура листів, паспортні перешкоди, граничні ревізії, обмеження преси і т. д.). В міру одначе, як світ вертає до мира і роз’оружуєсь, вертати-муть всі горожанські свободи.

Найбільші обмеження горожанської і особистої свободи принесло одначе т. зв. советське правління в Росії і на Україні. Всі гарантії особистої свободи — до одної! — зістали там скасовані та не існують. Кожного можна кожної хвили арештувати та не давши йому можности прилюдно перед судом боронитись, можна його навіть убити; людей, нелюбих правительству (навіть комуністів!) висилаєсь примусово (депортуєсь) в далекі і півдикі околиці; нетикальність дому, родини, листової тайни не існує; свобода друку, зборів, товариств, науки, переконання — знесена; так само свобода вільного зарібку, змови чи переселення. Одним словом: там знесено все, чим втішаєсь новочасний чоловік як горожанин держави. Держава стала потворою, що пожерла свободу всеї суспільности, свободу одиниць. Що в таких обставинах люде не можуть почуватись вдоволеними — навіть, якби й мали повнісінький жолоб — се ясне!

Наконець згадати би ще одну з важних запорук, що хоронить свободу суспільности перед державою, а іменно т. зв. „розділ власти” Теорію т. зв. розділу власти виложив вперше докладно французький політик-філософ з XVIII. століття, граф Монтескіє, в своїм творі „Дух Законів”. Основи до сеї теорії взяв Монтескіє з англійських політиків-філософів, особливо з Гоббеса, та з англійського конституційного життя. Але аж він розвинув сю теорію ясно і всесторонно. Він учив так: Управа держави має три функції (ділання): законодавчу, виконуючу або адміністраційну і судейську. Зле є, як всі ті функції в державі виконують ті самі органи і ті самі особи.

Тоді нема контролю, бо той сам, хто видає закон, також виконує його і заряджує людьми, та той сам судить. Тому всі ті три функції повинні бути розділені одна від другої — так, щоби хто інший видавав закони, хто інший правив, а хто інший судив. Закони повинен видавати парламент, вибраний народом; правити на основі тих законів має адміністративна власть іменована королем, котра одначе підпадає контролю парламенту; а судити має суд, котрий повинен бути незалежним так від парламенту, як і від правительства та короля, та має судити на основі законів і сумління. Се — казав Монтеск'є — буде найліпша запорука, що державою буде правити закон і правда, а не самоволя.

Отсю науку про „розділ влади” прийняли всі новочасні європейські конституції — чи то в республіках чи в монархіях. Всюди ухвалює закони і наглядає їх виконання парламент, виконують власть правительство і урядники, іменовані згори чи виборні з долу, а судять незалежні судії, котрих або вибирає нарід або іменує голова держави, але на ціле життя (через то саме суддя незалежний, бо він знає, що навіть король чи президент не може скинути його!). Отся система показала дуже доброю і пожиточною. В новочасних державах ні король, ні президент держави, ні міністер, ні парламент не можуть наказати судії, як він має розсудити яку справу; се річ лише його сумління і він має держатись лише з гори постановлених законів, а більше нічого. З другого боку не вільно судіям мішатись в управу (адміністрацію), видавати приміром які санітарні чи комунікаційні розпорядки або знов мішатись в законодавство і змінити закони. А так само адміністраційним властям не вільно мішатись до суду або знов до законодавства. З другої сторони парламент не має права судити справ або видавати розпорядки і розкази; його річ лише видавати закони, то є загально і постійно обов'язуючі постанови, регулюючі життя народу в державі. — Ясна річ, що отсей розділ влади є великим обмеженням самоволі державної влади проти суспільности, бо через те кожна власть є обмежена і не може своїх границь переступити. Колиж вона таки зробить се, то друга власть, в котрій саме межі перша вдерлася, запротестує сейчас проти сего і не дозволить другій, неприналежній влади, мішатись в несвоє діло.

Натомість у середних і старинних віках були лише в деяких краях слабкі початки розділу влади. Там — бувало — намісник чи воевода є всім: суддією, генералом*) і управи-

*) Військова функція є частию функції виконуючо-адміністративної.

телем. Або знов цар, король чи князь був і законодавцем і управителем і судією. Через се в тих часах не було справедливости ні свободи. Ще найбільше зі всіх старинних держав поділена була власть у Римі. Законодавство належало до народних зборів, виконуванне власти до т. зв. конзулів**), вибраних народними зборами, а суд до т. зв. преторів, рівнож вибраних через народні збори. Але не була там ся засада цілком докладно у всіх випадках переведена. Таксамо було в шляхотсько-конституційних державах Європи: Угорщині, Польщі і Англії, де закони видавали сойми (парляменти), виконуючу власть мали зоеводи, жупани чи шерифи, а судейську вибрані шляхтою судії. Консеквентне (послідовне) переведенне засади розділу власти принесло — як уже сказано — аж XIX. століття.

XIX.

Позадержавна організація суспільности.

Сказано, що найвисшою територіяльною організацією народу для попирання і оборони його інтересів є держава. Поза тим одначе є ще чимало організацій, котрі рівнож призначені для попирання сих чи тих інтересів суспільности, котрі однакож не є державою ані навіть частию державної організації. Якіж є ріжниці між державою а недержавними або т. зв. громадянськими (суспільними) організаціями? — Є їх три:

Перша та, що державна організація є територіяльною, то є розтягаєсь на певну точно означену і постійну територію (землю) враз з усім, що на тій території находиться. Натомість недержавні або т. зв. громадянські організації або не є обмежені до якоїсь території або — коли навіть обмежені на яку територію — то знов не обіймають усього, що на сій території знаходиться чи діється. — Друга ріжниця між державою а недержавними організаціями є та, що державна організація є примусова, то є, вона може ужити примусу і кари — навіть кари смерти — щоби змусити всіх людей на

**) Сих римських „конзулів” не треба мішати з новочасними „конзулями” установлюваними як торговельно-ділові заступники інтересів держав в чужих краях. Римський „конзуль” се був наче президент держави і міністер в одній особі. В Римі все були рівночасно два кснзулі і вони оба правили разом так, що оден не міг нічого зарядити без згоди другого. Се також була добра контрола і обмеженя їх власти, бо оден пильнував другого!

своїй території до послуху законам і приказам держави. Натомість недержавні (громадянські) організації такої сили не мають і опираються на добрій волі чи добровільній умові одиниць. — Треття і остання ріжниця полягає в тім, що держава є всесторонною та всеобіймаючою організацією, то є, що вона в засаді обіймає всі царини людського життя та може мішатись (о скільки сама держава законом инакше не постановила) в усі людські справи. Натомість громадянські, недержавні організації такого всеобіймаючого (загального, універзального) характеру не мають, а дотикають лише деяких, окремішних людських справ.

Недержавні організації людської суспільности є навіть старшими як держава та існували ще тоді, як держав не було. Навіть найдикші люде, що не мають держав, мають якусь організацію. Першою і найстаршою такою організацією є родина або рід, з якого поволи розвинулись первісні громади, а дальше племена. Все те ще не є державні організації, бо засада їх не є територіяльна, але родова. Не той підлягав такій організації, хто на якійсь означеній території находився, але сей, хто з роду був членом якоїсь громади чи племени. Племен сьогодні в культурних краях уже нема. Одиноким виїмком є індіанські племена в Злучених Державах і Канаді, що живуть в т. зв. резерваціях; вони не належать до державної організації Злучених Держав чи Канади і не є горожанами сих держав, але живуть на своїм давнім індіанським, племіннім праві як автономні племена. Вони не платять податків до каси Злучених Держав чи Канади і не служать у війську, але і не мають права голосовання і взагалі горожанських прав Американця чи Канадійця. У своїх „резерваціях” вони є дома; поза ними вони є наче чужинці. Подібно є з первісними племенами в північно-східній Росії і Сибірі, а так само з тубольцями Австралії, Нової Зеландії та інших країв, де в державах, оснований білими людьми, живуть ще останки диких чи півдиких туболців. — Натомість громади остали в усіх культурних державах до сьогодні, хоч значно змінили свій характер. Вони стали найнижшою клітиною державної організації і через те набрали примусового характеру. Вони не в однім виконують державні функції (прим.: стягання податків, доручуванне урядових візвань, доставлюванне рекрутів, ловленне злочинців і т. п.). Але поза тим мають громади і свої власні, недержавні справи, господарського характеру, як: спільні ліси, пасовиска, ріки, стави, польові дороги, польова поліція, громадські студні та керниці, вимощенне вулиць,

хідники, освітленне улиць, водопроводи, електривні, газівні, комунікаційна поліція („трефік поліс”), огнева (пожарна) поліція і т. д. Одначе сьогодні вже і в тих господарських справах характер громад є примусовим. Всеж таки громада через те не є ще державою, бо її організація не обіймає і не може обіймати всіх людських справ; а по друге держава може вмшатись в громадські справи та обмежити громаду в її зарядженнях.

Давнішими від держави є також організації релігійні. В первісних часах вони звичайно покривались з організаціями родовими чи племінними. Але не все. От приміром в північно-американських Індіан була одна спільна віра в Духа Світа — Маніту. Всі ті племена, що вірили в Маніту, мали одно спільне місце (мабуть у Дакоті), куда паломничали віддавати йому особливу честь. Коли настав час отсеї прощі, кожен Індіанин, від Атлянтику до Пацифіку, міг безпечно пускатись хочби в як далеку дорогу до сего святого місця та був безпечний перед ворожими собі племенами; ніхто не ткнув його. Охороною була ту спільна віра, що розтягалась на всі ті племена. Щось подібного було в старинній Єлладі (Греції). Старинні Єллини (Греки) не творили одної держави, але розпадались на много малих городів-державок (політес). Але віра в них була спільна і деякі храми мали загально-єллинське значінне (приміром: в Дельфах, Олімпії і т. д.). Коли приміром було пан-єллинське (загально-грецьке) свято в Олімпії (що чотири літа), тоді Греки з усеї Греції і всіх колоній поза Грецією сходились масами на се свято, всі громади слали свої посольства і дари та ніхто не смів таким паломникам робити яку-небудь перешкоду. Подібно було з храмом у Дельфах: хто йшов на прощу до дельфійської пророчні, був безпечним перед ворогами, хочби навіть вони переймили його. Тут сила релігійної організації розтягалась понад усі громади-держави (очевидно: лише в релігійних справах). Сі релігійні союзи не були одначе ані трохи державами, бо бракувало їм так територіяльної основи, як і примусового характеру, як вкінци і розтягались вони лише на релігійні справи.

Але й по повстанню держав дуже чимало справ остало предметом недержавних (громадянських) організацій. Є се головно справи культурні, добродійні, господарські і т. д. От наприклад наука; вона довгі століття була предметом недержавної організації, а в деяких краях (приміром: Англії і Америці) є й досеегодня. В старинній Греції чи Римі всі школи

були приватні, а висші школи були організовані товариствами, основанийими для сеї ціли. Подібно було в середновічній Європі: школи були церковні, то є були частію релігійної організації, а університети були самостійними корпораціями, що самі собою управляли, мали свої маетки (даровані королями чи добродійними людьми) та були від державної власти майже независимі. Отсе остало ще в Англії та Злучених Державах. Що до нисшого шкільництва маємо се до сегодня в Туреччині, Єгипті, Росії (по части) та Індіях, в котрих-то краях народні школи є церковними то є частію церковної організації. Таке було і в давній Україні, чи за княжих, чи за польських чи за козацьких часів: школи, бурси та шпиталі були церковними, а т. зв. Могилянська Академія у Києві була фундована т. зв. „Київським Брацтвом” себто організацією релігійного характеру. Зновже т. зв. „Ставропігійське Брацтво” у Львові фундувало не лише „єлино-славянську” школу, але й першу українську друкарню, яка й існує до сегодня.

Натомість у новочасних державах є тенденція (стремління) усе шкільництво зробити державним. Не можна сказати, щоби се стремління було оправданим. Вихованне се в першім ряді приватна річ одиниці чи родини. Вихованне злучене сильно з моралею, звичаєм, мовою, традицією, релігією. Якже держава занадто мішаєсь в него, то нераз вона допче брутально найделікатнійші почування одиниці: її мову, звичаї, традицію, мораль чи релігію. А се нелюдська і несправедлива річ. Тому держава повинна лише дбати, аби всі люде вчились (т. зв. примус науки), але повинна лишити се громадам, віросповіданням чи народностям, як вони собі хочуть уладити їх шкільництво.

Повним противенством до такої системи є примус державного виховування, який хочуть завести, а по части й завели більшовики в Росії. Отсе є варварством, бо відбирає родичам вплив на вихованне дитини, дитину лишає тепла материнської чи батьківської опіки, віддає дитину в руки чужих та не маючих для неї належного чувства людий, робить з дитини сироту, виховувану неначе на ласці держави у бурсі. Навіть котя чи щеня потребує тепла материнської опіки, а тим більше дитя. Зрештою то є правдою, якої жадна теорія на світі не змінить, що родичі найбільше таки мають серця для свого потомства і тому вони хочуть та можуть якнайліпше виховати свої діти. Держава повинна дати їм лише спромогу як-найкраще се виконати — а то: підпираючи шкіль-

ництво, допильнуюючи, аби родичі мали час займитись дітьми, дбаючи о санітарні відносини і т. д. Але не повинна брати самого виховання дівчорни у свої руки. Бо лише з родинного виховання виходять добрі і щасливі люде; натомість з бурс виходять звичайно люде з покаліченою душою.

Пога згаданими вже позадержавними організаціями є ще чимало інших, як всякі товариства, компанії, банки, кооперативи, юнії, комітети, ліги і т. п. Їх ціли є ріжні: культурні, релігійні, моральні, добродійні, виховавчі, санітарні, спортові, господарські і т. д. Чим висше розвинена суспільність, тим більше в неї таких організацій. Можна сказати, що в високо культурних суспільностях громадські організації мають навіть більший вплив на суспільність, як держава. Так і повинно бути. В тім і лежить правдива культура і правдива свобода народу. Суспільність повинна бути по можности свобідною кооперацією (співділаннем) свобідних людських спілок, а не касарнею, де державні наганячі лише командирують людьми.

XX.

Політичні партії.

Одною з дуже важних форм позадержавної організації суспільности є т. зв. партії, себто об'єднання людий для певних політичних цілій, з'окрема для здобуття належного впливу на державну політику.

Дехто часом каже, що „не треба жадних партій” та що найліпша є повна згода всіх. На се треба сказати, що се перш усега неможливе, бо не всі люде можуть мати однакові інтереси і погляди. А по друге се навіть не булови добре ані пожиточне, бо тоді суспільність задрімалаби та люде, не маючи конкуренції (соперництва), здеморалізовалисьби. З другого боку одначе в кожній суспільности повинно бути як-найменше партій — стільки лише, скільки то з огляду на ріжні інтереси в суспільности конче є потрібне. Роздроблюванне та розбиванне суспільности на малі партійки, фракції та кліки є дуже шкідливе, бо численні а малі партійки є з правила нездоровим витвором особистих інтересів і амбіцій проводирів та вносять дурну, ординарну і несовісну сварливість у нарід, що виходить лише на шкоду загалу. Для того треба старатись, щоби в кожній суспільности було лише кілька (дві, три, чотири) партій, але за те, щоби вони були великі і добре зорганізовані. Тоді є кому контролювати правитель-

ство, є кому робити конкуренцію правительственній партії — нема натомість непотрібного роздроблення, дурних особистих амбіцій та ще дурніших сварок. Загальна справа лише користає з такого природного поділу суспільности на партії.

На якій-же основі люде діляться на партії? — Що до сего нема одного постійного правила для всіх народів і для всіх степенів культури. Се залежить від обставин, серед яких на-рід жиє, від того, які справи в якимсь часі найважніші для народу та від степеня образования народу.

В народів, що стоять на низькім степені політичної культури, партії мають звичайно особистий характер. А саме якийсь чоловік сильної волі, вимови, відваги чи богацтва гуртує довкола себе партію і бореться з другим таким чоловіком та його партією. Ось-такє бачимо приміром дуже часто в Мексику чи інших південно-американських республіках. Читаємо тоді: „партія Гуерти”, „партія Обрегона” і т. п. — при чім нам тяжко зміркувати, яка саме різниця між тими партіями і за що властиво вони сваряться. Очевидно — є се два гурти тої самої соціальної кляси, що сваряться за власть, впливи, почести, посади і т. п. А лучить їх чи то сусідство, чи приятельство, чи спорідненне і т. д. Не можна сказати, щоби така, на особистім принципі оперта організація партії була здорова. Очевидна річ, що ту не ходить людам о якісь суспільні чи політичні ідеали чи принципи (засади) державної політики, а лише о своє „я”, о інтерес свій, своїх рідних, приятелів, спільників, сопартійників і т. д.

Дещо подібности до мексиканських партійних відносин мають відносини в Туреччині, Росії та Україні (придніпрянській), де рівнож імена провідників є наче прапорами, довкола котрих гуртуються люде в партії. Говориться: „партія Кемалє-паші”, „партія Леніна”, „партія Петлюри”, „партія Винниченка” Одначе треба сказати в користь сих трех країв, що провідники партій мають там не цілком особистий характер, але ідейний, програмовий: кожен з них репрезентує і не наче воплоує (уособляє) якусь ідею. Тому одначе, що населенне тих країв політично еше мало зріле, мало письменне та взагалі еше мало образоване — то імена провідників заступають народній масі програму і назву самої партії. Є се рід царизму в партіях. Нарід не привик до демократії та до виборної системи в назначенню провідників, але привик до сего, що цар чи султан з гори накидали йому всяку власть, провід і опіку. Тепер-же царя нема, а султана в Туреччині

(Малій Азії) таксамо якби не було, бо він сидить під надзором аліантів у Царгороді, між тим, як Турки з Малої Азії воюють з аліантами. Тому нарід знайшов собі там знов нових, менших царів чи султанів, тих, що самі, без вибору, стали на чолі його та що зголосились боронити якусь ідею, симпатичну для народу чи для його часті. Ось-так нарід або бодай часть його признали за провідників Леніна, Троцького, Кемалю, Петлюру чи Винниченка. За сими людьми стоять якісь, невеликі зрештою, „партії”, властиво кружки, що мають свої програми та ідеали. Але ширші маси сих країв не розбираються так докладно в сих програмах. Натомість вони знають, що Ленін і Троцький є „проти панів”, що „Кемаль-паша є „проти джаврів”,*) що Петлюра є „за самостійну Україну”, що Винниченко є за „правдивою укр. радянською республікою” і т. д.

Хибою такого особистого характеру партій є те, що як провідникови повихнеться нога і він зробить похибку, то на сім терпить ідея, бо малокритичні маси часто не відрізняють особи від ідеї. Покидаючи провинившого провідника, вони остигають також для ідеї. Приміру на се не треба далеко шукати. Маємо його між американськими Українцями, котрі — мимо того, що багато з них робить много галасу — є одначе політично менше зрілими, як прим. галицькі Українці в старім краю. Як тільки Петрушевичеві не вдалося оборонити Галичини, а Петлюра з розпуки чи політичного нерозуму вдався в спілку з Ляхами — велике число політично незрілих американських Українців крикнуло: „зрадник Петрушевич! не треба нам Західно-української Республіки! зрадник Петлюра! не треба самостійної України! лучімся з Москвою, з советами, з Леніном! вони нас виратують!” — Між тим по році показалось, що Ленін і Москва не то, що не виратували нас, але ще по правді загребали, ділячи українську землю між Польщу та Росію. Показалось, що таки нам треба триматись клича „самостійної України”, хоч і Петлюра сьогодні вже не є провідником народу. Та показалось, що таки треба нам Західно-Української Республіки, бо через неї ратуємо Галичину, а ще може визволимо і велику Україну. А всі ті нерозважні скоки від одушевлення і запалу до зневіри і розтічи — були наслідком того, що невдачу чи упадок осіб наш нарід в Америці брав за упадок ідеї. А се була неправда.

---

*) Джавр — турецьке слово, значить „пес” то є „невірний”, хрстіянн.

Натомість у політично висше розвинених краях партії не мають ні трохи особистого характеру, але носять характер програмовости і принципіальности (засадничости). Партія в культурних і політично зрілих народів се організація, оперта не на однім чи кількох визначних провідниках, але на певній ідеї, певній програмі, певних думках про те, як провадити народну чи державну політику. Кожен член партії знає сю програму, знає ідеї, і не лише, що знає їх, але й розуміє їх добре та йде не за особами, а за ідеями, за програмою. Тоді, хочби порвідникови повихнулась нога і він схибнув з належної дороги, то партія не розлітається, але існує дальше. Провідника, що помилився, усуваєсь на бік, а партія розвиваєсь дальше.

Як уже сказано, основа, на якій люде діляться на партії, може залежати від того, що в данім часі і обставинах для людий важніше. Для того основа поділу на партії може бути культурна, національна, релігійна, політична, економічна чи соціальна (клясова). Приміром в Галичині (а також в Америці, на еміграції) був поділ на партію „старорусску” або москвофілську (кацапську) та „народовську” або „українську”. Основа того поділу була зразу культурно-національного характеру, бо ходило в тім поділі о письменну мову і правопись та о се, чи Українці (Русини) є враз з Москалями (Росіянами) оден нарід чи два народи. З ріжниці культурно-національних поглядів виробилась поволи ріжниця національно-політичних та соціально-політичних поглядів: „москвофіли” були за „одну, неділиму Россію”, ще й за царя і реакцію — а „Українці” за „самостійну Україну”, ще й проти царизму та за повну демократію. Або знов в Німеччині є велика католицька партія, звана звичайно „центром”, себто: осередком, бо в німецькім парламенті вона стояла по середині між лівими людовцями та соціал-демократами, а правими юнкрами, то є дідичівською партією. Основа організації „центра” є релігійна, бо дороговказом своєї політики ся партія вважає науку католицької віри. Очевидно: ся партія виступає проти всего, що незгідне з вірою в Бога і з християнством, жадає признання морального впливу церкви на державну політику, на школи і т. д. Навіть в соціальних питаннях ся партія кермуєсь католицькою наукою моралі, то є жадає обмеження розпаношеного капіталізму, жадає охорони дрібної власности, дрібного ремесла і робітників, але противиться принципови боротьби кляс як незгідному з засадою любови ближнього. В практиці до партії „центра” належать дрібно-

селянські і дрібноремісничі маси південної, католицької Німеччини, котрих соціальні (клясові) інтереси згідні є саме з соціальною ідеологією (системою ідей) сеї партії.

Поза тим інші німецькі партії, як: юнкри, людовці, націонал-ліберали та соціалісти, мають виразну клясову основу. Юнкри або консерватисти заступають дідачів, людовці дрібну міську буржуазію та інтелігенцію, націонал-ліберали великий промисл, а соціалісти пролетаріят. Тепер соціалісти розбиті аж на три часті: соціал-демократів, незалежних соціалістів і комуністів, що різняться деякими поглядами. Соціалні демократи кажуть, що соціалісти можуть засідати враз з іншими демократичними партіями у правительстві. Натомість незалежні соціалісти (а так само комуністи) кажуть, що соціаліст може засідати в правительстві аж тоді, коли воно буде наскрізь соціалістичне. Зновже незалежні соціалісти годяться з соціал-демократами в тім, що тепер неможливе заведенне комунізму, але треба робити поступенні реформи; натомість комуністи раді би завести комунізм уже тепер. Але соціальна основа всіх тих трьох соціалістичних партій одна і та сама: се кляса пролетаріяту. На сих примірах з німецького партійного життя бачимо, що на тій самій соціальній (клясовій) основі можуть повставати ріжні партії, що різняться то програмою то тактикою (способом, дорогами політики). От проміром німецькі капіталісти поділені на дві партії: консервативних юнкрів (дідачівська партія) та ліберальних націоналів (партія великих фінансістів і промисловців). В соціальній програмі вони згідні, бо одні і другі є за незмінним вдержаннем капіталістичного ладу. Але вже в економічній (господарській) програмі вони незгідні, бо приміром „юнкри” є за наложеннем великого ввозового (оплати на довіз) від заграничних сирівців і рільничих продуктів в загалі, а натомість націонал-ліберали є за цілком свобідним довозом сирівців і рільничих продуктів зза границі. Так само не дуже вони згідні в справах школи і церкви. „Юнкри” є за великим впливом церкви на школу та взагалі за тим, аби держава сильно числилась з церквою. Натомість ліберали є за тим, аби не мішати церкви зі школою чи державою. Подібне відношенне є між двома партіями дрібних селян і ремісників: „центром” і людовцями. Обі сі партії оперті на тій самій клясі, а одначе мають в деяких справах дуже відмінну ідеологію (систему ідей). „Центр” є наскрізь релігійним і католицьким, а людова партія є в справах віри наскрізь ліберальна та стоїть за тим, аби церква не мішалась

до школи і політики. Вкінці — як ми бачили — так само соціялісти, хоч оперті на одній і тій самій клясі, на пролетаріяті, ріжняться одначе своєю тактикою.

Натомість цілком відмінна від німецької, опертої на соціальних клясах, є партійна структура (будова) англійського народу. Там від двісті літ були дві головні партії — т. зв. Ввігів і Торисів. Ториси се партія земельних лордів (панів) та взагалі більш консервативних людей; Ввіги се партія міських людей: ремісників, купців, промисловців та взагалі всіх більш вільнодумних. Головна боротьба між ними була за господарські питання. Ториси, дідичі та фермери,—подібно як німецькі юнкри — обстоювали високе ввозове на заграничне збіже та на заграничні сирівці; натомість Ввіги-міщухи були за цілком вільною торгівлею. Отсі дві англійські партії усе мінялись в правління державою: як правління Ввігів надокучило людям, нарід попирав при виборах Торисів і до керми приходили Ториси; а потім знов, як Ториси нагосподарили вже доволі, нарід попирав Ввігів. Се названо англійською двопартійною системою парламентарного правління. Вона треає там властиво до сегодня, хоч є вже в англійськїм парламенті і соціялісти та „лейбор парті“. Подібно є в Злучених Державах Америки, де є дві головні партії: републиканці та демократи, а соціялісти грають лише дуже малу роль. Таксамо в Канаді: є ліберали і консерватисти. Причин сеї двопартійної системи треба шукати почасти в практичнїм характері Англо-Саксонів,*) а почасти в соціяльній будові англо-саксонських суспільностей. Англо-Саксони мають кілька століть парламентарної практики і знають, що політика повинна бути наскрізь практична та реальна. Тому в них лише з дуже тяжким трудом приймаються далекосягаючі, переворотові теорії. Їх практичний розум каже їм, що той лад, який є, треба поступенно поправляти, а не з корінем перевертати. Тому держаться вони двох старих партій, які одна другу критикують і наглядають. Як одна партія занадто розпаношиться, нарід

---

*) Англо-Саксонами наука зове Англійців та ті народи, що пішли головню від Англійців, а саме Американів, Канадійців, Австралійців. Імя „Англо-Саксони“ походить з того, що англійський нарід повстав з мішанини Англів, Саксів і Ютів — племен, котрі в 5. столітї по Христі переселились з Германії до т. зв. Великої Британії (тепер Англія). Там вони застали т. зв. Британців, племя мовою і расою подібне до Ірландців. Над тими Британами панував римський намісник з кількома римськими „легіонами“ (полками). Англи, Сакси і Юти побили Римлян та опанували край, а Британців, що хотіли самі собою правити, стали вигубляти. Вкінці дійшло до того, що Англо-Сакси заселили мало що не всю Британію, а первісні Британе остали лише в т. зв. Вельсі (Wales) та Шотландії (Scotland). З Англії (Британії) Англо-Сакси стали опісля переселятись до Ірландії (Улстеру), а дальше за море — до Америки, Канади, Австралії тощо, де заложили нові держави.

зачинає попірати другу. І так іде на перемену, від одних виборів до других. До того соціально-клясова структура (будова) Англо-Саксонів відміна як інших народів. В них нема кляси „хлопів”, як в усіх європейських народів, бо фермери мало чим різняться від міщухів та не є такі численні в порівнянню до міщан, як се є в Європі. Зновже робітники (особливо: в Англії) є дуже часто властителами домів та ґрунтів. Тому соціальні ріжницї серед Англо-Саксонів не є так великі, як в інших культурних народів світа. Се в значній части є причиною, чому у Англо-Саксонів лише з трудом розвиваєсь окрема політична робітничка партія, а натомість держиться так звана двопартійна система.

XXI.

Українські політичні партії в Галичині і Буковині.

Що до українських партій, то треба нам відрізнити галицько-буковинських Українців від усіх інших — а саме від Придніпрянців, угорських Русинів та американських Українців.

Найбільше розвиненими політично є галицько-буковинські Українці (головнож: Галичани) в старім краю. Се природна річ. Галичани та Буковинці живуть уже політичним життем висше 70 літ, від 1848. року. Вже в часах австрійської революції з 1848—1849 року мали вони кількадесять послів в австрійськїм парламенти та домагались утворення з усіх українських земель габсбурської монархії окремого автономного краю з власним соймом. Так само в 60-их і 70-их роках минулого століття мали вони ще по 30—40 послів у парламенти і соймі. Колиж австрійська династія Габсбургів зробила тайну умову з польською шляхтою та віддала цілу Галичину під політичний вплив польської шляхти, а то в заміну за те, що Габсбурги мали дістати польську корону, як поможуть відбудувати Польщу — тоді галицькі Українці були змушені до тяжкої боротьби за свої права проти Поляків та проти австрійського уряду. Якби в Австрії не було таки досить гарної конституції, то Ляхи були-би здушили галицьких Українців так, як Москалі зробили се з Придніпрянцями, а Маляри з угорськими Руснаками. Але австрійська конституція вратувала галицьких Українців від загибелі. Користаючи з неї бодай почасті, вони організувалися, протестували, боролись — доки вкінці таки не виробились на націю, на нарід. Се була тяжка півстолітна праця соток і тисячів народних діячів, що — мимо конфіскац, кар, преслідувань, заборон та арештів —

видавали народні газети, скликували віча за вічами, основували читальні, січи, соколи, каси, кооперативи, бурси, школи, організували партії, давали провід при виборах і т. д. Більшість з тих заслужених труженників спочиває уже в могилі, а на їх місце ставали рік за роком чим раз то більші лави нових борців. Їх праця, примір, пожертвування і ідейність зрушили народні маси, збудили їх, освідомили і zorganizували. І сьогодні галицько-український нарід є свідомим народом, є нацією. Те саме відноситься до Буковинців, що все йшли рука в руку з Галичанами.

Галичани та Буковинці творили зразу, в 1848. році, лише одну партію, оден народний табір. Ввесь рух мав тоді сильно церковну закраску, бо одиницями інтелігентними провідниками народу, котрий щойно вийшов з панщини, було греко-католицьке духовенство. Головою всего руху був митрополит Яхимович, а душею політики був єпископ-суфраган Куземський. Вони-то оснували „Головну Руську*) Раду” у Львові та „Руські Ради” по всіх повітах Галичини. Отсе була тодішня національно-політична організація галицьких Українців. Вона стояла на таких програмових точках: австрійсько-угорські Українці („Русини”) се часть українського („малоруського”) народу, окремого від Москалів і Поляків; сі австрійсько-угорські Українці („Русини”) жадають, щоби з їх земель у державі Габсбургів утворено окремих автономний край; жадають дальше, щоби в усіх урядах і школах на їх землі заведено українську („руську”) мову; жадають, щоби греко-католицька віра мала в державі рівне право з римокатолицькою; жадають, щоби т. зв. „сервітути” з панщизняних часів, то є право уживання лісів і пасовиск, остали при селянах.

Дехто каже, що ся організація була дуже клерикальною та реакційною. Що вона була клерикально, се правда. Але чи могла вона бути иншою в тих часах, коли народні маси були цілком темні та одиницями їх провідниками було духовенство, а одинокою школою церква?... Одначе не можна назвати сеї організації реакційною (назадницькою), бож вона стояла за конституцію, за скасування панщини, за справедливий розділ т. зв. „сервітутів” (лісів і пасовиск), за на-

---

*) В 1848. році в Галичині, Буковині і Угорській Русі на означенє нашого укр. народу, укр. землі і укр. мови уживано старосвітських назв „Русь” „Русини” і „руська мова”; під „Україною” розуміли тоді лише ту часть нашого народу, що була під Москалем, а головню губернії київську, чернігівську, полтавську, харківську та східні частини губерній подільської і волинської, а по части катеринославську і херсонську. Сегодня слова „Україна”, „Українці” і „український” вживаються на означенє цілого нашого народу.

ціональну автономію і т. д. Щож більше можна жадати від політичної партії з 1848. року, коли в решті Австрії ніхто не думав ані не міг навіть думати про щось радикальнійше? Прецінь пролетаріату в Галичині тоді ще не було, а ціла соціяльна справа лежала тоді саме в скасованню панщини та в т. зв. „сервітутах” (лісах і пасовисках). А ся партія якраз обстоювала сі жадання наших селян.

Взагалі в осуді політики минувшини не можна вживати мірила революційних кличів з наших часів, зі сьогодні, а лише такого, що відповідає тим минувшим часам. В 1848. році було се справді революційною річю обставати за визволенням селян та за рівноправністю їх з дідичами. Сегодня-ж булоби смішним навіть дискутувати про такі самозрозумілі справи, бож навіть ні оден дідич сегодня не посьмівби сказати, що селяне повинні робити панщину або брати буки від панів. Натомість в 1848. році, коли в Галичині не було ні фабрик ні пролетаріату, неможливо навіть було, щоби хтонебудь виступав з якими пролетарськими жаданнями, бо нікому ті жадання не були потрібні. — Деякі одначе серед сучасних Українців (іменно такі, що то щось трохи лизнули з „політики”, але не довчилися до кінця, та не дійшли до самого коріня правди) лають часом наших політиків з 1848. року „реакціонерами” (назадниками) та „рутенцями”.**) А тимчасом сі наші політики з 1848. року були на свій час цілком поступові та відповідали в цілости думкам, почуванням і волі тодішних українських селянських мас. Сі маси хотіли бути вільними від панщини і польщини; наші політики з 1848. року йшли в сих справах як-раз по думці народа і боролись консеквентно проти польської шляхти, а за соціяльне і національно-політичне визволення наших селянських мас. Тодішні народні маси бачили у греко-католицькій церкві забороло і школу своєї національності; отже і в тій справі сі політики згідні були з почуваннями народа, коли боронили сю церкву проти латинства.

**) Насьмішливе слово „рутенець” походить від німецького слова „Ruthene”, а се знов від латинського слова „Ruthenus”, що значить стілько, що „Русин” (Українець). Отсе слово підняли були на глум так москвофіли як і молодші українські патріоти. Москвофіли казали, що галицькі Русини не є жадні „Ruthenen”, але є „Russen” (Росіяне, Москалі), а знов молодші українські патріоти казали, що нам треба вживати лише назви „Ukrainern”. Слово „Ruthene” прибрало через те значінне чогось вузького, консервативного, провінціонального та спеціяльно-галицького. Відси пішло і „рутенець”, себто, значить, вузькоглядний та застарілий галицький Українець. По правдіж слово „Ruthene” (Ruthenus) є цілком добре на означене нашого народу в минувшині (історії) та означає те саме, що Українець (Русин). Англійське „Ruthenian” є то саме, що „Ukrainian” або „Little-Russian”.

Як доказ „реакційности” галицької „Головної Руської Ради” з 1848. року дехто наводить се, що вона тримала тоді з Габсбургами (австрійською династією). Між тим се було якраз доказом здорового розуму провідників сеї „Ради” Прещинь-же в 1848. році польська і малярська шляхта, користаючи з віденської революції і з замішання в Австрії, хотіли відорватись від Австрії, причім Малярі хотіли загорнути Угорську Русь, а Поляки цілу Галичину з Буковиною. Щож було тоді робити галицьким і угорським Українцям („Русинам”)? — Одиноким їх ратунком було шукати союзника в віденських Німцях та в династії, що мала армію. Самі „Русини” з 1848. року були за темні та за слабкі, щоби вдержатись самим проти польської і малярської шляхти та польської і малярської буржуазії, котра тоді вже зачала витворюватись. І „Головна Руська Рада” зробила спілку з Німцями та з династією — або, як тоді казали, з „централістами”*) — проти польської і малярської шляхти. Се було якраз розумне і одиноким можливе. Провідники нашої політики з 1848—1849. року вибрали одиноким дорогою ратунку, яка їм оставала. А що вони зробили добре, се показала історія. Вони не допустили в той спосіб до того, аби Австрія резлетілась уже тоді (1848—1849. року) та аби над нами запанувала тоді Польща. А се уможливило нам потім розвинути і скріпити свої сили під Австрією та підготовити наш нарід до боротьби за власну державу в 1918. році. Ті, що сьогодні насміхаються немудро з „Тирольців Сходу”**), дають сим доказ, що ні в зуб не розуміють і не знають історії, бо вони насміхаються якраз з тих, хто нас вратував від ляцького ярма ще в 1848. році!

Реакція, яка запанувала в Австрії по 1849. році, а ще більше пізніші залицяння Габсбургів до Поляків, відбилися і на політиці галицьких Українців („Русинів”). Захитані в своїх надіях на самостійне національне життє в межах Австрії, провідники галицьких „Русинів” з 60-их років кинулись в москвофільство то є в думку злуки Галичини з Росією. Не можна сказати, щоби вони зробили се підкуплені московськими

*) „Централіст” походить від латинського слова „centrum”-осередок. „Централізм” то є стремління до зскуплення всего в однім осередку; „централіст” є той, хто тягне до осередка держави.

**) „Тирольцями” звуться мешканці гористої країни Тиролю, на південний захід від Відня. Сі Тирольці все дуже твердо тримали з Габсбургами, а то тому, бо їм з Габсбургами було добре. Вони, ще до 1848. року, не знали панщини, не служили в війську поза Тиродем, мали свій сойм і т. д. Коли по 1800. році французський цісар Наполеон хотів розбити Австрію, Тироль станув завзято за Габсбургами а проти французької інвазії. В 1848. році Тирольці так само тримали з династією. Тому, що „Русини” (галицькі Українці) з 1848. року, з політичних мотивів також тримали з династією, їх названо „Тирольцями Сходу”.

грішми. Правда — були і такі між ними, але загал пішов у москвофільство з несвідомости та з розпуки, бачучи свою слабкість, а польську силу. Партія „Головної Руської Ради” з 1848. року, котру польська преса назвала „святоюрцями” (від того, що провід сеї партії виходив з митрополичої палати при храмі св. Юра у Львові), переіменувалась поволи у москвофільську і прозвала себе „староруською” — думаючи, що в Московщині заховалось все, що колись було на старій Русі. А що в Росії був тоді царат та реакція, то і сі „старорусини” стали дуже реакційними. Ся їх реакційність (назадництво) проявлялось хочби в тім, що вони стали гордувати народною мовою наших селян, стали вживати якоїсь ніби „вищої” мови (мішанини церковщини, московщини та нашої народної мови), стали гордувати нашими народними звичаями, держались здалеку від „хлопа”, а натомість розписувались у своїх газетах чимало і з набоженством про царів, цариць, царяток, генералів, князів то-що. Провідниками їх були: редактор „Науки” о. Іван Наумович, редактори „Слова” Богдан Дідицький і Площанський, крилошане Малиновський і Павликів — та інші.

Але проти тих реакціонерів-москвофілів зродилась сейчас опозиція. Частію утворили її деякі щиро демократичні і щиро віруючі в животність укр. народу діячі еще з 1848. року (як Олекс. Мох, Заячківський і Качала), а ще більше молоде покоління інтелігенції з 60-их і 70-их років (Володимир Шашкевич син Маркіяна, Климкович, Заревич, Данило Тянячкевич, Юліян Романчук, Олекс. Борковський, Дамян Гладилевич. Волод. Барвінський, Наталь Вахнянин, Василь Нагірний та інші). Жили вони частію ще свободолюбними кличами 1848. року, а поза тим могутчо вплинула на них поетична творчість Тараса Шевченка. Огненне слово „Кобзаря” надихало їх любовю престонародної мови і звичаю, републиканським козакофільством та демократизмом (звідси їх названо „хлопоманами”). Отсі „україномани” чи „хлопомани” — як їх звала „старорусска” і польська преса — а „народовці” (як вони себе самі звали!), організувались поволи та здобували собі молоде покоління інтелігенції через 60-і роки, поки в другій половині 70-их років не виступили вже як сильна „народовецька” або „українська партія” з днівником „Діло”, тижневником для селян „Батьківщина”, політичною організацією „Народна Рада”, просвітним товариством „Просвіта” та науковим „Товариством ім. Шевченка”. Ріжниця між ними а староруссами-москвофілами була не ли-

ше щодо національної програми. „Народовці” не лише боролися з ентузіазмом (одушевленням) окремішности українського („малоруського”) народу від московського (російського, великоруського) та української простонародної мови так само проти польщини як і проти російщини. Вони ріжнилися від москвофілів також культурними і соціальними поглядами. „Народовці” — хоч не зачіпали церкви і віри — але були за тим, щоб церква не мішалась до політики, та стояли за повною свободою віри. Вони були щирі демократи та казали, що вся власть повинна належати народови, що треба народні маси боронити перед визиском, організувати, просвітити, підносити економічно і т. д. Їх програма була дрібнобуржуазна.*) Заслуги народовецького руху около просвітнього піднесення нашого народу у Галичині є величезні. Народовці були також тими, що стали організувати перші українські економічні кооперативні інституції на дрібнобуржуазній основі. Се були „Народна Торговля” з сотками крамниць, „Дністер”, „Краєвий Союз Кредитовий” з сотками кредитових товариств („каси”, „банки”), „Земельний Банк Гіпотечний” (се є правдивий банк під надзором держави), „Сільський Господар” і т. д. Сі інституції принесли чимало пжитку нашому народови в старім краю та скріпили неабияк сили нашого народу до боротьби з польською навалою. Вони давали з чистого зиску що року значні гроші на укр. школи, бурси, захоронки, газети, а також на політику.

Та тимчасом життя не стояло на місци. Наше населення у Галичині зростало числом, а землі не прибувало. Через те хлопська земля дробилась; заможні старосвітські кметі-господарі зникали, а на їх місце наростало нове, чим раз численніше, але і бідніше покоління. В Галичині стало в 80-их та 90-их роках минулого століття наростати нове соціальне питання — а то питання малоземельних селян, халупників та наростаючого сільського пролетаріату. Зрештою і багатші

*) „Буржуазія” — се слово французького походження і значить стільки саме, що міщанство або городянство, себто міщане, що мають свої доми, варстати, крамниці то-що. Зразу вживано того слова, щоби відрізнити міщан від шляхти і від селян, а потім стали вживати його для відрізнєня людей, що що-небудь посідають, від шляхти на оден бік, а від непосідаючих людей (пролетаріату) на другий бік. В західноєвропейських мовах се слово має цілком правильне значіння. Натомість в російській мові се слово набрало зневажливого значіння. Дехто надає таке зневажливе значіння сему слову, уживаючи його в укр. мові. Думаємо, що краще вживати його в нашій мові так, як уживають Французи, Німці, Чехи і т. д., а то на означенє посідаючих клас — а не як лайку. Від слова „буржуазія” утворено також слово „дрібнобуржуазний”. Дословно беручи, се значить „дрібноміщанський”. Але в соціальних науках і в політиці вживає ся се слово на означенє того, що відноситься до дрібних посідачів, отже до селян, маломіщан, ремісників, крамарів то-що.

селяне бачили, до чого воно йде; що їх діти будуть уже бідними, малоземельними. Селянство мусіло кинутись на зарібки, зразу по дворах, потім на еміграції, в Америці, в Прусах то-що. Деякі стали втікати з краю на віки — до Канади, до Бразилії то-що. Старі „народовці” зразу не зрозуміли, що такого кругом них дієсь. Вони обстоювали дальше за хлопом, але не добачували, що то вже не той хлоп-кметь з 48. року, що мав 20—40 моргів, але бідак на 2—4 моргах, а часом і менше. Вони не зорієнтувались (не полапались) зразу, що ту не ви-старчає їх стара просвітно-господарська програма, але треба чогось нового: нової заради, нових думок, нової програми. І та нова програма прийшла. Принесли її тоді ще молодші люде Михайло Драгоманів, Іван Франко, Михайло Павлик, Вячеслав Будзиновський і т. д. Отсі люде, обзнакомлені вже з західно-європейським соціяльним рухом, сказали, що сама просвіта, кооперативи, крамниці і дешевий кредит по укр. банках не поможуть на малоземельність і еміграцію. Все те добра і пожиточна річ, але того за мало. Треба — казали вони — лихови зарадити в самім корени, а то дати селянам землю, відібравши її від панів-дідичів, що лише марнують гроші за границею. Треба дальше взяти всі ліси на спільну власність цілого краю, аби пани їх не вирубували марно. Від того, що вони жадали радикальної зміни в самім корени, назвались вони „радикалами”. („Корінь” по латинськи „радїкс” і від того „радикальний” — значить: той, що в самім корени, основний). Як партія виступили вони вперве 1889. року.

Т. зв. „радикальна партія” з сих часів не була одначе політичною партією в властивім значінню. По перше були в ній люде дуже відмінних від себе поглядів, а по друге вона займалась не лише політикою і соціяльними справами, але також й релігією, наукою, штукою і т. п. Ось так старші радикали — Драгоманів, Франко, Павик і Терлецький — були вправді соціялістами, але не марксістами, але соціялістами-ідеалістами. Натомість молодші радикали — Будзиновський, Евген Левицький, Вол. Охримович, Олекс. Колесса, Мик. Ганкевич, Юл. Бачинський і т. д. — були соціялістами-марксістами. Старші радикали мішали з політикою також релігійні, наукові та літературні питання; молодші казали, що то все до політики не належить. А крім того серед т. зв. „радикалів” було чимало людей, що навіть зовсім не були соціялістами, але були крайно поступовими демократами та жадали лише крайно демократичних реформ, корисних для наших селянських мас у Галичині. (рівного виборчого права, вику-

пу панських земель на річ селян і т. п.). З сих причин не можна властиво говорити тоді про радикальну „партію”, а радше треба говорити про радикальний „рух” чи „струю” — себто про змагання до нової, більш радикальної політики не тільки проти польсько-шляхотської переваги в Галичині, але взагалі в цілій українській справі.

Отсей радикальний рух з 80-их та 90-их років минулого століття приніс величезний поступ в політичній життю галицьких Українців. Все молодше покоління української інтелігенції — тодішня молодіж висших і середніх шкіл — пішло за тим рухом. Також серед селянства сей рух зродив чимале заінтересованне політикою, бо радикали зачіпали такі справи, котрі були пекучими для селян. Але разом з тим, як сей рух зростав, виявлялось чимраз більше, що в нім є властиво кілька окремих течій: одна більш національно-політична та загально-демократична; друга більш станово-селянська; а трета соціялістично-марксістична. Першу струю представляли Іван Франко, Вячеслав Будзиновський, Євген Левицький, Володимир Охримович, Олекс. Колесса, Сидір Голубович, Лонгин Цегельський та інші; другу Мих. Павлик, Кирило Трильовський, Левко Бачинський, Василь Стефаник і т. д.; а третю Микола Ганкевич, Юліян Бачинський, др. Яросевич, Володимир Старосольський і т. д. Около року 1900. всі ті три групи розбились.

Остання, невеличка група, перша виступила окремо та утворила українську соціяльно-демократичну партію, оперту на марксізмі, з такою самою програмою, як програма всіх інших соціяльно-демократичних партій у світі. Опісля перша, найбільша група, порозумілась з тодішніми народовцями під проводом Романчука та згодилась з ними на спільну політичну і соціяльну програму, котрої головні жадання були: утворенне окремого краю з усіх укр. земель Австро-Угорщини; загальне, рівне, тайне, безпосередне виборче право до всіх законодатних та автономних тіл; вивласненне панської землі на річ селян; вивласненне лісів, вод і копалень на річ краю; заступленне всіх податків одним, а то прогресивним особисто-доходивим; якнайдалше йдуча охорона робітництва; заведенне укр. мови в усіх школах і урядах Східної Галичини, північно-зах. Буковини та Угорської Руси. Отся група, злучившись з бувшими народовцями, утворила найсильнішу галицьку партію, т. зв. народну або національно-демократичну, котра від 1900. року до сьогодні є провідною партією в політиці галицьких Українців та до-

конала найбільше з усіх українських партій для політичного освідчення і організації галицьких Українців. — Вкінці третя, оставша група, що задержала імя „радикальної партії”, стала типовою дрібно-хлопською партією з симпатіями для соціалізму, але разом з тим з вузкостію хлопського світогляду. Через те в міру розвою народу, радикальна партія стала підупадати та склонюватись до злиття з національними демократами. По правді, між тими двома партіями в останніх літах перед війною та в часі війни не було властиво іншої ріжниці, як лиш та, що радикали ставились негативно до духовенства, між тим, як націонал-демократи признавали співділаннє духовенства у своїй партії, а напади на церкву і віру вважали непотрібним розбиваннем народних сил. Поза тим одначе націонал-демократи остали цілком ліберальними. Приміром, коли в австрійськім парламенті була на порядку наряд справа розводів, всі укр. націонал-демократи (з виїмкою лише трох священників) голосували за можливістю розводів. Значить: в справах віри і сумління націонал-демократи були за полишеннем кожному повної особистої свободи.

Поза тими трема головними, поступово-демократичними українськими партіями у Галичині була там ще партія клерикальна, котра звалась християнсько-суспільною або християнсько-народною. Повстала вона також около 1890. року, а провідниками її були небіщик митрополит-кардинал Сильвестер Сембратович, Олександр Барвінський та станиславівський єпископ о. Хомишин. Ся партія шукала зразу на клерикально-католицькій основі порозуміння з польською шляхтою, думаючи сею дорогою здобути культурні уступки (гімназії, універзитет то-що) для укр. народу в Галичині. Деякі малі успіхи вона мала, але скоро й ся партія зірвала свою дружбу з польськими консерватистами та пішла в опозицію, солідарно з рештою укр. народу. Ся партія була все мало-чисельна та держалася в останніх літах до війни головно підпорою єпископа Хомишина та пропагандою монахів Василіян, а також деяких молодших священників, вихованих уже в клерикальнім дусі. Сільське духовенство одначе держалося — з малими виїмками — вперто націонал-демократичної партії. Замітне також, що львівський митрополит, Андрій граф Шептицький, не попірав сеї клерикальної партії, але схилився більше до націонал-демократів. Дуже характеристичною річю було, що ся клерикальна партія саме там знаходила прихильників, де знов були радикали, що вели антипопівську а-

гітацію, то є на Покуття. Сі обі партії були неначе близнятами, що тримались одного і того самого ґрунту. Се й природне явище: антипопівська і антирелігійна агітація пхала духовенство і релігійних людей на силу в клерикальний табор та через те улєкшувала роботу клерикалам.

Ось-так ми переглянули все партійне життє галицьких Українців від 1848. року аж до вибуху війни. Зачалось воно від т. зв. святоюрської партії „Головної Руської Ради” з 1848. року, що поволи в 60-их роках перемінилась у „староруську” „обєдинительну” або москвофілську партію. В 70-их роках виступила народовська партія, що перша ясно підняла український національний стяг, а в 90-их роках зявився т. зв. радикалізм, що приніс нам соціяльні кличі та поглибленне укр. політики. Перед вибухом світової війни в Галичині побіч москвофілів, називаючих себе „русско-народною партією”, існували аж чотири українські партії: національно-демократична, радикальна, соціяльно-демократична і клерикальна. Всі ті партії — з виїмком лише одних соціял-демократів, що організували український пролетаріят по містах — були оперті на дрібнім та середнім селянстві. На тім селянстві опиралася „Головна Руська Рада” і „святоюрці” з 1848 та треба сказати, що вони висловлювали інтереси нашого селянства тих часів, а разом з тим і інтереси національні нашого народу в Галичині доволі вірно. Сего натомість не можна сказати про москвофілську партію, що була наскрізь реакційною (назадницькою). Соціяльні інтереси селянства не знайшли в сеї партії ніякого зрозуміння, а позатим вся їх соціяльна і політична ідеольогія була наскрізь реакційна. Ся партія одушевлялась царським абсолютизмом, російськими реакційними порядками та виступала ворожо проти всего поступового руху, зокрема проти соціяльних змагань широких трудових мас. Вона була також противна демократії. Мимо того всего ся партія довгі часи мала за собою наші селянські маси. Походило се з політичної темноти сих мас, котрим здавалось, що російський цар прийде і визволить їх з польсько-дідичівської неволі та що ся партія „твердо” боронить віри, азбуки і мови прадідів. На отсих двох віжках ся партія держала наші народні маси в своїх руках майже до перших літ двайцятого століття.

Народовці з 70-их та 80-их літ лише в малій части вирвали нарід спід впливу москвофілів, бо їх соціяльна програма була за уміркована, щоби ріжниця між демократично-ліберальними народовцями а реакційними москвофілами була відразу видна темним ще тоді народним масам. Зрештою на-

родовці головний натиск у своїй програмі клали на національне освідомленне мас, а се також не відразу було зрозумілим для мас. А саме тодішні галицькі простонародні маси розуміли досить добре різницю поміж своєю національністю а ворожою їм польською — себто між „Русинами”, як тоді ще говорено, а Поляками. В поняттю сих мас „Русином” був кождий, хто належав до греко-католицької церкви, молився по „руськи”, обходив свята після „руського” календаря та з правила говорив по „руськи” — себто по українськи; а „Поляком” був той, хто належав до „польського” (властиво: римо-католицького) костела та говорив по польськи „Ойченаш”, хоч часто такий „Поляк” (латинник) говорив дома по українськи. Таке розріжнюванне обох народностей не було наскрізь вірне, але було легке, масам народним понятне та зближене до правди. Натомість наші галицькі народні маси не мали нагоди стрічатись з Москалями („руськими”) і тому не могли знати, які є різниці між „Русином” а „Москалем”. Навпаки: несвідомим або малописьменним людям могло навіть здалеку здаватись, що „Русин”, а „Москаль” то щось подібне. Особливо баламутила наших простих людей у Галичині подібність назви („Русини” і „руська мова”, а „руські” і „русской язык”), подібність азбуки та подібність церковного обряду. Коли народовці намагались вияснити нашим масам різницю між „Русином” а „Москалем”, то зрозуміти се приходило сим масам лише дуже тяжко; натомість москвофіли мали дуже облекшену пропаганду тим, що ніби-то за Збручем є „наше” „руське” царство, котре займає мало не пів світа та що те царство прийде колись визволити галицьких селян з ляцького ярма. Така програма здавалась для темних мас не лише дуже приступною, але й приманчивою, бо вони ані не знали того, як Москаль гнобить Україну і народню українську мову (ту саму, що нею говорили галицькі селяни і за котру Галичани боролись з Ляхами!), ані не розуміли того, що цар, що спираєсь на „дворян” (шляхту), не буде чейже відбирати землі галицьким панам, щоби дати її хлопам. Натомість наука „народовців”, щоби іти слідами Чехів і Словінців та щоби через піднесенне просвіти народу і через організацію читалень, крамниць, кас, банків, бурс, шкіл, січий, соколів двигнутися з неволі і господарської нужди, була тяжко приступна і не так приманчива для малосвідомих мас. З тих причин — мимо впертої, пильної та веденої найліпшими намірами праці народовців, вони лиш дуже поводи побивали москвофілів. Около року 1890. сили обох сторін були менше-більше на рівні.

Свіжий та острій подув т. зв. радикалізму змінив ситуацію справді радикально. Глибокосягаюча соціальна програма молодих „радикалів” промовляла рішучо ліпше до душі селянства, ніж поміркована програма народовців, а так само ніж москвофільські надії на царя. Молоді „радикали” виказували селянству, що самі тільки бурси, школи, каси, крамниці та банки не виратують хлопа, але треба ще радикальних аграрних (земельних) та політичних реформ; а таких і цар не дасть. Коли-ж отсю радикальну програму соціальних та політичних реформ прийняли і народовці, злившись з найсильнішою групою радикалів в одну „національно-демократичну” партію, тоді доля москвофільства була припечатана. Перед натиском поступового українства реакційне москвофільство мусіло податись та загинати. Селянські маси пішли за двома партіями, що найліпше висловлювали політичні і класові інтереси їх, себто за національними демократами і радикалами.

Отсі дві партії — націонал-демократична (або трудова) та радикальна — були також головними будівничими української держави в Галичині 1918—1919 року. Вони оснували „Українську Національну Раду”, що проголосила себе репрезентаційно-законодатним тілом Західно-Української Республіки; вони перевели переворот з 1. падолиста 1918 і вони зорганізували управу сеї республіки. Вони мали також подавляючу перевагу в Українській Національній Раді, де було около 140 націонал-демократів, до 50 радикалів та около 10 соціалістів. Обі перші партії — націонал-демократи і радикали — поступали згідно в усіх державних справах, згідно ухвалили конституцію держави та закон про аграрну реформу, себто про передачу панської землі селянам. І по тім, як Поляки займили Галичину, обі партії згідно ведуть політичну оборону незалежності Галичини. До правительства Західно-Української Республіки, що пробуває тепер поза краєм, належать і націонал-демократи і радикали.

Отся згідність у політиці обох сих головних галицько-українських партій походить звідси, що обі сі партії опираються властиво на тім самім елементі — дрібнім, українським селянстві. Ціла різниця між обома партіями зводиться тепер до того, що одна (націонал-демократи) признає співділанне з духовенством, а друга (радикали) виступає проти духовенства. Одначе в часі війни і боротьби за державну самостійність і та різниця затерлась, бо українське духовенство в старім краю було виставлене за український патріотизм на більші переслідування Австріяків, Москалів чи Поляків, чим

яка-небудь інша часть нашого народу, та нераз радикалам доводилось ставати в обороні в'язнених чи катованих священиків. Перед лицем спільного політично-національного ворога партійні ріжниці майже затерлись.

Натомісь відмінними шляхами ходила, особливо в часі боротьби за національну державу, політика галицьких соціал-демократів. Вони — а властиво їх кількох інтелігентних провідників (Вітик, Безпалко, оба Ганкевичі, Старосольський) — станули від самого початку проти політики галицької Української Національної Ради, жадаючи, щоби Галичина в цілості піддалася під владу київського уряду. Рівночасно деякі з них (Безпалко, Вітик) вели в краю майже большевицьку агітацію, стараючись викликати заколот і робити перепони галицькому правительству, зложеному з націонал-демократів і радикалів. Се робили вони навіть тоді, коли в правительстві засів також соціал-демократ Козаневич. Взагалі хотіли вони зруйнувати Західно-Українську Републику, що їм до деякої міри і повелося. Бо се є фактом, що галицький фронт не видержав натиску армії Галлера саме там, де стояли полки, підміновані агітацією Вітика, Безпалка і їх прихильників. На жаль — розумніші та совісні провідники галицьких соціал-демократів, як Андрух Шмігельський та Волод. Темницький, не мали сили здержати сю божевільну роботу. Шмігельський протестував сміло проти сеї руйнної роботи, а вкінці виступив з партії і з її клубу в Укр. Нац. Раді. Темницький не мав сеї мужности: він покинув Галичину і став міністром в правительстві Директорії. — І опісля, коли вже був очевидним загальний упадок, згадані провідники гал. соціал-демократів в Камянці Подільській (Вітик, Безпалко) інтригували всіма силами у правительства Петлюри проти галицького правительства та змагали до того, щоби галицьке правительство і галицьку армію цілком скасувати. Вкінці попирали вони (Ганкевич, Безпалко, Старосольський) навіть союз Петлюри з Польщею, а деякі з них брали навіть участь (Безпалко, Старосольський) в заключенню варшавського договору між Петлюрою а Польщею, силою котрого Галичину та інші західно-українські землі віддано Польщі. Аж останніми часами, бачучи, куда вони забрили та де загрузли, провідники галицьких соціал-демократів у самім краю (Левко Ганкевич та Буняк) завернули наче блудні сини з манівців та почали йти солідарно з цілим народом — з націонал-демократами і радикалами, попираючи політику галицького правительства на вигнання. „Ліпше пізно, як ніколи” — треба

сказати про се та треба повитати сей їх зворот як побіду здорового розуму і патріотизму над політичними авантурами та особистими амбіціями.

Згадані хитання і скоки галицьких соціал-демократів можна вияснити ось-як: Галицька соціал-демократія се ще властиво не партія, але гурток людей, що щойно хочуть зорганізувати партію. Перш усього не достає їм справді інтелігентних сил, бо недоварених молодиків або недовчених пів-інтелігентів (Безпалко, Вітик) не можна вважати інтелігентними провідниками. Тих-же кілька справді інтелігентних людей, що бачимо там (оба Ганкевичі, Темницький, Старосольський), се — з виїмкою одного Темницького — непрактичні фантасти, політичні романтики, люде темпераменту і сентименту, люде літаючі попід хмари, а не люде холодного розуму та розваги. Се добрі бесідники, пропагатори, полемісти, теоретики — але не творчі, не практичні політики. Бо практичний політик тим ріжниться від теоретика чи пропагатора, що теоретикови-пропагаторови — як то кажуть — „море по коліна” і він буде у своїй голові та малює словами перед очима других водзушні палати з ідей та мрій, не бачучи реальної дійсности під самим носом; між тим реальний політик бере річи такими, якими вони є, і, пристосувавшись хочби до найгірших обставин, стараєсь видобути з них якнайбільшу користь для здійснення ідеалу. Таких практичних політиків галицька соціал-демократія не має. Натомісьць — побіч фантастів-мрійників — має вона кілька безцеремонних амбітників (Вітик, Безпалко, Гуцайло і др.), котрі для власної амбіції або користолюбства не вагались заводити найтяжшу крамолу та гребати народну справу. І сі саме безцеремонні амбітники з здоровими ліктями, гнучкою совістю та неперебірчивою губою надавали лінію політиці галицьких соціал-демократів від падолиста 1918. аж майже по останні часи.

А могли вони се робити тим більше, що лави українського робітництва в Галичині ще дуже слабкі, мало зорганізовані та політично слабо вироблені. Українського міського та фабричного пролетаріяту в Галичині взагалі небогато, бо міста переважно польські та жидівські. Український пролетаріят усе був причіпкою до польсько-жидівських соціалістичних організацій та помагав своїми голосами — в імя „солідарности пролетаріяту всіх мов”! — вибирати на послів до австрійського парламенту того самого польського соціал-демократа Морачевського, що як польський прем'єр міністрів з падолиста 1918 (ще перед Падеревським!) вислав перші польські

полки здобувати Львів і Галичину від Українців, та тих самих жидівсько-польських соціал-демократів Діаманда і Лібермана, що засідають тепер в польськiм соймі у Варшаві та жадають прилучення Галичини до Польщі. Згадані уже в горі провідники української соціал-демократії, замість звернути всю свою енергію на те, аби вирвати український пролетаріят спід впливу сих польських патріотників, замаскованих соціалізмом, і сим робом утворити сильну українську соціал-демократичну партію, воліли марнувати силу і час на те, аби поборювати існуючу лише в їх фантазії „українську буржуазію”. Отся недостача зорганізованих та політично вироблених лав українського робітництва уможливає власне ту невідчальну, авантурничу, баламутну та змінчиву політику, що її ведуть згадані соціал-демократичні інтелігенти та пів-інтелігенти. Якби в Галичині були сильні кадри українського свідомого і політичного виробленого пролетаріату, то вони своїм здоровим, практичним робітничим розумом навчили би своїх провідників політичного розуму і національної солідарности та не були би пустили їх на авантурничі манівці то польонофільства то знов большевизму. На щасте — як сказано — і серед укр. соціал-демократів у Галичині слідне опам’ятанне.

Говорячи про галицькі партії, ми майже не згадали про Буковину. А се тому, що там, в тій маленькій українській закутині, партійні відносини все укладались за галицькими. Як у Галичині 1848. року була „Головна Руська Рада”, то Буковинці йшли разом з нею. Як потім у Галичині настало москвофільство, то і Буковинці — котрі мали боротьбу з Румунами — стали собі москвофілами. Аж в 70-их роках минулого віку стало там прозябати свідоме українство — і то знов за проводом Галичини. Перші свідомі буковинські Українці були поети Юрій Федькович та Данило Млака-Воробкевич, що заложили в Чернівцях часопись „Буковина”. Але властиво організація Буковини почалась, як там прийшов на професора української мови на черновецькому університеті Галичанин др. Степан Смаль-Стоцький. Його невсипуща праця пробудила Буковину, сотворила сотки товариств, читалень, кас. Він з Буковинцями Єротеем Пігуляком та Омеляном Поповичем зорганізували першу українську, народню партію на Буковині, подібну до галицьких народовців. Ся партія вигубила майже цілком москвофільство серед буковинських Українців. Пізнійше, вже по 1900. році коли буковинські Українці стали навіть сильнійші від Румунів, прилучився до них Микола Василько зі старого українського, а потім зрумунощеного боярського (шляхотського) роду. Він ввів усунути д-ра Стоцького від проводу та надав політиці буковинських Українців сильну правительственну і австрофільську закраску. Радикалізм на Буковині мав лише кількох прихильників, а так само соціал-демократизм. Малий, рільничий та досить багатий крайок не мав місця для сих партій.

